

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

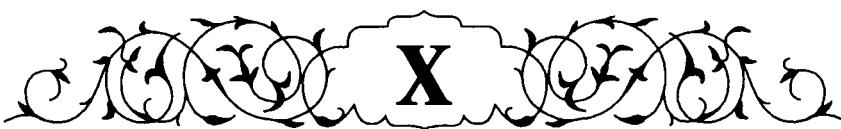
Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашиёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

ХАБАР [а. خبر – дарак; ахборот, маълумот; овоза; кесим (тлиш.)] 1 Бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақидаги ахборот, дарак, билдириш. *Мұхаммад Ағұннинг хабарига күра, душманнинг катта құшыни Рафқондан үтіб, Конибодом сари келаётган* эди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Ойлар үтди ва ыллар үтди*, Лекин сендан бўлмади хабар. Р. Парфи. *Онаси, әртага барвақт бокқа күчшига тұғри келгани учун, тезроқ әтіб тинчиш кераклигини айтди*. Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Янгилик. -*Мұлла Абдишукур, - Мирзакаримбай мәхмөнлардан бирига мурожаат қилди, – оламда нима хабарлар бор, гапирсанғиз-чи*. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кундалик матбуот, радио ва телевидение воситасида олинган ахборот, маълумот; мақола. Кечалари ухламай радио карнайига қулоқ түтиб, олис фронттда бўлаётган хабарларни эшитарди. С. Аҳмад, Уфқ. *Республиканинг етакчи газетасида хабар чоп эттиришига ҳар қандай журналист ҳам муяс-сар бўлавермайди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Ёмон (ёки совуқ, хунук, шум, қора) хабар Нохуш, қўрқинчли, даҳшатли воқеа-ҳодиса ҳақидаги маълумот, дарак. **Ёмон хабарнинг қаноти енгил бўлади**. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бу совуқ хабар халқни бир чайқатди*. С. Аҳмад, Уфқ. Кеча Андижондан хунук хабар келди: *Рўзиохуннинг кенжасини чавақлаб кетишибди*. К. Яшин, Ҳамза. *Убир марта шундай шум хабарнинг дардини тортгани*. С. Аҳмад, Уфқ. *Айниқса, дадамнинг кейинги хатларидаги қора хабар билан.. дунё кўзимга торайди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хабар бермоқ Хабардор қилмоқ; билдиримоқ. *Хизматчилар ҳожидўти кийган бу дарвши ҳақида бойга хабар бердишлар*. У. Исмоилов, Сайланма. **Хабар олмоқ** Бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақидаги маълумотга ўз кўзи билан кўриб эга бўлмоқ; келиб кўрмоқ. *Нусратбек бўш вақти бўлганида, гоҳ кечаси, гоҳ кундузи бирров холасиникига келиб, ўғлидан хабар олиб кетади*. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Мен нариги хоналардан бир хабар олай, шогирдлар нима қилаётган экан, кўздан кечириб қўй*. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Хабар топмоқ** Муаяян воқеа-ҳодиса ҳақидаги ахборотни эшитмоқ, билиб олмоқ. *Умар полвон бундан хабар топиб, отасидан қолган бир парча ерларини сотиб бўлса ҳам, укасини Тозагулга уйлантиримоқчи* эди. К. Яшин, Ҳамза. *Бу воқеадан хабар топган ойиси уни [Хуршидни] қаттиқ жеркиганича.. бўш стулга үтқазади*. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. **Хабари бор** 1) хабардор, воқиғ. *Завқийнинг ҳам кейинги пайтларда табибининг оиласи четга суруб қўйилганидан хабари бор* эди. К. Яшин, Ҳамза; 2) бирор иш ёки ҳунарни биладиган. *Тикувчиликдан хабари бор қиз*. **Хабари йўқ** Бирор нарса ҳақидаги маълумотни билмайдиган; бехабар. *Дилдорнинг бу гандан хабари йўқ*. С. Аҳмад, Уфқ. -*Ботир ака, ўлимдан хабарим бор, бу гандан хабарим йўқ, – деди қизариб Низомиддинов*. С. Аҳмад, Ҳукм. **Холидан хабар олмоқ** Бемор, кекса, ёрдамга муҳтож кимсаларни бориб кўрмоқ; ёрдам бермоқ. *Ўзи эмасми, онамнинг ҳолидан хабар олиб туринг, сизга ишонаман, деб илтимос қилган.. ўзи Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дадамга та-*

ҳорат суви берадиган, эрта-кеч ҳолидан хабар оладиган бир мўъмин-маъқул заифа тошила, яхши бўларди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАБАРДОР [а. + ф. خبردار – маълум хабарга эга, биладиган, хабар берилган] 1 Хабари бор, ахборотга эга. Унинг [Мусанинг] назарида, гўё Зиёдбек ҳамма гаплардан хабардор. Н. Фозилов, Дийдор.

Хабардор бўлмоқ 1) воқиф бўлмоқ, хабар топмоқ, эшитмоқ; билмоқ. Шов-шув кўтмарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Мулла Фазлиддиннинг юраги така-пука бўлиб кетди. Наҳотки бу бек пўлат сандиқдаги суратдан хабардор бўлса?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) қузатиб турмоқ, назорат қилмоқ. Олияхоннинг ота-онаси.. қизларидан хабардор бўлиб туриш учун уларни ўз уйларига кўчириб келдилар. «Муштум». Хабардор қилмоқ Маълум қилмоқ, билдирмоқ. Охри ўйлаб ўйлаб, бу гаплардан сизни хабардор қилишга аҳд қилдим. С. Аҳмад. Уфқ. Бошлиққа телефон қилишдан мақсад маслаҳат сўраши эмас, балки чархпалак ўйинининг бошланганидан хабардор қилиш. «Ёшлиқ».

2 сфт. Бирор соҳа бўйича муайян маълумотга эта, шу соҳани биладиган; омилкор. Кафиллик берсам-бермасам, дипломатия шиларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдирғоч. Бу қиз [Хонзода] меъморлик санъатидан ҳам хабардор экан.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАБАРКАШ [а. + ф. خبرکش – хабар, гап ташувчи] шв. Чакимчи. Ашурнинг: «Мен хабаркаш эмас!» деб илтижоли, қўрқув тўла боқишидан Изатулла aka: «Сиз хабаркаш экансиз!» деган маънони ўқирди. Н. Аминов, Қаҳқча.

ХАБАРКАШЛИК шв. Чакимчилик. -Айтсам, хабаркашлик бўларди-да, домлажон, – деди Чоршанбиев дув қизарib. М. М. Дўст, Лолазор.

ХАБАРЛАМОҚ Хабар қилмоқ, маълум қилмоқ, дарак бермоқ; жар солмоқ. Чол ношлож эртага тушдан кейин ҳаммани тўйга хабарлаб келди. С. Аҳмад, Сайланма. Буғун соат ўн иккida Отабек ила Мирзакарим кутидорнинг исёнчилик гуноҳи билан дорга осилишларини жарчи шаҳарга хабарлаб юрар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАБАРНОМА [хабар + нома] Бирор нарса, воқеа ҳақида хабар берувчи ҳужжат; чақирив қоғози. У буғун кеч соат тўққизда.. Наманган билан гаплашиши керак эди, ҷўнтағидаги хабарномада ким чақираётгани айтимаган бўлса ҳам, ойиси эканини биларди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ХАБАРСИЗ айн. бехабар. Қуёвингизнинг қизиқ табиатини шундан ҳам яхши билib олсангиз бўлардики, шу чоққача ота-оналари ҳам бу фожиадан хабарсиз эканлар! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Камнир бу гаплардан хабарсиз, ҳадеб овқат ейшига қистарди. Ойдин, Ҳикоялар.

ХАБАРСИЗЛИК айн. бехабарлик. Мусулмонларнинг иттифоқсизлиги, бир-бирининг ҳолидан хабарсизлиги натижасида.. бундай фожиҳ воқеалар рўй берди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАБАРЧИ Хабар берувчи, маълум қилувчи; жарчи. Ҳар ёққа хабарчилар.. Чопачопа кетдилар. Ҳ. Олимжон.

ХАБИС [а. خبیث – ёмон, ярамас, разил; нопок, ифлос] эск. кт. Ёвуз; ифлос, бузук. Оллоҳ.. Қуръони каримда афандимиз воситалари илан наҳий этибдурки, 1300 сана сўнгра оврўпойилар бу хабисларнинг зарарини билib, ўзларини сақламоқдадур. М. Беҳбудий, Қасди сафар.

ХАВОТИР [а. خواطر – «хотир» с. нинг кўпл.] 1 Бирор кимса, нарса ёки бирор иш, ҳодиса ҳақида ташвишланиш, ҳадиксираш. Келмаганингиздан хавотирда эдим. — ..бир оёғи чўлоқ хомсемиз Эминҳожи тегирмончи хавотирда атрофга жаланглаб турарди. Т. Ашурор, Марварид тут. Ҳайдар бошини кўтарди, Козимга хавотир аралаш синчков боқди. Э. Усмонов, Ёлқин.

Хавотир бўлмоқ (ёки олмоқ) қ. хавотирга тушмоқ. Ишлаганларнинг ҳақини ўзимиз тўйлаймиз, хавотир бўлманглар. Мирмуҳсин, Меъмор. Йигитлар ундан [Иномжондан] хавотир олиб, анча вақтгача ухламай кутуб ўтиришиди. С. Аҳмад, Мўтти. Хавотир қилмоқ 1) ташвишлантирмоқ. -Жон болам, – деди [Хадича хола] ҳовлининг ўртасида туриб, – хат юборгин, бизни хавотир қилма; 2) қ. хавотирга тушмоқ. Шунча одам орасида ҳар қайсиси ўзидан хавотир қилмай, бир-бирининг сирини очиб ташлаётити. А. Қаҳҳор, Оғайнилар. Хавотирга солмоқ Ташвишлантирмоқ. Уни яна бир нарса хавотирга солиб қўйган

эди. Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин. **Хавотирга тушмоқ** Бирор кимсадан, нарсадан ташвишланмоқ, ҳадиксирамоқ. Заргаров Зиёданинг ҳаётини билган сари, хавотирга тушар.. эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХАВОТИРЛАНМОҚ 1 Ташвишга тушмоқ, ташвишланмоқ; *Хосият* хола қизидан хавотирланиб, эшик томон боргач, кўчага тикилди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Бирор нарсадан хавфсирамоқ, чўчи-моқ, қўрқмоқ. Темиржон хавотирланди. Қаршисидаги йигитдан кўзини узмай, ортга бир қадам тисарилди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ХАВОТИРЛИ 1 Хавфли, қўрқинчли; хатарли. *Хавотирли* иш. *Хавотирли* тун. — Водийдаги аҳвол хавотирли эди. Т. Малик, Қалдирғоч.

2 кўчма Ташвишли. Уч-тўрт қадам юргандан кейин Тальят хавотирли оҳангда гапирди: -Қаранг, Гавҳар, ҳавони булат ўрайти. Одамларга жабр бўлади-да.. Пахтага ҳам. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХАВОТИРЛИК Қўрқув, ҳадик; ташвиш, саросима. -Нима гап, қуда? — Очил бува ўрнидан туриб, Анзиратга хавотирлик билан қаради. А. Мухтор, Чинор. Қоракўз бегимнинг катта-катта кўзлари хавотирлик тўйғусидан яна ҳам улканлашиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАВОТИРОНА [а. + ф. خواطرانه — хавотир билан] рвш. Хавотирланиб, хавфсираб, қўрқа-писа. У бир кўзини қия очиб, атрофга хавотирона назар ташлади. Ф. Мусажонов, Чиқинди.

ХАВОТИРСИЗ Хавфсиз, хатарсиз, тинч. Бу ер анча хавотирсиз эди. Хавотирсиз яшамоқ.

ХАВФ [а. خوف — қўрқинч, қўрқиши, вахима, ҳадиксираш] 1 Бирор хатарли ҳодиса ёки фалокат содир бўлиши эҳтимоллиги, хатар. Бу воқеадан хабар топган Султон Али мирзо ўлим хавфи ўзига ҳам яқинлашиб келлаётганини сезди.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шошиш керакмас, чунки бу ўйл тошқин хавфи йўқ. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Хавотирланиш, хавфсираш; хавотир, ташвиш. Ҳамиша хавфда кўнглим бу муҳаббат интиҳосидан, Мени ҳам этмаса мажнун

дебон Раъонони(нг) савдоси. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХАВФ ОСТИДА Бирор нарса ёки кимсанинг ҳаёти, мавжудлиги бўлажак фалокат туфайли маҳв бўлиш, йўқ бўлиш эҳтимоли юзага келган ҳолат. *Ватанимиз хавф остида турган кунлар.. Қорасувга бориб, тўй-томомша қилиб беришга фурсат йўқ эди. О. Ёқубов, Излайман. [Абу Юсуф:] Мирзо ҳазратлари, салтанатимиз хавф остида!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -Йўқ, бугун йўлга чиқасан, — деб қолди кутмалмагандা қалпоқчам, — севгилингнинг ҳаёти хавф остида. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ХАВФЛАНМОҚ Бирор нарсадан хавфга тушмоқ, қўрқмоқ, хавотирланмоқ. [Нури] Вактнинг тигизлигидан хавфланиб, дарров ўз дардани очди. Ойбек, Танланган асарлар. Юртда катта қўзголон, отиш-тутиш бўлганини эшишган Үнсин акасидан хавфланиб, кечга яқин.. Тахтапулга келган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАВФЛИ Хавф пайдо қиласидиган, хатарли, қўрқинчли. [Хорунбек:] Сиз салтанат учун хавфли одам сифатида жўнатиляпсиз. Мирмуҳсин, Меъмор. У тажрибасига суняган ҳолда бир нарсага амин бўлади: жамият учун жиноятчидан кўра лоқайд одам хавфли! «Ёшлиқ». Бухорога энг яқин йўл шу бўлгани билан, у гоятда хавфли эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХАВФНОК [а. + ф. خوفناک — қўрқинчли, ваҳимали, хавфли, зарарли] эск. кт. Қўрқинчли, хатарли. Ҳобимда бир хавфнок туш кўрдим, Кимни кўрсам, таъбир сўрайман. Чустий.

ХАВФСИЗ Хавф түғдирмайдиган; хатарсиз. Мен сенга айтсан, Уммат, ўғлинг хавфсиз жойда. С. Аҳмад, Уфқ.

ХАВФСИЗЛИК Хавф-хатарнинг йўқлиги; хавф бўлмаган ҳолат. Хавфсизликнинг таъминланиши.

Хавфсизлик техникаси Ишлаб чиқаришдаги жараёнларда вужудга келадиган хавфли омилларнинг олдини олишга доир ташкилий ва техник чора-тадбирлар мажмуси. Ҳар бир корхонада хавфсизлик техникаси учун маъмурият жавобгар ҳисобланади. «ЎзМЭ».

ХАВФСИНМОҚ айн. хавфсирамоқ. Малика шоҳдан ҳадик олиб, хавфсиниб юрар эди. «Баҳром ва Гуландом».

ХАВФСИРАМОҚ Бирор кўнгилсиз ҳодиса юз бериши эҳтимоллигидан ташвиш-

ланмоқ, чўчимоқ, қўрқмоқ. Қиз хавфсираб.. мени безори ёки йўлтўсар деб ўйладими, қадамини хиёл тезлатгандек бўлди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Загчакўз хавфсираб, орқасига қаради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАВФСИРАНМОҚ айн. хавфсирамоқ. Улар хавфсиришиб.. юрадилар. Ойбек, Навоий.

ХАВФ-ХАТАР [хавф + хатар] Зиён-захмат етказадиган таҳликали вазият. [Қосимбек:] Инишоолло, Самарқандни бу йил забт этсак, хавф-хатарлар бартараф бўлгай. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАЁЛ [а. خیال – ўйлаш, тасаввур қилиш; орзу, гаройиб истак; арвоҳ] 1 Ўйлаш, фикрлаш жараёни; ўй, фикр. Ҳар каллада минг хаёл. Мақол. — [Ибн Яминнинг] Ҳаёлида қўрқинчли фикрлар айланарди. К. Яшин, Ҳамза. Ёш шоур дўстларимга тинчимас хаёл, илҳом завқлари.. тилайман. Газетадан.

2 Тасаввур. Гулнорнинг кўзлари, юзи ёлғиз Йўлчининг ҳаёлларидагина кулади, жилваланади. Ойбек, Танланган асарлар. [Бобурнинг] Ҳаста ҳаёлида бирдан қилич тутган Танбал гавдаланди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Орзу, фантазия. Истиқболнинг ширин ҳаёлларига кўмилган ҳолда маҳдум аср намози учун таҳорат олар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Аммо ўз элимга қайтиб кўрдимки, Шамайдай ўйлаганларим, ошиқканларим ширин бир ҳаёл эмиш! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Эс, хотира. Ўшандабу қиз унинг [Ёдгорнинг] назарида фариштадек жонланган, ҳаёлида алланечук мұқаддас бир из қолдирган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳаёлим мени узоқ ўтмишга олиб кетади. Газетадан.

..деган ҳаёлда ёки ..деган ҳаёл билан 1) фикран муйян хуласага келиб; шундай деб ўйлаб. Бир оздан кейин балкон эшиги гийқиллаб очилиб, ётиди. У Тамила опами, Зоқиржонни, деган ҳаёлда қайрилиб қарамади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Сидикжон уни [болани] албатта бир нима чақди, деган ҳаёлда тура солиб югурди. А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари; 2) бирор мақсадда У [иол], уйимнинг бузилишини кўрмай, деган ҳаёлда орқасини ўғиргач.. ўт ёқа бошлади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Пуч ҳаёл Амалга ошмайдиган, хом ҳаёл. Аммо олий мактаб

орзуси мен учун ёлғиз пуч ҳаёл бўлса ҳам, ундан воз кеча олмадим. Ойбек, Нур қидириб. Ҳаёл олиб кетмоқ (ёки қочмоқ) қ. ҳаёлга ботмоқ. Саодатхонни яна ҳаёл олиб кетди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳаёл сурмоқ Ўйламоқ, фикрламоқ. Пастаккина айвон ёнида ўрта ёшлардаги бир одам.. ҳаёл суреб тикка турибди. С. Зуннунова, Олов. Ҳаёл қилмоқ 1) ўйламоқ. Мадраса қўрилишида бир ишқаллик чиқмадимикин, деб ҳаёл қилди у [Қавом]. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) орзу қилмоқ. У [Йўлчи] дам ўйлаб, хафа бўлади, дам анча пул юбориб, онасини севинтиришини ҳаёл қиласди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) тасаввур қилмоқ. Рафқон ва Шўрсув даштида душман билан тўқнашувни ҳаёл қилиб, [Аҳмад мирзо] Рафқон текислигига боргож қурди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳаёлга ботмоқ (ёки толмоқ, чўммоқ) Узоқ вақт чуқур ўйланиш ҳолатида бўлмоқ. Думалоқ стол ортида бир одам ҳаёлга чўмид ўтирибди. — Расулжон ҳозиргина ўқиб бўлган хатнинг бир четидан ушлаганича, ҳаёлга ботган эди. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон. [Авазнинг] Тушидаги ишоралар уни ҳаёлга толдирган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳаёлга келмоқ Эсга, хотираға тушмоқ, хотирада тикланмоқ. Ҳаёлига келган ҳамма нарсани Гавҳарга бир-бир айтаб берди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қўпдан бери ҳаёлимга келмаган нарсаларни эсимга солиб қўйгани учунми, у билан баҳслашгани сўз тополмай қолдим. И. Раҳим, Ҳилола. Ҳаёл(и)-га (ҳам) келтираслик 1) тасаввур қила олмаслик. ..рад жавоби олиши қанчалик оғир эканини сен ҳаёлингга ҳам келтиримайсан. Х. Султонов, Онамнинг юрти; 2) бирор нарсани мақсад қилиб қўймаган, у ҳақда ўйлаб кўрмаган. Мирзакаримбой ерга ўч одам эди. ..Ҳатто ер сотишни ҳаёлига келтиргмаган одамларнинг ерларини.. ўзиникига қўшиши учун ҳеч нимадан тоймас.. эди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) кутмаган, олдиндан билмаган. Доктор, Ҳамзани бу ерда учратишни ҳаёлига ҳам келтиргмаганди. К. Яшин, Ҳамза. Ҳаёлдан кетмаслик Бот-бот ёки доимо ҳаёлда гавдаланмоқ. Аммо тушлик пайтгача Иблис ҳаёлимдан нари кетмади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Авазнинг ҳаёлидан бир-биридан машбум, юракни тилкапора қилувчи манзаралар кетмай қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳаёл(и)дан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Маълум бир муддат бирор нарса

тўғрисида ўйламоқ, фикрламоқ. *Шу билан* бирга унинг хаёлидан ғалати фикрлар ҳам кечиб турди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳар иккагаси ҳам.. ҳар бир иккёр-чикирни хаёлидан кечириб..* бирон нарса топишга уринар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Негадир [Чароснинг] хаёлидан «Дилшод айтган»* деган фикр лип этиб ўтди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳаёл(и)дан қўтарилимоқ* Эсидан чиқмоқ. *Китобни кутубхонага топшиши* хаёлимдан кўтарилибди. **Ҳаёли жойида эмас** Руҳан безовта, ўй-фикри тарқоқ. *Болам боёқиши нотинчроқ бўлиб қолди.* Ҳаёли ҳам жоинда эмас. Мирмуҳсин, Меъмор. *Чодир хаёл эск.* Қўғирчоқ театри. *Ҳар хил хаёлга бормоқ* 1) шубҳаланмоқ, ёмон фикрга бормоқ. *[Нигорани] Шу қадар кўргиси келадики!..* Бироқ кеч бўлиб қолди. *Ўй эгалари ҳар хил хаёлга боришлари мумкин.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор нарсадан ташвишланмоқ; хавотир олмоқ. *[Степан Соколов:] Келдингларми.. Нега шунча қолиб кетдиларингиз, ҳар хил хаёлга бориб, ҳайрон бўлиб тургандим.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЁЛАН [а. خیال] Ҳаёлда, фикран тасаввур қилган ҳолда. *Саттор шундагина хаёлан ўзи билан ўзи гаплашашётганини пайқади-ю, ҳорғин кулемсираб, қўл силтади.* Ў. Усмонов, Қисмат. *Баширжон шунча режани бирпасда, хаёлан тузиб чиққач, сангтарош билан қўл ташлаши.* Н. Аминов, Суворак. *Зулфиқор хаёлан Ҳирот кўчаларида чопиб юради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАЁЛИЙ [а. خیالی] – фантастик; тасаввурдаги, фаразий] 1 Ҳаёлда тасаввур қилинадиган, афсонавий. *Зубайдохон хаёлий оламдан..* кундалик чин оламга улоқтирилиб, норози кўзларини чақирилмаган меҳмонга тикди. К. Яшин, Ҳамза. *Гавжум ресторон ранг-баранг чироқлар ёғдусидан хаёлий нурга چулғанган.* Н. Қиличев, Қуюн. *Бир ёнда хаёлий Эрам бодидек Буюк ва бетимсол менинг Ватаним.* А. Орипов.

2 Ўйлаб чиқарилган, тўқима. *Шу китобни ёзган киши ўзининг китобидаги бир талай хаёлий ва қизик ҳикоялар қаторига Абутанбал деган бир ялқов ўйгитнинг ҳикоясини ҳам тиркаган.* Ф. Гулом, Тирилган мурда.

ҲАЁЛКАШ [а. + ф. خیال‌کش] – кўп хаёл сурувчи] *к.т.* Ҳаёлпарат. *Иккى шоир, маъюс хаёлкаш, Ўрталиқда олов сиёҳдон.* Р. Парфи.

ҲАЁЛЛАНМОҚ Ҳаёлга берилмоқ; ўйланмоқ. *Бекдавлат хаёлланиб, далага боқди.* «Ёшлик». *Оёғини судраб, яна Боғчадаревоза томон борар экан, «Шоури замон қаерда бўлди экан-а? деб хаёлланди.* С. Сиёев, Ёруглик.

ҲАЁЛЛОТ [а. خیال‌لات – ўйлар, хаёллар] *к.т. 1* Ҳаёллар, ўйлар; фикрлар. *Темур Малик бўлса хаёлот дengизида жим сузарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Фирдавсий мисраси кўздан кечаркан, Миямни чулғайди турли хаёлот.* Файратий.

2 Тасаввур, фантазия. *Инсоният юксак хаёлот ва тафаккур кучи билан яратган барча маънавий-бадиий бойликлар орасида оғзаки ижод намуналари алоҳида ажралиб туради.* «Фан ва турмуш». *Бу ҳолни шоирнинг бадиий фантазияси ва кенг хаёлот олами бевосита баҳор таровати.. билан уйғуналашган ўринларда кўриш мумкин.* «ЎТА».

ҲАЁЛПАРАСТ [а. + ф. خیال‌پرست] – хаёл сурини яхши кўрувчи] Кўп хаёл сурувчи. *У жуда камган, аммо кўн китоб ўқир, улгудай хаёлпарат* эди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Кейинчалик кампир буви неваранинг хаёлпарат*, хомуш бўлиб қолганини пайқаб, жаннату дўзахлардан камроқ гапирадиган бўлди.. Мирмуҳсин, Умид.

2 Фантазияга мойил одам. *Мен шу вақтгача олимларни хаёлпарат* бўлади, деб юрар эдим. Ҳ. Зоҳидий, Соғлар ва доғлар. *Мутриб, хаёлпаратсан, иним, дегандек, Авазга таънаомуз разм солди.* С. Сиёев, Ёруглик.

ҲАЁЛПАРАСТЛИК 1 Кўп хаёл суриш одати. *Баъзи болалардаги хаёлпаратлик хусусиятлари улар шахмат билан жиддий шуғуллана бошлаган даврларда кескин камайиши тажрибада синалган.* Газетадан.

2 Романтилага, фантазияга берилиши. *Рахмонқулов қурилиши учун жавобгар.* Ҳаёлпаратлик қилмасдан, амалий иш билан шуғулланиши керак. А. Мухтор, Туғилиш.

ҲАЁЛПАРИШОН айн. *паришон хаёл к. паришон.* Нозим ҳаёлпаришон ўрнидан турди, элан-қаран дафтар-китобини ўтишишириб, секин эшик томон юрди. Н. Қиличев, Чигирик.

ҲАЁЛПАРИШОНЛИК Ҳаёли тарқоқлик, ортиқча ўйлашлик. *Вазира дугоналарининг ҳазилларига ҳаёлпаришонлик* билан жилмайиб қўярди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҲАЁЛСИРАМОҚ *с.т.* Ҳаёл сурмоқ, хаёлга берилмоқ, ўйланмоқ. *Ҳаёлсираб ўтирмоқ.*

ХАЁЛХОНА эск. кт. 1 Мия, бош; фикрлаш. Натижада эса унинг [ўқувчининг] мушоҳадаси автор хаёлхонасида юз берган ассоциация ва синтезга тушолмай, мутлақо нотўғри ёки бир томонлама хулоса билан туғаши мумкин. «ЎТА».

2 Тасаввур, хаёл. Ўз хаёлхонасида планни ортиғи билан бажариб қўядилар. Ойбек, О.в. шабадалар.

ХАЁЛЧАН Хаёлга ботган, ўйчан, хаёл сурган ҳолатда. Шербек шолчанинг бир чеккасида узоқларга тикилганча, хаёлчан ўтиради. С. Анорбоев, Оқсой. У [чол] тажсанг бўлмаган вақтида кўпинча боши ярим қийшайган, хаёлчан, хомуш юради. Мирмуҳсин, Қархамоннома.

ХАЁЛЧАНЛИК қ. ўйчанлик. Соодатхон теракка суюнганича, ҳамон хаёл сурниб турар, туннинг гўзаллиги ва сехрли товушларини хаёлчанлик билан кузатар ва эшишар эди. С. Зуннунова, Олов.

ХАЗАНАК [ф. خزانہ – кузга оид] Кузда йигиштириб олинган ҳосилнинг қолдиғи (полиз экинлари, олма, узум ва ш.к. ҳақида). Унда-бунда ҳали кўк палак, Чирик қовун жўяқ настида. Уч-тўрт бола излар хазанак, Таъба, шундай ёмғир остида. А. Шер, Қадимги кўй.

Хазанак қилмоқ Кузда йигиштириб олинган ҳосил қолдигини қидириб топиб олмоқ.

ХАЗАРЛАР 4-асрда Шарқий Европада пайдо бўлиб, 10-асрда Даشتி Қипчоқдаги туркӣ бижанакларга сингиб кетган, асосан Шимолий Догистонда ва Қуий Волга бўйида ҳёт кечирган туркӣ ҳалқ. *Хазар тили. Хазар хоқонлиги.*

ХАЗИНА [а. خزینہ – қимматбаҳо нарса, бойлик, дафина; маблағ; касса] 1 Бирор шахс, ташкилот ёки давлат иҳтиёридаги қимматбаҳо буюмлар; маблағ; бойлик; давлат. *Мирзакаримбойнинг хазинаси Гулнорники. Ойбек, Танланган асарлар. Темур Осиёнинг ҳамма қисмидан ҳадсиз-ҳисобсиз хазина ўғди, лекин уларни хасис одамлар каби сақламади. «Фан ва турмуш».*

2 ҳуқ. Ер остига кўмилган ёки бошқа усул билан яшириб қўйилган, эгасини аниқлаш қийин бўлган пул ёки қимматбаҳо буюмлар (булар топилса, давлат мулкига ўтади ва уни топган киши тегишли тартибда мукофот олади).

3 Давлат пули, қимматбаҳо нарсалари, умуман, бойлиги сақланадиган жой. [Хусайн:] Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга вайда бераман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Олтин, кумуш каби қимматбаҳо нарсалар кўмилган, яширилган жой, дафина. Йўл қувлаган хазинага ўйлиқар, Гап қувлаган бир балога ўйлиқар. Мақол. ■ Шербек бу нуроний чоннинг кимлигини билиб, хазина топган кишидай суюниб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

5 Марказлашган давлатларда уларнинг молиявий захиралари мажмуи. *Хазина билетлари.*

6 Ер ёки табиат бойликлари, табиий бойлик. Ер – хазина, сув – олтин. Мақол. ■ Узбекистон ери – кони хазина, Ҳалқи – олим, дехқон камтар камина. Ҳабибий. *Ватанимизнинг тупроғи – олтин, тофу адирлари, чўлу саҳролари – туганмас хазина. С. Зоҳидов, Тоғлар бош эгмоқда.*

7 кўчма Маданий ва маънавий бойликлар, дурдона асарлар мажмуи. Роман «*Сарроб*» 20 йил давомида адабиётнинг бебаҳо хазинасидан олиб ташланди. Газетадан. *Донолар таърифича, китоб – билим манбаси, инсоният тўплаган ҳикматлар хазинаси. М. Жўра, Ноширома.*

ХАЗИНАБОН [а + ф. خزینه‌بان – хазинани кўриқловчи, хазиначи] 1 кт. айн. хазиначи 1. [Улугбек:] Саркардаларга айтинг, шаҳар таланмасин! Хазинага кирилмасин, хазинабоннинг ўзи бунда [бу ерга] келсин! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Табиат бойлигини топиб, уни ҳалқ иродасига бўйсундирувчи киши. *Олмалиқ – бағри бойликларга тўлиқ. Бу бойликларнинг хазинабони ва фармонбандори оддий, содда кишиларимиздир.* Газетадан.

ХАЗИНАДОР [а. + ф. خزینه‌دار – хазинага эга, хазиначи] айн. хазиначи. Мулла Обиднинг хазинадори сифатида ақчани ўзи ушлаб, рўзгор керак-яроқларини ҳам ўзи тўғрилаб туради. А. Қодирий, Обид кетмон. *Сарой вазири ҳам.. хазинадор ҳам сизга хайриҳоҳ одамлар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХАЗИНАХОНА [хазина + хона] айн. хазина 3. Ҳамма ернинг эшиги очиқ, хазинахоналар ҳам очиқ, ичидаги яхши олмос ханжарлар йўқ. «Маликаи айёр».

ХАЗИНАЧИ 1 тар. Ҳукмдор ва бошлиқларнинг хазинасини ва б. моддий бойликларини сақловчи, бошқарувчи шахс; хазина бошлиғи. **Хазиначилар** сипоҳлар орқасидан икки отни етаклашиб, ҳудайчи ёнига етдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қорахонийлар давлатида хазиначи масъулиятли лавозимлардан бири саналиб, «агичи» атамаси билан ифодаланган. «ЎзМЭ».

2 Корхона ва ташкилотларда пул сақловчи ва тарқатувчи кассир.

ХАЗИНАЧИЛИК эсқ. Хазиначи мансаби (қ. **хазиначи 2**). Орадан бир йилча ўттар-ўтмас, у нашриёт хазиначилиги – кассирлигига кўтарилиди. М. Назаров, Хазиначи.

ХАЗОН 1 [ф. خزان – куз; барг тўкилиши] 1 Кузда сарғайиб тўкиладиган барглар. Йўл бўйидаги дов-дараҳтлар остида хазонлар тўкилиб ётибди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Енгил шамол ўтди, хазон тўклиди. «Ёшлик».

Хазон бўлгур! қарғ. Куриб кетгур, ўлгур. [Хожи она:] Бор, юз-қўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур! Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Хазон бўлмоқ 1** сарғайиб, қуриб қолмоқ. Бу гул субҳ шабнамини ҳам кўрмай хазон бўлди. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб; 2) кўчма азоб-уқубатда мажруҳ бўлиб қолмоқ, адо бўлмоқ, маҳв бўлмоқ. Гул эдим, хазон бўлдим, найлайн, Адо бўлмас дардга қолдим, найлайн. «Малиқаи айёр»; 3) бевақт оламдан ўтмоқ; йўқ бўлмоқ. [Азизхон] Яша, полвон бола.. деб олқишилаганларга қарамас, ниятига етмай хазон бўлган Лутфинисани ўйлар эди: С. Аҳмад, Уфқ. Бевақт хазон бўлмай ҳар ким Яшаб ўтсин дунёда. А. Орипов. *Назира.. юзага чиқмай* хазон бўлган севги аламидан хўрлиги келиб, тақдирни қарғарди. С. Аҳмад, Уфқ. **Хазон қилмоқ 1** куритмоқ, сўлитмоқ; 2) кўчма маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ; қирмоқ. Қир томондан ногаҳонда бўри ёки қоплон чиқиб, бир талай қўй-қўзини хазон қилиб кетганини билиб қоласан. Й. Муқимов, Қизилқум пашлавони. Ўйнаб юрган баччаларин Ҳаммасин хазон қилинг. «Гулнорпари».

2 Зардўзликда ишлатиладиган безак тури: сўлиган барг тасвири.

ХАЗОНМАРГ [ф. خزان مرگ – хазондай ўлиш] кам қўлл. айн. **жуонмарг.** [Хожар Тўлахонга:] Хазонмарг бўлгур, нима бало бўлган сенга, айтмайсанми? Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХАЗОНРЕЗ [ф. خزان ریز – хазон тўкувчи] Барг ва хазонларни тўкувчи. **Хазонрез** куз. Тун кўркам, дилбар, Намхуш ҳаво, Ой, юлдуз, сабо. «Ёшлик». Сарғиши барг билан қопланган дараҳтлар ўзидан-ўзи шитирлаб, тиниқ ҳовуз бети жимирлаб, узоқлардан кезган хазонрез шамолдан дарак бериб турди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХАЗОНРЕЗГИ [ф. خزان ریزگی – хазон тўкилиш даври; кеч куз] айн. **хазонрезгилик**. ..чўққи ортига юмалаган қуёш қурий бошланган кимсасиз боғларни хазонрезги палласидагидек сарғайтириб юборди. А. Мухтор, Чинор.

ХАЗОНРЕЗГИЛИК Барг, хазон тўкиладиган давр, кеч куз. **Хазонрезгилик** бошлангани учун япроқлар сарғайиб, ерга цирт-цирт тўкилоқда. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Боғ-роғлар**, далаларда ўт-гиеҳлар, майса, япроқлар сарғайиб, хазонрезгилик бошланди. Газетадан.

ХАЗОНРЕЗЛИК айн. **хазонрезгилик**. – Бўлмаса, ҳозир хазонрезликда бир-икки қон хазон тўплаб ол, – деб маслаҳат берди афанди. «Латифалар».

ХАЗОНЧИНАК [ф. خزان چینک – хазон, барг тўплаш] шв. **Хазанак**. Ниҳоят, олма хазончинак бўлди. О. Ёқубов, Тилла узук.

Хазончинак пахта Фўзапоянинг у ер-бу ерида қолиб кетган, ерга тўкилган ҳосилдан йигиб-териб олинган пахта. **Хазончинак қилмоқ** айн. **хазанак қилмоқ** қ. **хазанак**.

ХАЙ с.т. айн. **хайр** I 3. -Хай, ишқилиб, охири баҳаир бўлсин, – деди Махсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙИТҚОРА Кечпишар тарвуз нави. **Хайитқора** Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида экилиди. «ЎзМЭ».

ХАЙЛ [а. خیل – уюр, пода; отлиқлар; отлиқ аскар] кт. Гуруҳ, тоифа. **Лола тердик дастса-дастса**, Кеч билан қайтдик шаҳар, Йўлда бир-бир тарқатиб Эркин муҳаббат хайлига. Э. Воҳидов.

ХАЙР I [а. خیر – яхши, эзгу, соз; эзгулик, яхшилик] 1 Тиланчига, бева-бечораларга бериладиган садақа, эҳсон. Афанди баланд айланада зинадан пастга тушгандан сўнг, хайр сўраётган гадойни кўрди. Газетадан.

Хайр қилмоқ Муҳтоҷ одамга садақа бермоқ **Хайр қилсанг**, бутун қил. Мақол. — **Кампир хайр қилайин деса**, бир қисим галласи ҳам, бир парча нони ҳам йўқ эди. «Гулшанбоғ».

2 Бирорга қилинадиган холис ёрдам, яхшилик; саҳоват. *Сафар ҳайрсиз бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Худо ҳайрингизни берсин Мақсадингизга етинг, муродингиз ҳосил бўлсин. [Fofig:] *Дуо қиламан, худо ҳайрингизни берсин!* Болачақангизнинг орзу-ҳавасини кўринг, Ҳасан ака! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 мод. с. Яхши, майли, хўп; нима бўлса бўлди. *Ҳайр, биздан кетса-кетсин, даргоҳида қабул бўлса, бас!* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳайр десанг, ҳозир наъра тортаман, Бадбахтларни бугун қирғин этаман.* «Маликаи айёр».

ҲАЙР II [а. خیر – эзгулик, яхшилик] унд.с. Хайрлашганда, видолашганда айтиладиган сўз. *-Ҳайр, соғ бўлинг, – деди Саодат Лолаҳонни эшиккача узатиб.* С. Зунуннова, Олов. *Ҳайр энди.. Қалбимда бир видо қолди. Ҳайр энди.. Сен кетдинг, бегуноҳ оҳу.* А. Орипов.

ҲАЙРИХОҲ [а. + ф. خیرخواه – эзгулик, яхшилик истовчи] Яхшилик тилайдиган, қўллаб-қувватлайдиган; илтифотли, тарафдор. [Қози:] *Мендан сира кўнглигизга шубҳа келтирманг. Нимага десангиз, холис ҳайриҳоҳман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Онахон тикка турар, ўтирганларнинг ҳаммаси ўзига ҳайриҳоҳ эканини сезгандай бўлар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲАЙРИХОҲЛИК Яхшилик тилаш, қўллаб-қувватлашлик. *Ахир муҳаббат ҳам, ахир дўстлик ҳам* Бошланган эмасми ҳайриҳоҳликдан? А. Орипов. *Тиллабувадан кейин сўзга чиққанларнинг.. яна бири ҳукумат дехқонни яхши йўлга бошлайди, деган қаттиқ ишонч билан колхозга ҳайриҳоҳлик кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАЙРИХОҲОНА [а. + ф. خیرخواهانе – ҳайриҳоҳларча, самимий] Ҳайриҳоҳлик билан қилинадиган, қўллаб-қувватлайдиган. *Васасаланишининг ўрни йўқ, ундан сўнг ҳам сизнинг ҳайриҳоҳона кенгашларингизга.. муҳтожман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Таъна, дашном, танқид ва бошқа минг турли дўстона, ҳайриҳоҳона товушларга таҳсин аралашса, қулоққа фақат таҳсингина киради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙРИЯ [а. خیریت – ҳайр-саҳоват, эхсон, муҳтожларга ёрдам]: **ҳайрия жамият** Моддий ёрдам уюштирувчи жамият. *Кейинги*

вақтларда бир қанча ҳайрия жамиятлари фаолият кўрсатмоқда. Газетадан.

ҲАЙРИЯТ [а. خیریت – яхшилик, эзгулик, ҳайрли иш] мод. с. Гап бошида, ўртасида ёки охирида келиб, ундан англашилган мазмунга нисбатан мамнунликни ифодаловчи сўз. *Ҳайрият, бир шамол бўлди-ю, булатни ҳайдаб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бобур кўзини очганини сезиб, Қосимбек унинг тенасига келди: -Ҳайрият-е!.. Амирзодам, бизни мунча қўрқитдингиз?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАЙРИЯТКИ мод.с. айн. ҳайрият. Тўсатдан шиша қўлидан тушиб кетди. *Ҳайриятки, синмади.* «Ёшлик». *Ҳайриятки, машинамиз узоқ турмай юрди.* «Шарқ юлдузи».

ҲАЙРИЯТЛИК Ҳайрли иш, яхшилик, эзгулик. *Мана, жаноблар, юмшоқликдан ҳайриятилик чиқмайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҲАЙРЛАШМОҚ Ўзаро яхши истаклар тилашиб ажралишмоқ; видолашмоқ; тарк этмоқ. *Муяссар хоним арчалар қўршовидаги йўлак бошига қадар келди, сўнг яна бир бор қўл бериб ҳайрлаши.* М. М. Дўст, Лолазор. *Ана шундан кейин Тога Азизхонни бағрига босиб ҳайрлаши-да, зирпламаликлар келган автобусга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қонни қўлтиқлаб, ўн беш ийлилк таниши қўргон.. билангина эмас, шу куннинг ўзида туғилган қишлоқ билан ҳам ҳайрлаши.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Нуҳоят, оладиганим қолмагач, қирқ олти кунлик ётогум билан унсиз ҳайрлашим-у, эшикка чиқдим.* С. Сиёев, Ёруглик.

Бу дунё билан ҳайрлашмоқ Вафот этмоқ, ўлмоқ. *Агар йўқ десанг ё сотиб қўйсанг, бу дунё билан ҳайрлашавер.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙРЛАШУВ 1 Ҳайрлашмоқ фл. ҳар. н. *Ҳайрлашув вақти келди.*

2 Бирон жойга, сафарга кетиш, кузатиш муносабати билан уюштириладиган тадбир. *Талъат синфдош дўстларини ўниб, уйда зиёфат қўлмоқчи эди, дадаси бир сўзда турриб олди: -Мактабда ҳайрлашув кечаси бўлдими, тамом!* Зиёфат бўлса.. кейин қиласан. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАЙРЛИ Яхши, ижобий; хосиятли. Ҳайрли ишнинг кечи йўқ. Мақол. ■ *Мозийга қайтиб иш кўриши ҳайрли(к), дейдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен бир ҳайрли иш қуилгандек, ўзимни олийжаноб ҳис этдим..* А.

Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Шу кеча у бир хайрли туш кўрди.* «Шарқ юлдузи».

ХАЙР-МАҶЗУР [хайр + маъзур] Яхши тилаклар билан хайрлашиш. -Хайр-маъзур эртага бўлади, ўртоқлар. *Ҳали сизлар билан кўн отамлашамиз, – деди Эломонов. М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.*

Хайр-маъзур қилмоқ Хайрлашмоқ. *Ов-қатдан кейин Шукуров отадан рухсат сўраб, хайр-маъзур қилди.* О. Ёкубов, Диёнат. **Хайр-маъзурни насия қилмоқ** Хайрлашмай кетиб қолмоқ. -Ха, қоюк! – деди у кулиб, – *Хайр-маъзурни насия қилиб қочибсан-а!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ХАЙР-САДАҚА [хайр + садақа] Хайр ва садақалар, садақа, эҳсон. *Хайр-садақани ўз ошлангиздан бошланг.* «Фан ва турмуш».

ХАЙР-ХЎШ айн. **хайр-маъзур.** *Хайр-хўш овозлари тинч кўча осмонига кўтарилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙР-ХЎШЛАШМОҚ айн. **хайрлашмоқ.** Бирдан соатига қараб Азизов, Ярим тун деганда хайр-хўшлаши. А. Мухтор.

ХАЙРЧИ 1 с.т. Хайр-садақа сўровчи; ти-ланчи, гадой. Бир хайрчининг боласини боқиб олган эдик. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 эск. Жамоат эҳтиёжи учун хайр-эҳсон тарзида маблағ йигувчи.

ХАЙР-ЭҲСОН [хайр + эҳсон] айн. **хайр-садақа.** Бошга тушган мусибатларни, ўзида-ги касалликларни ва қилган хайр-эҳсонини яшириш яхшилик хазиналаридандир. «Фан ва турмуш».

ХАКАС Хакас халқига мансуб бўлган шахс. *Хакас аёл.*

ХАКАСЛАР Асосан Россия Федерация-сининг Хакасия Республикасида, Красно-ярск ўлкаси ва Тува Республикасининг унга кўшни туманларида яшовчи, хакас ти-лида сўзлашувчи туркий халқ. *Хакас халқининг бой оғзаки ижодиёти – эртак, ривоят, афсона, кўшиқлари бор.* «ЎзМЭ».

ХАКЕР 1 [ингл. hacker < hack – бузмоқ; кесмоқ, қирқмоқ] 1 Компьютер дастурларини яратишга ўта ишқибоз бўлган киши.

2 Компьютер дастурлари ва қоидаларини бузувчи – ҳуқуқи бўлмагани ҳолда компьютер дастурларига ўзгартиришлар кириладиган шахс; юқори малакали программист.

3 Банк, тижорат, давлат, ҳарбий ва б. ташкилотлардаги ахборотларнинг ҳимоя

воситаларини йўқотиб, ўта қимматли маълумотларни қўлга киритиш, ўзга ҳисобрақамлардаги пулни ўзлаштириш, компьютерларга вирус юқтириш каби ишларни амалга оширишга уринувчи шахс. *Сўнгги ѹшларда одатдаги хакерлар билан бир қаторда кибернетик террорчиларнинг хурожлари ҳам қайд этиляти.* Газетадан.

ХАКИ [ф. ҳаки ёки ҳинд. khaki – лой, ер ранги] 1 Жигарранг-яшилга мойил (ҳимоявий) ранг.

2 Шу рангдаги мато, газлама (асосан ҳарбийлар учун, шунингдек, сайёҳлар, геологлар, овчилар ва турли амалий соҳа ходимлари учун кийим тикишда ишлатилади).

ХАЛА I [ф. خلا – ички дард, касаллик] Санчиқ, қаттиқ оғриқ.

Хала бўлмоқ Санчиб оғримоқ. *Одатда аспиринни турли кўринишдаги оғриқларда: бош оғриғи, тиши оғриғи,.. хала бўлганда ичишига одатланганимиз.* Газетадан.

ХАЛА II [ф. خلا – ҳайвонларни ниқтаб юргизиш учун ишлатиладиган учли таёқча] айн. **халачўп.**

Хала босмоқ (ёки урмоқ) айн. **хала қилмоқ 2.** Кейин эгарга ўтиридим-у, «чу, жонивор», дега эшакка хала босдим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Бозордан қайтаётган бир чол эшагига хала уриб, етиб келди. С. Анорбоев. Оқсой. **Хала қилмоқ 1)** халачўп ясамоқ. *Ўтган-кетган ўйловчи тӯғри келган ніҳолни синдириб, эшагига хала қиласди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда; 2) тезроқ юргизиш учун халачўп ёки сёқ билан ниқтамоқ. *Қўзибояй эшакни хала қиласвериб, оёғи чарчагани.. учун пастга тушив олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАЛАКАШ [ф. خلاکش – хала (билин) тортувчи] Доимо хала, ниқташ билан юрадиган (эшак, от ҳақида). *-Ишрат девона деган девона бор эди. Бир чувури бор эди – хала-каш.* Хала қиласа, дингиллар эди. «Равшан».

ХАЛАЛ [а. خلل – бузилиш, ишдан чи-кип; шикаст; зиён, нуқсон, камчилик]: **халал бермоқ** Муайян иш-ҳаракатни амалга оширишга монелик қилмоқ; халақит бермоқ. Биринчи соатдаги дарсда Асрор ўз майлига, ўз хаёлларига банди бўлиб турарди. Унга ҳеч ким халал бермади. «Ёшлиқ». **Халал етмоқ** Зарар етмоқ. *Аммо таснифотимдаги имло-иншиоларимга бир андаккина халал етганингини кўрдим..* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бу ишларни қишилоқ хўжалик ишларига*

заррача бўлса ҳам халал етказмай бажаришмиз керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХАЛАТ [а. خلعت – совға, инъом қилинган кийим; мукофот] 1 с.т. Ўзи ҳам, енги ҳам узун ва кенг бўлган, тутма ўрнига белбоғ қўлланадиган устки кийим (асосан хотин-қизлар, баъзан эркаклар ҳам кияди). *Қизил халат кийган қиз.*

2 Шундай ёки шунга ўхшаш бичимдаги маҳсус (тиббиёт, савдо, кимё ва айрим техника соҳалари ходимлари киядиган) уст кийим. *Оқ халат кийган доктор қиз энгашиб, беморни қарайти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАЛАТЛИ Халат кийган, халати бор. *Оқ халатли киши эса гапни давом қилди.. «Ёшлик». Дарвозахонада қора қути кўтарган оқ халатли врачларга дуч келди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ХАЛАФ [а. خلف – ворис, давомчи; ўринбосар; анча кейинги авлод] эск. кт. айн. ворис, ўринбосар. *Муқимий халафлари.*

ХАЛАЧҮП [ф. خلچوب] Эшак, тuya каби ҳайвонларни ниқтаб, тезроқ юргизиш учун ишлатиладиган учли таёқча; хала. *Оқсоқол шундай деди-ю, эшакка халачүп ниқтади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мустафо эшагига халачүп босди: -Хих, жонивор, хих!* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ХАЛАҚИТ [а. حلقات – ўраб олмоқ; йўлни тўсмоқ]: **халақит бермоқ** Бирор ишҳаракатга монелик кўрсатмоқ. *Толибжон унга халақит бермаслик учун оёқ учидга юриб, ичкари хонага кириб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Совун ҳидли нам чойшаб баданига нохуш ботдимми ёки оёғи учидга ўтирган ишгитча халақит бердими – Нусратбек гингшиб, бу ёнига ағдарилди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ХАЛИЛИ(Й) бот. Узумнинг Марказий Осиёда етишириладиган эртапишар нави. Ишкомдаги шигил-шиғил халили узум шингиллари қўнғирланиб кўринарди. *«Ёшлик». Қора ёки қизил халилий Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркманистанда тарқалган.* *«ЎЗМЭ».*

ХАЛИЛУЛЛОХ [а. خلیل‌الله – Оллоҳнинг дўсти] [Х – катта] дин. Йброҳим пайғамбарнинг лақаби. Бу сўзни эшишиб шундай қаландар, *Халилуллоҳ, деди, Оллоҳу акбар.* «Маликаи айёр».

ХАЛИФА [а. خلیفه – ўринбосар; ноиб] 1 тар. Мусулмонлар жамоаси ва мусулмон

давлатининг диний, айни бир пайтда дунёвий бошлиғи; руҳоний ҳукмдор; Муҳаммад пайғамбарнинг вориси, Аллоҳнинг ердаги ноиби ҳисобланган. Лекин [Тангиқул ҳожи] халқ орасида: «Халифаи Рум Бухорога келди, Эргаш қўрбоши бориб, мусулмонобод йўлидағазот қылгани халифадан фотиҳа ва юз минг сарбоз олиб келди», деб гат тарқатиби. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Абдишукур давом этиди сўзида: -Бутун олами исломнинг халифаси Султон ҳазратлари бу урушда танҳо қолдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бухоро хонлигига: шариат ақидаларининг бажарилишини текшириб турувчи мансабдор шахс. *Абдураҳмон сардор кейинги чойнакни бўшатгандан кейин, қайтмоқчи бўлиб, халифадан фотиҳа сўради.* С. Айний, Қуллар.

ХАЛИФАЛИК 1 Ислом динининг суннитийлик мазҳабида ҳокимиятни идора этиш тартиби. *Халифаликнинг яқин сафдоши халифа Абубакр (632-634) дир.* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар.

2 7-8-асрларда араб истилолари натижасида Арабистон яримороли, Яқин ва Ўрта Шарқ, Шимолий Африка, Испания, Марказий Осиё ва Кавказортини ўз ичига олган давлат. *Араб халифалиги.* Багдод халифалиги. ■ *Араб халифалиги VIII асрнинг охирларидан бошлаб майдо-майдо қисмларга ажралиб кета бошлади.* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар. *Шундай қилиб, Аббосийлар халифалиги мўғуллар томонидан йўқ қилинди.* *«ЎЗМЭ».*

3 Халифанинг мансаби ва унвони. *Абу Бакр Сиддиқнинг халифалик даври.*

ХАЛЛОҚ [а. خلوق – яратувчи, ижодкор] Аллоҳнинг сифатларидан бири; яратувчи. *Халлоқ ўзига мақбул мўминга лозим кўради таҳтни.* Т. Малик, Қалдирғоч.

Халлоқи олам Оламни яратган, оллоҳ, худо ..лекин ундан [Бобурдан] қайси бир гуноҳи азим содир бўлдикни, *халлоқи олам уни бунчалар қаҳрига олмаса??* Х. Султонов, Бобурйнома.

ХАЛО [а. خلاء – бўшлиқ, бўш, очиқ жой] с.т. Ҳожатхона. Бозор аминнинг капаси олдида ўн олти-ўн етти яшар бир бола қўлида обдоста билан, унинг халодан қайтишини кутуб турмокда эди. С. Айний, Қуллар.

ХАЛОЖОЙ [а.+ф. خلوجى – бўш, эгалланмаган жой] с.т. Ҳожатхона.

ХАЛОЙИҚ [а. خلائق – Оллоҳ яратган маҳтиқлар, одамлар] Одамлар, халқ. *Саганага тупроқ тортилгач, бир мўйсафид ўрнидан туриб, оломондан сўради: -Марҳум қандоқ эди, халойиқ? Ҳар тарафдан бўғиқ овозлар келди: -Яхши эди раҳматлиқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кимики бўлса инсон, бўлса одам, *Халойиқнинг гамин ейдур дамо-дам.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХАЛОС [а. خلاص – қутулиш, озод бўлиш; илож, нажот]: **халос бўлмоқ** Кутулмоқ. *Исфандиёр бош вазирдан халос бўлиши ҳаракатини ишларироқ бошлаган эди.* С. Сиёев, Аваз. **Халос қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) озод қилмоқ, қутқармоқ. *Халос қилиб муродимга етказган, Мехрибоним, жоним болам, хуш энди.* «Маликаи айёр». Эй худойим, золимларга хор қилма.. Бандишидан, раҳм қилиб, халос эт. «Тоҳир ва Зуҳра»; 2) кам қўлл. айирмоқ, жудо қилмоқ. -Бизга хунук хабар келтирган бу жувонмаргларнинг хом қаллаларини таналаридан халос қил! – деди Мардонбек Шерматга. С. Азимов, Биринчи фасл.

ХАЛОСКОР [а. + ф. خلاص‌کار – халос қилувчи] Халос этувчи, озод қилувчи, қутқарувчи. *Юрт бошига иш тушганда, халоскорларнинг олдинги сафида бўлганимдан фархланаман.* «Ёшлик».

ХАЛОСКОРЛИК Халоскор эканлик; халоскор иши; халос қилиш. *Не-не бекларнинг қўлидан келмаган халоскорлик сендек бечораҳол йигитнинг қўлидан келгани аломат бўлди-да!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАЛОХОНА [а. + ф. خلاصات – бўш, холи жой, хона] айн. ҳожатхона.

ХАЛТА 1 Кичкина қоп, қопчиқ. *Болалар ёпишавергач, [кампир] халтани очишига мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аламазон халтани шолчага қўйиши биланоқ, қизча унга талпиниб, қўлини чўзди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

2 Озиш туфайли одам ёки ҳайвон баданида, кўпинча юзида салқиб, осилиб қолган тери. -Кўнгил ўлсин, илойим. *Жагида жағ қолмай, лунжи халта бўп кетса ҳам, йигитман дейди, – деди кампир А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Бузоқча.. сигирнинг халта бўлиб қолган елинини туртиб-туртиб, шиддат билан эма кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

З зоол. Баъзи ҳайвонларнинг қорни остида бўладиган, ёш боласини солиб қўтариб юришга мосланган халтасимон тери қатлами. *Халтасиларнинг урғочиси туғилган боласини анча вақт қорнидаги халтасида олиб юради.* «Зоология».

4 Кийимнинг осилиб, салқи бўлиб турган жойи. *Қурбон ака яна Мамажонга ўғириди: нимтар кўк кителининг этакларини қорни туртиб турибди, ёқа тугмалари очиқ.* Шимининг тиззалари халта бўлиб турибди. С. Нуров, Нарвон.

Халта кўйлак Ёқаси кўндаланг очилган, елқадан боғичлаб кўйиладиган, одатда муллалар киядиган кўйлак. *Мамат, халта кўйлак этагидан тиззаларини зўрга чиқариб, ўрнидан турди.* «Ёшлик». **Халта палов қ. палов.**

ХАЛТА-ХУЛТА Ҳар хил халталар. [Салимбайвачча] *Атторлик растасида энг қоронги, энг кичкина бир дўконда мингларча халта-хулталардаги шубҳали дори-дармон ва ҳар нав заҳар-заққум орасида ўтирган..* эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Тўрга йигилган халта-хулталарнинг сояси чойшабда пайдо бўлди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ХАЛТАЧА 1 Кичик халта. [Тошкентлик мардикор] *Иштонининг липпасига қистирилган кир бўз халтачани – ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. халта 2. *Чолнинг ранглари сарғишиб, кўзларининг остида халтача пайдо бўлган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАЛТУРА [р. халтура – марҳумни хотирлаш; дағн маросими < лот. chartularium – арвоҳларга дуо қилинаётгандা, руҳоний ўқийдиган хотирлаш рўйхати] Тартибсиз равишда, юзаки қилинадиган хом иш. *Мана, кўрдингизми, адабиётимиз ичида ҳам конфликт бор: маҳорату талант ва халтура тўқнашуви келиб чиқади.* «ЎТА».

ХАЛТУРАЧИ Тартибсиз равишда, юзаки, хом иш қилувчи киши. *Халтурачиларнинг ўзларини яширадиган баҳоналар топишига имкон қолмади.* «ЎТА».

ХАЛТУРАЧИЛИК Одат даражасига айланган, кенг тарқалган халтура. *Шаклбозлик – халтурачиларнинг бошқача кўриниши.* Газетадан.

ХАЛФА [а. خلف – бир-бирининг ортидан бориш, эргашиш; ўрин алмасиш] эск.

1 Шариат қоидаларини яхши биладиган, ўқимишли одам. *Турдибой ҳалфа ўз ҳовлисида иш бошлаган ўқитувчига катта ҳурмат билан қараганини ишора қилиб, у билан эгилброк кўришиди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эски мактабда ўқувчиларга бошлиқ қилиб тайинланган, мактабдор домлага кўмаклашадиган ўқувчи. *Аваз бир вақтлар мана шу мадрасада таҳсил кўрган; ҳам-хўжралари то ҳануз бу ерда ҳалфами, мутаваллига ёрдамчими бўлиб юришарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ўрта асрлар устахоналарида ҳунар ўрганувчи шогирд; ҳунар-касб ўрганувчи шогирдлар бошлиғи. *Үнга, ўн беш ёшидан бошлаб, аввал шогирд, кейин ҳалфа, сўнг мустақил уста сифатида то шу дамгача эрта-кеч буқчайиб ишлашга тўғри келгани учун, унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳалфа тушмоқ Ҳалфа бўлиб ишламоқ (қ. *халта 3*). *Отам маҳалладаги бойга ҳалфа тушиб, бўз, алак, бекасам тўқий бошлади.* Ё. Шукуров, Қасос.

4 фольк. Хоразм воҳасида маҳаллий оғзаки ижод намуналарини ижро этувчи аёл. *Ҳалфалар репертуаридан асосан «Тўй муборак», «Ёр-ёр», «Ошиқ» туркумидаги.. дostonлардан парчалар, Маҳтумкули ва бошқа шоирларнинг шеърлари асосидаги насиҳат ва рақсбон қўшиқлар ўрин олган.* «ЎзМЭ».

ҲАЛҚ [а. خلق – яратиш, ижод қилиш; яратилган жонзот ва одамлар] 1 Одамлар. Ҳалқа хизмат – олий ҳиммат. Мақол. — *Тўйингизга йигилибди бутун эл, Ҳалқ келмоқда тўйга оқиб гўё сел.* Ҳ. Олимжон. *Бу хушовоз хонанда, йигирма йилдан ошидик, ҳалқнинг назаридан қолмай.. дилларимизни яйратиб келмоқда.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Тарихий бирликнинг турли шакллари; қабила, элат, миллат. *Ўзбек ҳалқи Навоий, Бобур, Лутфий каби буюк донишманд шоирларнинг асарларини ўқиган.* Шукрулло, Сайланма. *Туркий ҳалқлар йилларни 12 мучалдан ташқари, 60 йиллик даврлар билан ҳам ҳисоблашган.* «Фан ва турмуш».

3 Муайян жой аҳолиси. *Ўзбекистон ҳалқи. Қишлоқ ҳалқи. Шаҳар ҳалқи.* — *Филиппин оролларида яшовчи ҳалқларнинг энг севимли ноёб таоми митти балиқлардир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

4 Бирор жойга тўпланган одамлар; ҳалойик, оломон. *Товушга қўйишида ҳалқ бир оғиздан қўл кўтаради, орқасидан бир неча дақиқагача олқиши давом этади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

5 Касб, машғулот, тоифа ёки жинсни билдирувчи сўзлар билан келиб, ўша касб, машғулот, тоифа ёки жинсга мансуб кишилар гуруҳини билдиради. *Шоир ҳалқи.* — *Полон ҳалқи енгилган рақибини белидан олиб, кўтариб қўяди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Аёл ҳалқи ўйдан қуруқ кетмайди, Нима лозим меҳмонларга, тақсиржон.* «Гулнорпари».

6 Умум (аҳоли, одамлар) га алоқадорликни, умум томонидан эътироф этилганликни ифодаловчи сўз сифатида баъзи мусассасалар, лавозим ва унвонлар номлари таркибида қўлланади. *Ҳалқ маорифи. Ҳалқ таълими. Ҳалқ суди. Ҳалқ депутати. Ўзбекистон ҳалқ шоири.* *Ўзбекистон ҳалқ артисти.*

Ерли ҳалқ Муайян жойнинг туб аҳолиси, маҳаллий ҳалқ. *Чор ҳукумати, ерли ҳалқ ўз эркини ҳимоя қилиб чиққанди, уларни оттирди..* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар. *Ҳалқ ижоди* Ҳалқ томонидан бунёд этилган санъатга оид ҳамда адабий асарлар. *Ҳалқ ижоди ҳар қандай ёзувчи учун катта мактабдидир.*

ҲАЛҚАРО 1 Ҳалқлар ёки мамлакатлар ўртасидаги муносабатга доир. *Ҳалқаро ташкилотлар.* Ҳалқаро аҳвол. Ҳалқаро ҳуқуқ. — *Ажиниёз оға жуда сиёсатчи чиқди: нуқул ҳалқаро аҳволни суршиширади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Ҳалқларга оид, тааллуқли. *Ҳалқаро хотин-қизлар байрами.* — *Ҳалқаро Тошкент кинофестивали иштирокчилари сафи йил сайин ортиб боряпти.* «Саодат».

Ҳалқаро тиллар Турли давлатлар ҳалқларининг алоқа воситаси бўлиб хизмат қиладиган тиллар. *Ҳалқаро ҳуқуқ* Ҳалқаро мулоқотдаги давлатлар орасидаги ва бошқа субъектлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиб турадиган оммавий ҳуқуқий тамойиллар ва меъёрлар мажмуи.

ҲАЛҚОБ [ф. Ҳالқ – ҳалқа-ҳалқа бўлиб тўпланиб қолган сув] Чуқур жойларда туриб, йигилиб қолган сув. *Ҳалқоб сув.* — *Ҳаво сархуш.* Ҳалқоблар кўкимтирик кўринар, биринчи совуқдан оёқ остида юпқа муз қирсил

лар эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХАЛҚОНА [а. + ф. خلقانه – халққа хос ва мос] Кўпчиликка, халққа хос; оддий кишилар, халқ ишлатадиган. *Халқона иборалар.* — Биз.. уни [Faғур Ғуломни] оддийгина қилиб, Faғур ака, деб атай олишимиз билан фахрланамиз. *Бу халқона, самимий яқинлик сўзи.. ҳамон оғзимиздан тушмайди.* А. Мухтор, Бебаҳо хазинамиз.

ХАЛҚПАРВАР [а. + ф. خلقپرور – халқни тарбияловчи, севувчи] Халққа ғамхўрлик қиласидиган, халқ манфаатини кўзлайдиган; халқни севадиган. *Чаман-ку! Барака тонкур, баҳтиң очилгур бу қиз кўп халқпарвар чиқди-да.* У. Исмоилов, Сайланма.

ХАЛҚПАРВАРЛИК Халққа ғамхўрлик қилиш.

ХАЛҚЧИЛ Халқ билан чамбарчас боғланган, халқ руҳи, маданияти ва дунёқарашига мос келадиган. *Халқчил адабиёт.* — Дорбозлик чинакам халқчил санъатдир. Ш. Ғуломов, Дорбоз. *Ҳамид яратган поэзиядаги жўшқинлик.. ҳаммабон ва халқчил эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ХАЛҚЧИЛИК Бирор халққа доир хусусият, хислат, фазилатлар мажмуи. *Халқчилк ғоялари.*

ХАЛҚЧИЛЛИК Халқ руҳиятига яқин бўлишлик. Ёзувчи асарларининг халқчиллиги.

ҲАМ [ф. خ – эгилган, букилган; эгри; эгик, букик; қат, бурма] Пастга эгилган, кўйи солинган. *Мевали дараҳтнинг боши ҳам.* Мақол. — *Қиз бошини ҳам қилиб, беморлар ҳалатида унинг ортидан юрди.* «Ёшлик».

Боши (ёки калласи, бўйни, гардани) ҳам Хижолатдан, уятдан боши қўйи солинган. [Эшон:] *Нимаси бор, арзимаган иш деб бoshimni ҳам қўлманг.* С. Аҳмад. Ҳукм.

ҲАМАК [ф. خامک – хом нарса (қовун)] Ҳали пишиб етилмаган, хом қовун; сапча. Бундай кезларда ҳазанак бўлган полиздан топилган ҳамак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ҲАМЕЛЕОН [лот. chamaeleon < юн. chamaileon] 1 айн. **буқаламун.** Кўпчилик ҳаме-леонлар ўпкасида ҳалтасимон ўсиқлари бўла-ди. «ЎзМЭ».

2 кўчма с.т. Ўз манфаати йўлида ҳар қандай шароитга тез мослашадиган одам. *Ҳамелеон одам.*

ҲАМИР [а. خمير – ҳамиртуруш солин-ган нон] 1 Одатда унни сув, ёғ, тухум ёки сутга қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ ҷўзилувчан қоришма; яримфабрикат. *Кампир кечга яқин ҳамир қориб, оширгани қўйди.* С. Аҳмад. Уғқ. *Адолат ҳамирни ёйиб, соч толасидай ингичка, чиройли қилиб кесиб берди.* С. Зуннунова, Олов. *Ҳамирга солиши учун сариёғ.. маргарин, дөглаб совитилган пахта мойи, эритилган қўй ёғи ҳам тавсия қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

Ҳамири ачимаган Ҳаракати суст, имиллаган. *Оббо, ҳамири ачимаган-еъ, туша қолмайсанми энди?!* Н. Сафаров, Курбонали. **Ҳамири ачимоқ** Кайфияти бузилмоқ, феъли айнимоқ. *Қараб турсам, ўрганинг ҳамири ачиб, кайфи ланж тортиб кетяпти.* С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема. **Ҳамирдан қил сугургандай** Осонлик билан, ҳеч қандай қийинчиликсиз. *Ҳар ҳолда, ҳамма иши ҳамирдан қил сугургандай, ими-жимида ҳал бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамир (нинг) учидан патир қ. патир I.*

ҲАМИРГИР [а. + ф. خميرگир – ҳамир қилувчи, қорувчи] Ҳамир қорувчи ишчи, мутахассис. *Жўраларнинг бириси нон заводда ҳамиргир, Бириси ҳалқ артисти, сўзлари хандон писта.* Ф. Ғулом.

ҲАМИРСИМОН Ҳамирга ўхшаш, юмшоқ. *Ҳамирсимон масса.*

ҲАМИРТУРУШ [а. + ф. خميرترش – ҳамир ачитқиси] 1 Ҳамирни ошириш учун ишлатиладиган ачитқи. *Оби нон (ўй нони) тайёрлаш учун.. 40 г ҳамиртуруш керак бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Ўғит, гўнг. *Ер – ҳамир, ўғит – ҳамиртуруш.* Мақол.

3 кўчма Бирор нарсанинг бошланиши, юзага келиши ёки амалга ошиши учун асос ёки дастак бўладиган омил, пойдевор. -Яхшидан боғ, ёмондан доғ, – деганларидек, ҳозирги.. боғимизга илк ҳамиртуруш ташлаған, қўлинг дард кўрмагур шу ота бўлади, – деди раис. М. Назаров, Жилвон жилвалари.

ҲАМПА [ф. خنبه – ғалла сақланадиган бордон, ўра] 1 Дон, ғалла ва ш.к. қўйиш ва саклаш учун курилган маҳсус жой; кандик. -Бир кун омборда қараб турсам, ҳампанинг бурчаги камар бўлиб қолди, шувуллаб кетяпти, қани энди тўхтаса. С. Маҳкамов, Шоғирд.

2 *макс.* Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми. *Айланадиган тегирмон тошлари орасига хампадан буғдој тўқилиб турар эди.*

3 Нонвойхоналардаги хамир қорадиган ва оширадиган катта идиш; хамир тогора. *Юз тоннали хампада хамирлар гупуради.* *F. Гулом. Хампасида бир кафт ун қолмай, танқисликка учраган хонадонларда бу ном тез-тез тилга олинар эди.* С. Аноробеев, Сайли.

4 *с.т.* Айрим деҳқончилик машиналарининг сепиладиган уруғ, ўтит ва ш.к. ни ортиб юрадиган яшиксимон қисми. *-Шу хампани беш юз килограмм чигит сиғадиган қилиб ясад беринг, ўн минутда чигит тугаб қолиб, хуноб қиляпти, — илтимос қилди у.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.

ХАМСА [а. *خمسه* – бешлик] *ад.* Шарқ халқлари мумтоз адабиётида бир муаллифнинг 5 достондан иборат йирик асари. *Навоий* «Хамса»син ўқидим тақрор.. А. Орипов.

ХАМСАНАВИС [а. + ф. *خمسة نبیس*] *Хамса* ёзувчи шоир.

ХАМСАЧИЛИК Шарқ халқлари адабиётида достоннавислик шаклларидан бири, «Хамса» яратиш билан боғлиқ адабий анъана. *Туркӣ ҳалқлар адабиётида хамсачиликка қизиқиши 13–14-асрлардан бошланган.* «ЎзМЭ».

ХАНДА [ф. *خندہ* – кулги, қаҳқаҳа] *пол.эт.* Кулги, табассум. *Ханда қилмоқ (айламоқ).* — *Кўз ёшинг-ку кўп нафис, гўзал, Билки, ханданг ўигингдан афзал!* М. Шайхзода. *Биламан, ҳамашарим ташвиши, бедор. Ва лекин лабида асқия, ханда.* М. Бобоев. *Яна қўнглим олиб, юз ноз бирла хандалар қилдинг.* Завқий.

ХАНДАҚ [а. *خندق* – чуқур, ўра, окоп] *1* Шаҳар, қалъа, кўргон, мудофаа истеҳкомлари ташқи девори ёнидан душман ўтолмаслиги учун гир айланасига қазилган узун чуқурлик. *Ўша пайтда мамлакатни ёвдан сақлаш учун шаҳарнинг ташқарисида хандақ қазиб қўйилар эди.* «Эртаклар». Амир Темур ва темурийлар даврида қўшин лашкаргоҳга тушганда, унинг атрофи хандақ билан мустаҳкамланган. «ЎзМЭ».

2 Ўқлардан, бомба ёки снаряд парчаларидан сақланиш учун қазиладиган энсиз, тор чуқурлик, окоп. *Ҳаово тревогаси бошлан-*

ди. Чернецов босиқ овоз билан: -Хандақка киринг! – деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

З Бирор нарсани асраш, сақлаш ва ш.к. мақсадда кавланган чуқурлик, ўра. *Сирос бостирилган хандақлар.. ораста далалар кўзга чалинади.* «Шарқ юлдузи».

ХАНДОН [ф. *خندان* – кулиб турувчи; хушчақчақ] Кулиб турувчи. [Навоий:] Мени девона қилган нозанин хур, Юзи гул, лавли хандон, тишлари дур. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Хурсанд, шод; мамнун. *Болалик уй – хандон, боласиз уй – зиндан.* Мақол. ■ *Ший-поннинг кўхна айвонида тагин хандон кулги янгради.* С. Сиёев. Отлиқ аёл.

Кўча хандон, уй зиндан қ. зиндан. Хандон писта Мағзи уч томонидан кўриниб турадиган қилиб чақилган писта. [Ёдгорбек] *Тортинмасдан озгина майиз ва хандон пистани олиб, ташқарига чиқди.* «Ёшлик». **Хандон отмоқ ёки хандон ташлаб (отиб, уриб) кулмоқ** Қаттиқ кулмоқ, қаҳқаҳа отмоқ. *Қиз чапак чалиб, хандон отди-да, дўлланазор оралаб қочди.* «Ёшлик». *Одамлар уйни бошларига кўтапарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

ХАНДОН-ХУШОН [ф. *خندان خوش* – кулган, хушчақчақ ҳолда] Хушчақчақ, хурсанд ҳолда. *Бир ҳафта ўйқ бўлиб кетган Эрали Тошкентдан хандон-хушон қайтиб келди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ХАНЖАР [а. *خنجر* – ханжар] Икки томони тиғли қурол, дудама. *Хотин лаган билан уйга кириб кетгач, [Отабек] ичидан тақилган ханжарини қинидан сүфуриб олдида, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Зимистон бурчакдан ўйлт этиб калтакдай ханжар учиб келиб, Матпанонинг кўкрагига санчилди. С. Сиёев, Азаз.

ХАНЖАРБОЗЛИК Ханжар ишлатиб жанг қилиш ёки урушиш. *Ханжарбозлик қилмоқ.* — *Маст бўлиб ханжарбозлик қилган авбошларни олиб кетмоқдалар.* Ойбек, Навоий.

ХАНЖУВАР Қовун, тарвуз, ошқовоқ ва ш.к. нинг уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча. *Ханжуварни кўммоқ.*

Ханжувар қилиб экиш Махсус қазилган чуқурчага гўнг солиб, уруғни кўмиб экиш, кўмма қилиб экиш. *Қовунни ханжувар қилиб экиш.*

ХАНИК шв. Пойгак; остона. У этигини ханикка артиб-артиб, چўзилиб, тугунни сандал устига қўйди. С. Анорбоев, Сайли.

ХАНТАЛ [а. خردل — хантал (горчица) ўсимлиги ва унинг уруғи] 1 Майда сариқ гулли, қўзоқ мевали, уруғи нонвойлик, қандолатчилик, консерва, парфюмерия саноатида ишлатиладиган ўсимлик; горчица. *Хантал намлини яхши кўрадиган, совуққа чидамили ўсимлик ҳисобланади.* «Фан ва турмуш».

2 Шу ўсимликнинг уруғи ва ундан овқатга солиши учун тайёрланган аччиқ зира-вор; горчица. *Нонга хантал суринб емоқ.* ■ *Наҳотки ханталдан ҳолвайтарни фарқ қилолмаган бедид пазанда қайла пиширишини ўргатса.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ХАНТАЛЛИ Ханталдан тайёрланган зира-вор кўшилган. *Ханталли таом.*

Хантали қоғоз тиб. Юпқа қилиб хантал суртилган, яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланувчи стандарт қоғоз; горчичник. *Хантал кунжарасидан олинадиган кукундан тиббиётда ишлатиладиган ханталли қоғоз ва истеъмол қилинадиган зира-вор бўтқа тайёрланади.* «ЎзМЭ».

ХАР [ф. خر — эшак] 1 кам қўлл. айн. эшак. *Хунар — зар, хунарсиз — хар.* Мақол.

ХАРАЖАТ [а. خرچ — чиқиш; дағн (маросими); чиқиқ жой] Бирор нарса учун қилинадиган сарф; чиқим. *Катта харажат. Ош харажатлари. Харажат қилмоқ.* ■ [Йўлчи] Белбогидан ҳовли пулини чиқариб санади. *Аяб-тежсаб харажат қилгани учун, ёнида яна ўн беш сўм қолган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХАРАК [ф. خرک — эшакча; таглик, поя] Дутор, танбур каби чолғу асбобларининг или ёки симларини кўтариб туриш учун ишлатиладиган тиргак; эшак. *Дутор хараги. Рубоб хараги.* ■ *Кўбиз тегмади-ю, аммо қўшторини тутиб турган ёғоч хараги чиқиб кетди.* «Ёшлик».

ХАРАКИРИ [яп. хара — қорин + кири — ёрмоқ, кесмоқ] Японияда самурайларда: қоринни ёриб ташлаш орқали шахснинг ихтиёрий ёки мажбурий равишида ўз-ўзини ўлдириши. 2-жакон урушида Япония енгилгач, бир қанча япон солдат ва зобитлари, иштифоқчи қўшинларга асир тушмаслик учун, харакирига амал қилиб, ўзларини ўлдиргандар. «ЎзМЭ».

ХАРАКТЕР [юн. charakter — фарқланувчи хусусият, белги] 1 Одам, нарса ва ҳодисаларнинг ўзига хос кўриниши, хусусияти; бошқалардан ажралиб, фарқ қилиб турадиган томони. *Бахшилар томонидан яратилган қўшиқлар эса лиро-эпик характердадир..* «ЎТА».

2 исхл. Одамнинг хатти-харакати ва атроф-муҳитга муносабатида намоён бўладиган ўзига хос хусусияти, ички маънавий барқарорлиги. *Хар ким ўзига хос феъл-автор, характерга эга.* «Фан ва турмуш».

3 Адабиёт ва санъатда: хусусий белгилари мукаммал тасвирланган ва ўзида феъл-авторнинг тарихан аниқ типини мужассамлантирган, шунингдек, муаллифнинг маънавий-эстетик концепциясини ифодалаган инсон образи. *Исл, характерни белгиловчи омил сифатида, катта ғоявий вазифа бажаради.* «ЎТА». Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлган, характерлар етилгандағина ёзишига ўтирад әдилар. К. Қаҳхорова, Чорак аср ҳамнафас.

ХАРАКТЕРИСТИКА [«характер» с. дан]

1 Муайян нарса ёки шахснинг характерли, фарқланувчи сифатлари, белгиларининг таърифи ва тавсифи.

2 айн. тавсифнома. *Ижобий характеристика.*

3 мат. Ўнли логарифмнинг бутун қисми.

ХАРАКТЕРЛАМОҚ Бирор кимса ёки нарсанинг муҳим томони ёки хусусиятларини очиб бермоқ, шарҳламоқ.

ХАРАКТЕРЛАНМОҚ 1 Характерламоқ фл. маҳҳ. н.

2 Бирор хусусияти билан ажралиб турмоқ. *Унинг фоалияти нима билан характерланади?* ■ Элементнинг кимёвий хоссалари ядро заряди билан характерланади. «Фан ва турмуш».

ХАРАКТЕРЛИ 1 Бирор характерга, феъл-авторга эга бўлган. *Қизиқ характерли одам. Бўши характерли бола.*

2 Кимса ёки нарсанинг ўзига хос хусусиятини ифодалайдиган, уни бошқалардан фарқлаб, ажратиб қўрсатадиган; муҳим, асосий. *Характерли мисоллар келтиримоқ.* ■ Амир Темурнинг характерли хусусиятларидан бири — давлат, мамлакат, фуқарога ғамхўлиги эди. «Фан ва турмуш».

ХАРГЎШ [ф. خرگوش — эшак қулоги: күён]: *харгўш йили айн. қуён йили қ. қуён.*

ХАРЖ [а. خرچ – сарф, чиқим; харажат пули; солиқ, хирож] Бирор эҳтиёж учун ишлатиладиган пул, маблағ; сарф. *Йўл харжи. Тўй харжи.* ■ *Тўйга қилган харжингни ол, бу ёғига ёпиқли қозон ёпиқлигича қолсин, дедик.* С. Аҳмад, Уфқ.

Харж қилмоқ Сарфламоқ, ишлатмоқ. *Мўмин онаси берган пулни ҳеч нарсага харж қилмади.* «Ёшлиқ».

ХАРЖЛАМОҚ 1 Пулни бирор мақсад учун сарфламоқ. *Пулни топган харжласин. Мақол.*

2 Ишлатмоқ; ишга солмоқ. *Қаранг, энди дол Fиром Бор кучини харжлайди.* «Гўрўғли».

3 Кўчма Фойдаланмоқ. Ҳикмат биттас-туғанмас ҳазинадир, харжлаганинг билан у камаймайди. Газетадан.

ХАРИ Иморат тўсинглари остидан кўндалангига қўйиладиган узун, йўғон асосий ёғоч. *Шифтдаги нотекис ҳарилар, вассалар қатидан қамиш пўстлоқлари осилиб турарди.* Ш. Холмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнгиги куни.

ХАРИБОП Харига ярайдиган, хари бўладиган. *Харибон ёғоч.*

ХАРИД [ф. خریدار – сотиб олиш; сотиб олинган нарса] Сотиб олиш, сотиб олинган нарса. *Молинг ҳарид нархи. Аҳолининг ҳарид қуввати. Ҳарид қилмоқ.* ■ Аҳмад ўзи яхши кўрган шафтолидан бир кило ҳарид қилиди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Ошно] Бирор ўн кунча ўтиб, бир қучоқ ҳарид билан кириб келди. М. М. Дўст, Лолазор.

ХАРИДОР [ф. خریدار – сотиб олувчи] 1 Харид қилувчи, сотиб олувчи. *Ҳар ҳолда, ҳаридор дегани олаётган молининг феълини тузук-қуруқ билиб олгани маъқул.* М. М. Дўст. Лолазор.

2 кўчма с.т. Бирорга (одатда бирор қиз ёки аёлга) кўнгил қўйган киши, хуштор. ..бизнинг давлатимиз соясида ўсиб баркамол бўлган бир гули норастамиз бўлиб, атрофодаги шоҳ-шахзодалар ҳаридор. «Тоҳир ва Зуҳра».

3 Ишқибоз, хоҳловчи. *Тўйда сўз бер баҳшига, Ҳаридор бўй яхшига.* Мақол. ■ [Ҳайитжон:] *Ҳар одам қизини жони билан беришга ҳаридор-у, бироқ отаси, отангнинг давлату обрўйига қизиқиб, киши қўйдираяти.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХАРИДОРБОП айн. **харидоргир.** Бахтимга, менинг ўригим ҳаридорбоп чиқди. «Ёшлиқ».

ХАРИДОРГИР [ф. خریدارگیر – сотиб олинадиган, ҳаридор тез оладиган] Ҳаридорларнинг дидига, талабига мос, тез сотилиб кетадиган. *Мана шу чевар қизлар ҳаридоргир маҳсулот тайёrlашиади.* «Саодат».

ХАРИЛИК айн. **харипон.** Ҳарилик ёғоч.

ХАРИТА [а. خریطة – харита < лот. charta < юн. kartis – папирус япроғи] қ. **карта** | 1. Географик харита. *Жаҳон харитаси.* ■ Географик харитага назар солсангиз, ер шарининг турли жойларида туз билан боғлиқ бўлган номларни кўп учратасиз. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. *Аваз ҳужрасида Қосимбек ҳади этган жаҳон харитасини томоша қилиб ўтирган эди.* С. Сиёев, Аваз.

ХАРИТАГРАФИЯ [харита + юн. grapho – ёзаман] Харитаграфик асарларни ўрганиш, яратиш ва фойдаланиш билан шуғулланувчи фан, картография. 9-11-асрларда яшаб, ижод қилган *Хоразмий, Беруний, Кошгариј, Ҳофизи Абрў* каби буюк алломалар жаҳон географияси ва харитаграфиясининг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшганлар. «ЎзМЭ».

ХАРИТАШУНОСЛИК Харитаграфик асарлар ҳақидаги таълимот, харитаграфиянинг бўлими.

ХАРИШ [ф. خریش / خریش / қириш, қиришаш; тирналган жой] 1 вет. Кўпинча уй ҳайвонларида бўладиган тери касаллиги. *Поезд ҳариси бўлган бедаво отдай судраларди.* Т. Малик, Қалдирғоч.

2 Ҳарис касалига чалинган, ҳар нарсага суркалавериб, жунлари тўкилиб кетган. [Подишо] *Катта ва ўртанича куёвига яхши отлар бериб, «Небилан»га бир ҳариси отни миндириб, овга жўнабди.* «Зумрад ва Қиммат». Қосим Ҳўжаев оч қолган ҳариси бир мушук.. Унинг.. манфур тили қилининг тигини яламоқчи бўлади. Ф. Ғулом, Қора мушук. Қарасалар, бир ҳолвачи келяпти, тагида мингани оти ҳариси, ёли-думи тўқилган. «Гўрўғли».

ХАРИШЛАНМОҚ Ҳарис бўлмоқ, қичима-қирчанги касалига йўлиқмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ХАРОБ [а. خراب – вайрон бўлиш, ҳалокат; вайрон; ҳаробазор] 1 Қаровсиз қолган, бузилган, вайрон; нообод. Ҳароб шаҳар. Ҳароб боғ. *Карвонсиз – ўйл ҳароб, Оқсоқолсиз – эл ҳароб.* Мақол. ■ *Бундай мишишларни эшишган ўйдагиларнинг ҳам, бу*

(иморат) эски иморатингиздан ҳам ҳароб-ку, деб раъни бўлмади. Шукрулло, Сайланма.

2 Моддий ёки маънавий жиҳатдан ахволи танг. Зар бўлмаса, заргар ҳароб, Ер бўлмаса, дехқон ҳароб. Мақол. — Шундай ёнидаги дўстининг оиласи ҳароб яшашига асло эътибор бермаган экан. «Ёшлик».

3 Эски, юпун, жулдур. Уст-боши ҳароб одам.

4 Озғин, ориқ, нимжон; кўримсиз. Ҳароб от. — Нимаси зотли, ўзимизнинг жайдари қўйлардан ҳам ҳароб-ку! — ажабланди чўпон. «Муштум».

Ҳароб бўлмоқ 1) вайрон бўлмоқ. Остингда ўйнайди Firkўk тулторинг, Сенсиз ҳароб бўлар гулу гулзоринг. «Гўрўғли»; 2) жисман ёки маънан ахволи ёмонлашмоқ. Ризо тош ёки бутага илкис қоқиниб ўйқилар, ўша заҳоти.. ўрнидан туриб кетар, бўлмаса, танаси мана бу чагир тошлар устида тимдаланиб ҳароб бўларди. «Ёшлик». Қадам босма, менинг кўнглим ҳароб бўлган, азизим.. «Ёшлик». **Ҳароб қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) бузмоқ, вайрон қилмоқ. Кўп заларни ҳароб қилди жсанжалинг.. «Гўрўғли»; 2) кўчма ёмон ахволга солмоқ. Умрингни ҳароб этма ўткувчи ҳавас бирлан.. Уйгун. Бу одамни ароқ ҳароб қилганди. «Шарқ юлдузи»; 3) увол қилмоқ. Яхши хотин арнаунини кабоб қилар, Ёмон хотин бўғдой унини ҳароб қилар. Мақол.

ҲАРОБА [а. خرابا — вайрона, ҳаробазор] 1 от Қаровсиз қолган жой, иморат, иншоот. Ҳовли ҳаробага айланиб қолган экан. «Ёшлик». Қишлоқ ва шаҳарлар ҳароба буткул, Шу ердан ўзига фашист очмиш ўйл. Ф. Фулом.

2 от Бузилиб кетган бирор жой ёки қадимий иншоотлардан қолган қисм. Қўйига энгани сари собиқ ҳовли ҳаробалари кўрина борди. «Шарқ юлдузи». [Искандар] Чўк тушиб ётган тия карвонидай бир-бираига мингашиб кетган Далварзинтепа ҳаробаларига тикилиб туриб қолди. М. Мансуров, Ёмби.

3 сфт. Қаровсиз, файзсиз. Чол.. қишлоқнинг энг чети, кунбатаридаги эгасиз ҳувуллаб ётган ҳароба ҳовлига кирди. «Ёшлик».

ҲАРОБАГАРЧИЛИК с.т. Ҳаробалик.

ҲАРОБАЗОР [а. + ф. خرابهزار] Қаровсиз қолган, ҳароб бўлган ўйлар, вайроналар. Ҳаёт шами бутунлай сўнган Жиззах култепа, ҳаробазорга айланиб, мозор жимлиги

хукмрон бўлиб қолганди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАРОБАЛИК айн. ҳаробазор. Зилзила ҳаробаликлари. — Ҳовлининг кунботар томонида ҳаробаликдан озгина берида.. икки даричалик бир уй, бу уй қаторида бир айвон бўлиб, шунинг ила бу ҳовлининг тиккайган биносининг ҳисоби тамом эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРОБЛАШМОҚ 1 Ҳароб бўлмоқ, вайрон бўлмоқ, бузилмоқ. Ҳароблашган шаҳар. Қадимига ҳароблашган қишлоқлардан асар ўйқ.

2 кўчма Моддий ва маънавий жиҳатдан қийин, оғир ахволга тушмоқ; қашшоқлашмоқ. [Шокир ота:] Мен қанча ҳароблашсам, у шунча хурсанд бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАРОБЛИК 1 Ҳароба, вайрона эканлик. Қишлоқнинг ҳароблиги.

2 Моддий ва маънавий қийинчиллик; қашшоқлик.

ҲАРОБОТ [а. خرابات — вайроналар, ҳаробалар; ичкилихона] айн. ҳаробазор. Мамлакатда рўзгор бузгунлиги, босқинчиллик, очлик ва бошқа ҳароботлар. А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 эск. кт. Қовоқхона. Ҳаробот ичра кирдум ошуфтаҳол, Май истарға илкимда синган сафол. Алишер Навоий.

ҲАРРАК [ф. حرک — эшакча; таглик, поя] шв. Үриндиқ, скамейка. Бозордан чиқавериша кимсасиз бир гузардаги тол тагига сув сепиб қўйилган экан, ўша ердаги ёғоч ҳарракка ўтириб, бир зум дам олгиси келди. А. Мухтор, Кумуш тола. Яхшибоев ўтирган ҳаррагидан турди. М. М. Дўст, Лолазор. Бир ҳаррак четида ўтириб, газетани кўздан кечира бошлади. О Мухтор, Бухоролик бир йигит.

ҲАРРОТ [а. خرطاط — ёғоч ўювчи, йўнувчи уста; токарь] 1 Ёғочни ўйиб, гул, безак солувчи уста, ёғочсоз. Ҳозир.. малакали бинокорлар — дурадгорлар, ҳарротлар тайёрлана бошланди. Газетадан.

2 айн. тароқчи.

ҲАРСАНГ [ф. خرسنگ — катта, тарашланмаган тош] Катта табиий тош. Машина ўнгир оралаб кечагина сел суруб туширган ҳарсанг уюмлари олдида тўхтади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАРСАНГОШ айн. ҳарсанг. Абдурасул сувнинг кечувига етиб, ҳарсангтошга ўтири-

ди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош күчса. *Харсанғтошлар орқасига яширинган, қирғоқнинг юқори тарафига ўтиб кетган қишилар аста қайтиб кела бошладилар.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАРТИЯ [юн. chartion – қофозча < chartes – папирус вараги; қофоз] сиёс. Ижтиёмий-сиёсий аҳамият ва мазмунга эга бўлган айрим ҳужжат ва декларацияларнинг номи. Англия ҳуриятпарварларининг улуғ хартияси.

ХАРТУМ [а. خرطوم – хартум, тумшук; узун бурун] 1 Айрим сурдалиб юрувчи ва сутэмизувчилар тумшугининг узайган бурун қисми. *Филлар хартуми билан отлиқларни ўраб олиб, ерга урар, босиб ўлдиради.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Фил хартуми билан сўриб олган сувни оғзига юборади. Пара-зитчувалчанглар илмоқ хартуми ёрдамида ичак деворига ёнишиб олади.* «ЎзМЭ».

2 кўчма Экскаватор, кран кабиларнинг ер қазиш, юқ кўтариш сингари ишларни бажарувчи, олдинга чўзилиб чиқсан қисми. *Хартуми узун кран ердан эшикдай келадиган оғир темирбетон таҳталарни кўтариб, осмони фалакка кўтарида..* С. Анорбоев, Ҳамсузхатлар.

ХАРТУМЧА 1 Хартум с. нинг кичр. эркл. шакли.

2 зоол. Пашша, ари каби ҳашаротларнинг тешиш, сўриш (чақиши) учун хизмат қиласиган узун наштарсимон оғиз ўсимтаси. *Арилар.. кўз илғамас хартумчалари билан шира эмб оладилар-да, яна визз этганича келиб, эшикчалардан «ўй»ларига кириб кетадилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАРХАША [ф. خرڅه – адован; уриш, жанжал; саросима, ғулғула] 1 Арзимаган нарса учун қилинадиган жанжал; машмаша, инжиқлик. *Шунинг оқибатида Акобир Мастуранинг барча хархашаларини кўтара бошлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

Хархаша қилмоқ Жанжал кўтармоқ, инжиқлик қилмоқ. *Саҳарга яқин туш кўрибди.* Тушида *Fani қайтиб келиб, нуқул хархаша қилармиш.* М. Мансуров, Ёмби. *Бола уйғониб, яна дадамга бораман, деб хархаша қила бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор ишни бажаришдаги қийналиш; қийинчиллик, ташвиш; даҳмаза. *Асаларичилкнинг хархасаси кўп бўлади.* Табиий газ аҳолини кўп хархашалардан озод қилди.

ХАРХАШАЛИ 1 Қийинчиллик билан бўладиган, серташвиш, даҳмазали. *Хархашали иши.*

2 Хархаша қиласиган, серхархаша; инжиқ. *Хархашали бола.*

ХАРХАШАСИЗ 1 рвш. Хархаша қиласидан, жанжалсиз, тинч, осойишта. *Хархашасиз яшамоқ.* — *Бу ўилги қиши хархашасиз ўтмағуси.* Ф. Гулом, Кўкан.

2 Хархаша (жанжал ёки инжиқлик) қиласиган, тинч яшайдиган. *Хархашасиз бола.* *Хархашасиз оила.*

3 Осонгина амалга ошадиган; ташвишиз. *Хархашасиз иши.*

ХАРХАШАЧИ Хархаша қилувчи, жанжалкаш; инжиқ. *Хархашачи бола.*

ХАС [ф. خس – ҳашак; шоҳ-шабба, куруқ шоҳча] Қуруқ ўсимлик пояси; ҳашак, чўп. *Чўкаётган одам ҳасга ётишар.* Мақол. — *Рўзиев сигирнинг ювошлигию ҳасни ташласа ҳам ейшини мақтайди.* «Ёшлик».

ХАСВА I зоол. Фалла ўсимликларига зарар келтирувчи ҳашарот, ўсимлик қандаласи. *Донли экинларга Осиё чигирткаси ва ҳасва қандаласи.. катта зиён келтиради.* «Зоология».

ХАСВА II шв. Ҳасмол.

ХАСИС [а. خسیس – паст, тубан, қабиҳ, разил, мурдор] 1 Бирорга нарса ёки пул бермасликка, сарфламасликка интиладиган қиши; зиқна; қизғанчиқ. *Бахил эҳсондан қочар, Ҳасис меҳмондан қочар.* Мақол. — *Бу дейман, Сайдибой.. уст-бошинг бир аҳволда.. сал ҳасисроқмисан?* — деб сўради Ибодулло Махсум. М. М. Дўст, Галатепага қайтиши.

2 кўчма Ҳосил бермайдиган, экин битмайдиган, ориқ (ер ҳақида). *Ҳасис ердан унум чиқмас, аҳвол чатоқ.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

3 кўчма Ортиқча, ўринсиз сўз ишлатмайдиган (ёзувчи ҳақида). *Сўзга ҳасис адаб.*

ХАСИСЛАШМОҚ Ҳасис ёки қизғанчиқ бўла бормоқ. *У жуда ҳасислашиб кетибди.*

ХАСИСЛИК Қизғаниш, зиқналик одати, хусусияти; қизғанчиқлик. *Мана, сиз ҳасислик қилган бўлсангиз, биз саҳиълик қиласиз.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАСКАШ [ф. خسکش – ҳас тортувчи, тўпловчи] Ҳашак, ҳас-чўп ва ш.к. ни йиғиш, тўплаш, шунингдек, чопилган ер тупроғини майдалаб текислаш учун ишлатиладиган, узун дастали, кўп тишили қишлоқ ҳўжалик қуроли. *Ҳовлида сочилиб кетган пичанларни*

хаскаш билан ийгишиштириб, түплаб юрган
Болтабой ота хаскашнинг сопига баграни
бериб, хаёл суриб қолганди. С. Зуннунова,
Олов.

ХАСМ I [а. خصم – душман; мухолиф] фольк. Рақиб, ғаним, душман. *Оғир лашкар* элга яқын келдими, *Үзима бир подио хасм бўлдими?* «Юсуф ва Аҳмад».

ҲАСМ II [а. مұсқ - ушлаб, өзгериб қолиши, өзгирма] Бироннинг ихтиёридаги нарса ёки киши. Шакархондек құдраттың наобнинг ҳасмiga құз олайтишига кимнинг ҳадди сүғди экан, унинг мулкига бостириб кишишага.. қайси зот юрак ютди экан! X. Тұхтабоев, Йиллар ва йүллар. Қиз бола - бироннинг ҳасми. М. М. Дүст, Лолазор.

ХАСМОЛ [ф. **Хэмсал**] Йиринглатувчи микроблар кириши натижасида қўй бармоғи тўқималарининг ўткир йирингли яллиғланиши; милкак. Қўлингга хасмол чиққур (қарғ.) — Бир вақтлар Тошибувининг бошмалодигига хасмол чиққан эди.. Мирмуҳсин, Умид. **Хасмолнинг** ҳар қандай шакли, айниқса, чиқур хасмол ноҳуши оқибатларга олиб келиши мумкин. «ЎзМЭ».

ХАСПҮШ [ф. خسپوش – хас, хашак билан ёпиш]: **хаспүш қылмок** айн. **хаспүшламок**. У кирдикорларини.. хаспүш қилишга интилса ҳам, ўз ифлослигини одамлардан яширолмади. Ойбек, Навоий.

ХАСПҮШЛАМОҚ Хато ва камчилик-ларни яширмоқ, шунга уринмоқ. *Наҳотки одамнинг умри ўз заифлигини хаспүшлаши билан ўтса?* X. Темиров, Хиёбондаги одам.

ХАСТА [а. خسته – чарчаган, толиққан, беҳол; қийналган; яраланган] кт. Касал, касалманд. *Профессор*: -Сиз хаста эмассиз, **Яхшибоев**, – деб кулди, – шунчаки чарчагансыз.. М. М. Дүст, Лолазор. *Ү[Нигина] бечора оғир хаста эди*. Мирмуҳсин, Темур МАЛИК.

2 күчма Қийналган, дардли; қайғули. Аваз
үглон хаста күнглиң хушлади.. «Гулшанбоғ».

З күчма Күчсиз, заиф; паст (овоз ҳақида). У Исмат Қори хаста, нолинқираган овозда шикоятга ўтди. Н. Аминов, Қаҳқаша.

ХАСТАДИЛ [а. + ф. *Хастадил* – қалби, юраги бөхөл; юраги эзилган] 1 Азоб-укубат чеккан, руҳан эзилган. [Мансур:] *Пирим, афвайлангиз баҳти қарони, Ғарibu хастадил мотамсарони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 күчма Жуда қаттиқ севиб қолган, оши-
қу бекарор. *Еттілмаған соғиңиб, хастадил*
Хабибингман.. Хабибий.

ХАСТАДИЛЛИК Фамгин, қайгули ҳолатда бўлишлик. - Сайдгози Сайдвалиевичдан ҳам айрилиб қолдик, - деди Акрамов хастадиллик билан. С. Анорбоев, Оқсой.

ХАСТАЛАНМОҚ Бирор касал билан оғримоқ, касал бўлмоқ. Қанди диабет билан хасталанган беморнинг кундалик овқатида қарам, қовоқ, бодринг, укроп, помидор бўлиши керак. «Фан ва турмуш».

ХАСТАЛИК қ. касаллик. Бу хасталик [букоқ] оғир асорталарни көлтириб чиқариши мүмкін. Газетадан.

ХАСТАХОНА [хаста + хона] *км. айн. ка-салхона. Исломхўжка камбагаллар учун хастахонани бепул қилдириб қўйди. С. Сиёев, Аваз.*

ХАСТАХОЛ [ф. + а. **خسته حال** – ахволи, ҳолати касал каби] кт. Хаста каби; заиф. Энди *Усмоновнинг овози сұхбат бошидағы-дек жарангдор ва дадил эмас, балки ёнимда хастаҳол бошқа киши гапириб келаётгандек* эди. «Ёшлик». Севаргул хастаҳол жилмайды: начора, онажон.. Н. Киличев. Чигирик.

ХАС-ХАШАК [хас + хашак] Түрли ўт, хашаклар. Иркит қор устидан қалин кул сепилганды, тор ўйлакага қалин хас-хашак сүпилганды. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ХАС-ЧҮП [хас + чүп] Турил хас ётгин чүп. Кечасын төгларга ёмғир ёкъсан бўлса кепрак, сойининг суви.. ўйл-ўйлакай хас-чўпларни оқизиб келмоқда эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАТ [а. ٿاٿ - чизик; йүл; чегара чизиги; саф, қатор; нома, мактуб; ёзув; дастхат] 1. Ёзув, ёзилган, чизилган ёки ўйиб туширилган белгилар; матн. *Олим тошга ўйилган қадимий хатни ўқишигэ уриниди.* — Хат кичиркөр қофозда ўлчовлик сүзлардан иборат эди. А. Кодирий, Ўтган күнлар.

2 Ёзувда ишлатиладын график белгилар; ҳарфлар тизими. *Арабча хат. Лотин хатини ўрганмок.*

3 Бирор хабар бериш ёки фикр алмашиш мақсадида аниқ манзилга асосан почта орқали юбориладиган, матн ёзилган қоғоз. Бир куни почтальон Ашуралы отага хат тутқазди: -Ўғлингиз Кимсанбойдан. Т. Ашурев, Оқ от.

4 Ҳарфларни ёзишлдаги ўзига хос услуб, кўриниш, ёзув хили. Унинг хати хунук. — [Acar] Жуда сифатли новвотранг қозозга настаълиқ хатида кўчирилган. «ЎТА».

5 Савод; ҳарф таниш. [Имом:] Тўғрисини айтсак, хатимиз йўқ ҳисобида! Ҳамза, Бой или хизматчи. Уста Мўмин, раҳматлиқ, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёд-гор кўйди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

6 Расмий қоғоз, ҳужжат. Бунга ташкилотлар ва шахслар ўртасидаги расмий ишга таалуқли бўлган хатлар, ёзишмалар киради. «ЎТА».

7 Сатр, мисра. Билиш учун ҳар қайси шеърдан бир-икки хат ўқиб кўриши керак эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Талоқ хати Эр-хотиннинг бир-бираидан ажралиши ҳақидаги расмий қоғоз, ҳужжат. Бир неча вақтдан сўнг Ҳомиддинг соҳта талоқ хати билан эридан чиқсан қиз Комилбекка бериладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хат тортмоқ** 1) чизиқ тортмоқ, чизмоқ; 2) кўчма чек кўймоқ, йўқ қилмоқ, даф қилмоқ. Бу золимнинг жабрига худо ўзи хат тортмаса, бандаси невлайди. Чўлпон, Кечава кундуз. **Хат қилиб бермоқ** Ўз мулкини бирорвга қонуний йўл билан расмийлаштириб бермоқ, топширмоқ. Ўйини интернатга хат қилиб бердим. — Сиз бойларнинг ер-мулкларини мусодара қилиш вақтида энг яхши ерларни уларнинг ўзларига хат қилиб бергансиз. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Хатга олмоқ** (ёки солмоқ, битмоқ) Рўйхатга киритмоқ. Мулкин хатга олмоқ. — Бу уйдаги ҳамма нарса хатга олингандан кейин, ташқарига чиқилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Хатга тушмоқ** Рўйхатга киритилмоқ. **Хатга тушдинг** — ўтга тушдинг. Мақол. **Юмалоқ** (ёки думалоқ) хат с.т. айн. имзосиз хат қ. имзосиз. «Колхоз жун планини пул билан тўлдириб», деган мазмундарайкомга думалоқ хат ёзиб юборди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХАТА [р. хата < венг. haz < ф. **эт** — қазноқ, кичик омборхона] Украина, Белоруссия ва Жанубий Россия қишлоқларидағи деҳқонлар яшайдиган уй. Унда хатамиз ҳув дарё бурилган жойда, ўрмон ёқасида эди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. **Хаталар** дан бирида тунни ўтказдик. «Шарқ юлдузи».

ХАТАР [а. **خطر** — ҳавф; таҳлика, ваҳима, ҳавотир] 1 Бирор бахтсизликка, фалогатга олиб келиши мумкин бўлган шароит.

Бу ерда бир хатар бор. Ёлғон айтган кишининг Хатари бор ишининг. Мақол. — Аввал мен сиздан миннатдор бўлишим керак.. Сиз туфаъли кўп қаторида мен ҳам бир хатардан қутулиб қолганман. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Хатарли, ҳавфли, таҳликали. Душманнинг бири ҳам хатар. Мақол. — Аммо бири кетса, бадтари келди, Янги очкўзларнинг хатари келди. М. Шайхзода.

ХАТАРЛИ Бирор бахтсизликка, ёмон натижага олиб келиши мумкин бўлган, ҳавфли, таҳликали. *Юрак-томир* касалликлари орасида айниқса миокард инфаркти энг хатарли хасталиклардан ҳисобланади. «Фан ва турмуш». У биронта хатарли тадбирни тақлиф қилди, шекилли, бригадир қўлларини тез-тез силтаб, аввал анчагача унамади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХАТАРНОК [а. + ф. **خطرناک** — ҳавфли; ҳавотирли; таҳликали] кт. айн. **хатарли**. Бунинг устига, сарбоннинг айтишига қараганда, бу манзиллар хатарнок, қароқчи тўдалари ҳужум қилиб тураркан. Ҳ. Султон, Бобурийнома.

ХАТАРСИЗ Бехатар, ҳавфсиз. Асқар полов билан Али тажсанг.. хатарсиз бир парча жой топиш умидида ҳолсиз югурдилар. Ойбек, Күёш қораймас.

ХАТБОШИ Босма ёки ёзма матнда хатнинг дастлабки қаторидан бир оз жой ташлаб бошлаш, абзац. **Хатбошидан ёзмоқ**.

ХАТИБ [а. **خطب** — нотик, воиз, ваъзхон; унаштирилган, куёв] дин. Масжидда жума ва ҳайит намози пайтида хутба ўқийдиган, ваъз айтадиган домла, имом; воиз. Бароқ қошлари қон-қора хатиб минбарга чиқиб, ваъзхонлик қилаётган экан. М. Осим, Карвон йўлларида.

ХАТКАШ [а. + ф. **خطکش** — хат, чизиқ тортувчи] 1 эск. Хат ёзиб берувчи; мирана.

2 махс. Чизиқ, йўл ҳосил қиладиган қишлоқ хўжалик асбоби; маркер.

ХАТЛАМОҚ с.т. 1 Мусодара қилинган мол-мулкни бирма-бир ҳисобга олиб, ёзиб чиқмоқ, рўйхатга олмоқ. *Икромжон акамни қамоқча* олиб кетишиди. Ҳамма нарсани хатлаб кетишиди. С. Аҳмад, Гулдаста.

2 Мол-мулкни бирор номига қонуний расмийлаштириб бермоқ. *Ғуончани қайтариб олдик*, деб кулади Яхшибоев ишида, энди тагидаги «Волга»ни ҳам Тамара келинга хат-

латиб берсак, унда оёғига тушов тушади..
М. М. Дўст, Лолазор.

ХАТЛАШМОҚ с. т. Бир-бирлари билан хат ёзишиб, хат олишиб турмоқ. *Мен дўстим билан хатлашиб турман.*

ХАТЛИ 1 Хати бор, ёзувли. *Хатли қоғоз.*
— Акбаржоним отлидир, Салласи гул хатлидир. *«Қўшиқлар».*

2 Хат-саводи бор, ёзув-чиズувни била-диган. У [F. Гулом] «Менинг саводли, хатли бўлишимга бошида отам, сўнгра онам сабаб бўлдилар», деб таъкидлайди. Х. Ёқубов, Фа-фур Гулом ҳаёти ва ижоди.

ХАТМ [а. ҳатм – тугатиш, тамом қилиш, охирiga етказиш]: хатм қилмоқ эск. 1) бирор ишни охирiga етказмоқ, тугатмоқ. *Тўрт кунсиз Қуръонни хатм қилиб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сиз Шарқда ишлаб жуда кўт тажриба ортиргансиз, бир неча тил биласиз, – давом этди Малисон, – Қуръонни хатм қилган забардаст мударрессиз..* К. Яшин, Ҳамза; 2) мукаммал билмоқ, эгал-лаб олмоқ, эгалламоқ. *Китоб кўравериб, саводине ҳам чиқиб қопти.* Инглизчани ҳам хатм қилиб юборган бўлсанг керак. К. Яшин, Генерал Раҳимов. **Хатми** кутуб қилмоқ Мадрасани тамомламоқ, тугатмоқ. *Марҳум бузруквор Бухородан хатми кутуб қилиб келибдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Хатми қуръон** 1) Қуръонни тўлиқ ўқиб тушириш. Рамазон ойида, таровиҳ намозида Қуръоннинг аввалидан охиригача тиловат қилиб чиқилиши ҳам хатми Қуръондир. «ЎзМЭ»; 2) мархумлар арвоҳига атаб қуръон тушириш ва шу муносабат билан ўтказиладиган диний маросим, кичик зиёфат. У [Миробид] кексаларни йигиб, ота-боболарининг арвоҳига хатми қуръон қилдирди. В. Фофуров, Вафодор.

ХАТ-МАҲР, хатти-маҳр [а. ҳатт – маҳр ҳақидаги хужжат] Маҳрига ёки чекига тушганлик ҳақидаги хужжат.

Хат-маҳр қилиб бермоқ (ёки топширмоқ) Расмий равишда ихтиёрига топширмоқ ёки зиммасига юкламоқ. *-Лўлilarни менга хат-маҳр қилиб топширганимдингиз? Тушунолмай қолдим, – деди Раҳимжон.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ХАТНА [а. ҳатн – кесиш, кестириш; суннат қилиш] дин. Мусулмонлар ва б. баъзи халқларда ўғил болалар жинсий аъзосининг чекка кертмагини кесиш ёки кестириш.

Хатна маросимлари ўзбеклар ва бир қанча халқларда тўй шаклида ўтказилади. «ЎзМЭ».

Хатна тўйи Хатна муносабати билан ўтказиладиган маросим, зиёфат; суннат тўйи. Ҳали бунча қарз, чиқимларнинг устига икки қизни узатиш, бир ўғилни уйлантириш, бир хатна тўйи ҳам бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Хатна қилмоқ** Шундай тадбирни амалга оширмоқ. Ботиржон, Шокиржонларнинг туғилган кунларини ўтказиб, уларни хатна қилмоқчи эканлар.. «Ёшлик».

ХАТО [а. ҳато – хато, қусур; гуноҳ] 1 Ҳисоблаш, ёзиш, ўқиш, сўзлаш ва ш.к. ларда адашиш, янгишиш, нотўрилик, қусур. *Имловий хато.* *Математик хато.*

2 Умуман, турмушда, ишда йўл қўйилган камчилик, нуқсон, нотўри хатти-ҳаракат. *Душман сирингни ўғирлайди, Дўст ҳатонгни тўғирлайди.* Мақол. — ..аммо муҳаббат жуда ноёб нарса, бу ўйлдаги хатони ҳеч кечириб бўлмайди! Мирмуҳсин, Умид.

Хато қилмоқ (ёки кетмоқ) Хатога йўл қўймоқ, камчилик ёки нуқсон юз беришига имкон бериб қўймоқ. *Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир.* Мақол. — *Ватерлоода хато қилди Наполеон, Жаҳонгирнинг қайтди шу кун омади.* А. Орипов. *Сиз Мехри тўғрисида хато кетдингиз, чунки у фақат янги ерда ишланияти билан секретарликдан кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, асосиз, нотўри. *Хато ёзмоқ.* *Хато ҳисобламоқ.* *Хато сўзламоқ.* — *Жўрттага хато ўқиб, ўзинг кулдирдинг.* Ўқи, Раъно. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 қ.х. Ердан чиқмай ёки унмай қолган уруф ҳақида. Яхши ишланмаган ерга экилган уруф *хато чиқади.*

5 Мўлжалга, нишонга тегмаслик. Ўқ *хато кетди.* — Ҳеч қайсисининг отгани *хато кетмас* эди, ҳеч бир душман омон *кетмас* эди. «Алломиш».

ХАТОЛИК Хато иш, хатти-ҳаракат; янгилишув. Ёки мендан бир хатолик ўтдими.. «Гулшанбог». Доимий хатоликларнинг учраши ўлчов асбоблари билан боғлиқ. «ЎзМЭ».

ХАТОСИЗ 1 Хато қилмаган ҳолда, тўғри; бехато; тўла-тўқис. *Хатосиз ёзмоқ.* *Хатосиз сўзламоқ.* — *Ғўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

2 Ўқни зое кетказмай, аниқ нишонга олиб. — Ўқни хатосиз отмоқ. Хатосиз мерган бўлмас. Мақол.

ХАТПАРАСТ [а. + ф. **خطپرست** — хатни, ёзишни яхши кўрувчи] кам қўлл. Хат ёзишни яхши кўрадиган. **Хатпарааст одам**. — Одатим — хатга бир ўтирасам, қаторасига ёзаман. Лекин **хатпарааст эмасман**. Ойбек, О.в. шабадалар.

ХАТ-ПАТ с.т. Хат-хабар, ёзув. **Подшо-нинг ўғли яна етти ўйл ўқигандан кейин унчамунча хат-пат танийдиган бўлган экан**. «Эртаклар».

ХАТ-САВОД [хат + савод] Ўқиш, ёзиш. **Париларга ўхшар экан келбати, Мулла бўлиб чиққанди хат-саводи**. «Нурали».

Хат-саводи бор Ўқиш, ёзишни биладиган, саводли. **Сен.. хат-саводинг бор-а?** А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Хат-саводи йўқ** Ўқиш, ёзишни билмайдиган, саводсиз. **Хат-саводини чиқармоқ** 1) ўқиш, ёзишни билиб олмоқ, саводли бўлмоқ; 2) ўқиш-ёзишни ўргатмоқ.

ХАТ-САВОДЛИ Хат-саводи бор, ўқиш, ёзишни биладиган. **Турсунбува.. дуойи саломни ўқитиши учун бутун қишлоқда бирор хат-саводли киши тополмасдан, мулла қидириб, Намангана тушишига мажбур бўлган эди**. Газетадан.

ХАТ-САВОДСИЗ Хат-саводи йўқ, ўқиш, ёзишни билмайдиган. **Хат-саводсиз одам**.

ХАТТИ-МУХР [а. **خطمه** — муҳрли хужжат]: **хатти-муҳр қилиб бермоқ** Бирор нарса ёки мулкни расмий равишда, хужжат билан топширмоқ. **Ҳали заводимни хатти-муҳр қилиб бераман, деб сиз билан нотариусга бормоқчи эдим. Жуда қизиқ иш қилиб қўйдингиз-да**. С. Аҳмад, Ҳукм.

ХАТТИ-РАЙХОН [а. **خطريجان** — райхон шохларига ўхшаш хат] Хаттотликда арабча ёзув шаклларидан бири (яна қ. **райхоний**). **Ўйлаб-ўйлаб, арабий калималарни хатти-райхон шаклида ёзис.. бозор томон равона бўлдим**. Файратий, Довдираш.

ХАТТИ-ҲАРАКАТ [а. **خطالرڪت** — ҳаракат чизиғи, чегараси] 1) Юриш-туриш, хулқатвор. **Бекнинг хатти-ҳаракатини кўрган бойнинг фигони фалакка чиқди**. Ҳ. Гулом, Машъял. Кичкина қизчаларнинг хатти-ҳаракатлари китталарни эслатарди. «Ёшлик».

2 эск. Ҳаракат қилиш, иш олиб бориш режаси, тактика. **Йўл устида ҳам, Тошкент**

билан яширинча сўз олишиб, хатти-ҳаракат чизишиб туришидилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАТТОТ [а. **خطاط** — хусниҳат ёзувчи; хусниҳат муаллими] эск. Чиройли ва аниқ ёзадиган одам; каллиграф. **Навоий асарлари машҳур хаттотлар томонидан кўчирилган**.

— Улугбек ажойиб **хаттот**, мусаввир ва саҳифонинг олтин қўллари билан яратилган бу китобни зўр иштиёқ билан узоқ томоша қилиди. Б. Аҳмедов, Улугбек.

ХАТТОТЛИК эск. Асарларни хусниҳат билан кўчириб, китоб ҳолига келтириш билан шуғулланиш, хаттот касби.

ХАТ-ХАБАР [хат + хабар] Хат ва хабар, дарак. **Ғайри юртда юрган одам хат-хабар қиласмишкан?** «Нурали».

ХАТЧЎП [хат + чўп] Ўқилаётган бетни осон топиш учун китоб ичига солиб қўйиладиган маҳсус чўп, безакли ип ёки бир парча қофоз, лента ва ш.к. **Мутриб хатчўп солинган бир саҳифани очди-ю, «Ўқи!» деди. «Ёшлик».**

ХАТ-ХУЖЖАТ [хат + хужжат] Хат ва хужжат(лар). **Хат-хужжатларни тартибга келтирмоқ**.

ХАФА [ф. **خفا** — бўғиши, бўғилиш, нафас қайтиш; бўғиб ўлдириш; бўғувчи] 1) Фамли, қайгули, ҳасратли. **У [Зулфизар] жуда ҳам хафа, шаҳло кўзларида нам, мунғайиб қолган эди**. К. Яшин, Ҳамза. **Кумуш жуда хафа кўринганликдан, унинг кўнглини очмоқ-ка тўғри келар эди**. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2) Ранжиган, озор топган, норози; аразлаган. **Кимдан хафасиз?** Мендан хафа бўлманг. — [Вера:] **Мактаб билганида, тўйинингни бир йил кейинга қўйдирар эди**. Яширдинг. **Ҳамма сендан хафа**. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

Хафа бўлмоқ 1) қайгули ҳолатда бўлмоқ. **Хафа бўлиб, ёшга тўлганди кўзим, Ўлсам, ўчар Чамбидан босган изим**. «Нурали»; 2) ранжимоқ; озор топмоқ. **-Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а, — деди у орқасига қарамай**. У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Икромжон хафа бўлмаганини билдириб.. илжайди**. С. Аҳмад, Уфқ. **Хафа қилмоқ** Ранжитмоқ, озор бермоқ. **Агар у ерда ҳам уни хафа қилишиса.. чопонини елкасига ташлаб кетаверарди**. С. Аҳмад, Уфқ.

ХАФАГАЗАК [ф. **خفهگزك**] 1) Яллигланиш, газак олиш (яра ҳақида). Яра хафагазак бўлибди.

2 с.т. Хафа бўлган, аразлаган ҳолда. Анзират хафагазак чимирилиб, қочиб кетди. Н. Қиличев, Куон.

ХАФАГАЗАКЛИК айн. хафалик. Севаргул отасининг хафагазаклигини жисла аритиши илинжисида куну тун хизматда шай турди. Н. Қиличев, Чигирик.

ХАФАГАРЧИЛИК айн. хафалик. Хафагарчиллик узоқ давом этмади: улар уч кундан-ёк ярашиб олдилар. «Ёшлик». Масъудаҳон эрининг келишини, нима олиб келишини сабрсизлик билан кутар, хафагарчиллик, қайгуаламлари тарқалгандек бўларди. Газетадан.

ХАФАЛАНМОК кам қўлл. Хафа бўлмоқ. Муаллиф ўз асарининг бунчалик эътироф топганидан мамнуният билдиргани ҳолда, баъзи масъулиятсиз ўзбошимчаликлардан хафаланганини ҳам изҳор этган эди. Ш. Ризаев, Жадид драмаси. Абдулазиз.. Аппон чоннинг ранги ўзгариб, юзидаги ажинлари янайм қуюқлашганини.. қаттиқ хафаланиш аломатига ўйди. «Ёшлик».

ХАФАЛАШМОК Бир-биридан хафа бўлмоқ, келиша олмай қолмоқ; койишмоқ. Гапшу: ҳатойингни тузатасан. Йўқса, ёмон хафалашиб қоламиз. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХАФАЛИК Фамгинлик, қайгули ҳолат; ранжиганлик. Зайнаб хафалиги ошган кезларда қариндош-уругларини кига юриб, чигилини ечар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг [Нигоранинг] нозик қирмизи.. юзида хафалик, кўзларида чуқур ўйчаник бор эди. С. Анонбоев, Оқсой.

ХАФАОМУЗ [ф. خفه‌آموز – хафага ўхшаш, хафанамо] Хафа бўлган сингари, маъюслик билан. Фотима чирошли кўзларини шўх ўйнатиб, қони қочган билакларини ишқаб, хафоомуз гапирди. Н. Ёқубов, Бўсагада.

ХАФАХОН айн. хафақон 1. -Комилжон ака, – деди Содик хафаҳон овозда, – қанча зарар бўлса тўлаймиз. Мени озод қўшинг бу қўйинқадан. И. Раҳим, Ихлос.

ХАФАЧИЛИК айн. хафалик. У хафачиллик нималигини билмайдиган шўх-шаддод бир қиз эди. М. Мансуров, Ёмби.

ХАФАҚОН 1 [а. خفقات – юрак уриши, дукиллаши] Мунгли, фамгин, хафаҳол. Үнга ўз ўйлари чигилини ёзib олишга ёлғизлик, хафақон қалбига ором, нафаси бўғилаётган ўткасига ҳаво керак эди. Ҳ. Гулом, Машъал. Театрга борганингизда, биронта хафақон

актёрни учратиб қолсангиз, унинг дарди роль устида бўлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 Дилсиёҳлик билан ўтадиган. Хафақон, чалкаш кунларнинг бирида Исфандиёрнинг яна икки катта амалдори қочди. Мирмуҳсин, Чўри.

3 тиб. Юракнинг тез ёки нотекис уришини сезиш ҳолати. Хафақонни даволаш ва олдини олиш касалликни келтириб чиқарган сабабларга боғлиқ. «ЎзМЭ».

4 тиб. Қон босимининг ортиши туфайли юз берадиган касаллик, гипертония. Баззи кишиларнинг айтишига қараганда, онам хафақон касалига йўлиқкан эмишлар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Беморларнинг] Бири хафақон, бошқаси сил касалига мубтало, кимгадир чипқон чиқибди. М. Кориев, Ибн Сино.

Хафақон бўлмоқ 1) дикқат бўлмоқ, сиқилимоқ; хуноб бўлмоқ. -Бугун сени кўрмаганим учун жуда зерикуб, хафақон бўлиб ўтирган эдим, – деди Раъно Ҳафизага. Мирмуҳсин, Умид; 2) қон босими ортиш касалига йўлиқмоқ.

ХАФАҲОЛ [ф. + а. خفه‌حال – хафалик ҳолати] Хафа бўлган, руҳи тушган, маъюс. -Олоназар, фойтунни келтир, – деди Исломхўжса фойтунчига қараб, хафаҳол қиёфада. Ж. Шарипов, Хоразм. [Гулзира] Хафаҳол бош эгид чиқиб кетди. А. Мухтор, Кумуш тола.

ХАФИФ [а. خفیف – кичик, енгил] кт. Майнин, ёқимли. Ажойиб баҳор куни. Ҳафиф, ёқимли шамол эсади.. Р. Комилов, Имтиҳон. Булатларнинг оҳистагина сайдидан сезилар – сезилмас ҳафиф бир шамол юриб, енгилгина бир изгирин ҳам юзга келиб тўқинар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХА-ХА-ХА унд. с. Ҳаҳолаб кулишни ифодалайди. -Ха-ха-ха, шамол сиздан ўчимни олди, қани, гапиринг! – деди Раъно Анварга. А. Қодирий, Мехробдан чаён. -Ха-ха-ха.. – Фазлиддин Нурининг сўзларидан таъсирланиб, қаттиқ қулди, – отангга пул керак бўлса, биздан қарз олсин. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАХОЛАМОҚ Қаттиқ овоз чиқариб кулоқ. Шамси Тўраевич ҳаҳолаб кулоқ. Н. Аминов, Қаҳқчаҳа. Темур Малик ҳаҳолаб кулиб юборди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

ХАХО-ТАРАЛЯ с.т. Хурсандчилик, хушчақчалик. Шу тариқа жами сайёхлар: эру хотин, ёшу қари қий-чув, хахо-тарала билан оқшомгача кетма-кет ҳамма чўмилиб чиқади. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ХАЧИР От (бия) билан эшак (ҳанги)-дан урчиган, юқ ташувчи уй ҳайвони. Подиши буларга ориқ ҳачирга мол-дунё ва ўйл озигини ортиб берибди. «Зумрад ва Қиммат». 20-асрнинг 50-йилларидан бошлаб ҳачир Ўзбекистонда автомобиль транспортининг ривожланиши билан деярли ўйқолиб кетди. «ЎзМЭ».

ХАШАК [ф. خشک – қуруқ, қуриган, қуритилган] Қуритилган ўт-ўлан, пичан. Қолаверса, қиши бўйи одамларга ҳашак керак. С. Сиёев, Ёруғлик. Бригадамиздан тўрт кишини.. ҳашак йигишга жўнатишди. Ш. Жўраев, Бола дунёни тебратар.

ХАШАКИ [ф. خشکى – қуриганлик, қурғоқчилик, қуруқлик; дагаллик, кўполлик] 1 Чорва учун озуқа, ем-ҳашак бўладиган. Ҳашаки лавлаги. Ҳашаки жўхори.

Ҳашаки тут Меваси уруғли, қора, қизғиши, оқиши, сарғиши рангларда бўладиган маҳаллий тут; ҷағир тут. Ҳашаки тут тагида она-бала довон томонга кўз тутубиб ётишарди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

2 Паст зотли, зотсиз, жайдари, маҳаллий. Ҳашаки от. Ҳашаки товуқ.

3 кўчма с.т. Оддий, содда, ҳамма қатори (одам ҳақида). -Аҳмад половон унақа сенлар ўйлаган ҳашаки болаларданмас, – деди Боқи. Қ. Қенжак, Тоф ўйлида бир оқшом.

4 кўчма Жўн, асоссиз. Айтган гапларининг ҳаммаси ҳашаки чиқиб, мажлис аҳлиниң энсасини қотирди. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ХАШАКЛАМОҚ с.т. Ҳашак емоқ. От ҳашаклади.

ХАШАКХОНА [ҳашак + хона] Ҳашак, пичан сақланадиган жой.

ХАШАК-ХУШАК Ҳашак, пичан, қуриган ўт-ўлан. Үндан [қабрлардан] нарида томига сандал курси, машина баллони, ҳашак-хушак ўйиб ташланган бостирма. «Ёшлик».

ХАШТАК-ПАШТАК айн. аштак-паштак. Ўрикдан турли усулда.. ҳаштак-паштак, баргак [олтингугурт тутуни билан дудлабиб], айло даражада туршак қилинади. Қ. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ХЕЗ [ф. خیز – тик турувчи, кўтариливчи; кўтарилиш, сакраш]: ҳез қилмоқ фольк. Ташланмоқ, сапчимоқ; ҳамла қилмоқ, хезланмоқ. Қари чинорда пойлаб турган бургут Юнус парига ҳез қилди. «Маликаи айёр».

ХЕЗЛАМОҚ 1 фольк. Тез ҳаракат билан олдинга интилоқ, ташланмоқ; ҳамла қилмоқ; сапчимоқ, сакрамоқ. Бедов отлар чув деганда хезлайди. «Хушкелди». Майдон кўрса, кийикдек бўб хезлайди, Душманга тишини доим тезлайди. «Равшан». Давлат қуши мусассардир бошингга, Душман хезлаб келолмайди қошингга. Ислом шоир.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундамоқ, қистамоқ. Ҳизир билан Бадбахт тогин кўзлайин, Узокларга Фирқўкимни [отни] хезлайнин. «Гўрўглиниң туғилиши».

ХЕЗЛАНМОҚ 1 Ҳезламоқ 2 фл. ўзл. н.

2 Уришиш, жанжаллашиш, ҳамла қилиш ҳолатида бўлмоқ. -Бу ўйда тариқчалик ҳаққинг ўйқ. Минбадд ҳаром сенга бу жойлар! – Каромат хезланиб, қўлини белига қўйғанча, эрига настдан қиёб боқиб бақирап.. эди. А. Мухтор, Кумуш тола. ..Тўрабек бўлса ўша ерда ётган белкурак дастасини чиқариб, яқинлашиб кўрларинг-чи, дегандай хезланиб турибди. М. Мансуров, Ёмби.

ХЕЛИ-ХЕШ [а. + ф. خیل خوش – яқинлар, қариндошлар гуруҳи] Қариндош, қариндош-уруг. Бул жойда ўйқ ҳели-хешим. «Тоҳир ва Зухра».

ХЕМИ-, **хемо-** [лот. chimia < а. كيما – байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг кимёга, кимёвий жараёнларга алоқадорлигини билдиради, мас., хемосинтез.

ХЕМОСИНТЕЗ [хемо.. + синтез] Микроорганизмлар томонидан оксидланиш реакциясида ҳосил бўлган энергия ҳисобига карбонат ангидриднинг ўзлаштирилиши ва органик бирикмаларнинг биосинтез қилиниш жараёни. Ҳемосинтезнинг қашф қилиниши тирик организмларда кечадиган моддалар алмашинуви жараёнининг асосий типлари тўғрисидаги тушунчани ўзгартриб юборди. «ЎзМЭ».

ХЕМОСОРБЦИЯ [хемо.. + лот. sorbere – ютмоқ, ўзига сингдиримоқ] ким. Суюқлик ва қаттиқ жисмнинг атроф мұхитдан моддалар ютиши.

ХЕХЕЛАМОҚ «Хе-хе» каби овоз чиқариб кулмоқ. Қози домла кулгидан четда қол-

мади, қалласини ликиллатиб, роса хехелади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ХЕ-ХЕ-ХЕ унд.с. Хехелаган кулги товушини ифодалайди. - *Пари ўигитга ошикмисан? Хе-хе-хе! - Нега куласан, Гулшан она?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХЕШ [ф. خويش – ўз, ўзи; қариндош, яқин киши] шв. Қариндош, қариндош-уруғ, қавм-қариндош; яқин одам. *Ёлгиз экан, сочсоқоли оқ, На ўғли бор, на қиз, на ёр, хеш. Миртемир. Ёқубжон айтган киши аллақачон оламдан ўтган экан.. Қайдан келганини, кимнинг хеши эканини билмас экан.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХЕШ-АҚРАБО, хешу ақрабо [хеш + ақрабо] кт. Қариндош-уруғлар, уруғ-аймоқлар, қавм-қариндошлар; яқин кишилар. *Бир ҳафта ўтгач, хеш-акрабою таниши-билишлар бешик тўйига чорланди.. «Ёшлик». Ҳол сўргани яна хеш-акрабо, ёр-дўст, ҳамсоялар кириди.* С. Сиёев, Аваз.

ХЕШЛИК Қариндошлиқ, қариндош-уруғлик муносабати. *Ўртақўргонга ўзингиз бориб келасиз, ўртоқ Яхшибоев, мен борсам, эришроқ туюлади, ҳар қалай, рафиқангиз боис хешлиги бор.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХИ айн. хих.

ХИВИЧ Ҳўл, узун новда, хипчин. *Бўтабой тол хивичини ўйнаб, хиргойи қилиб келарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Гулчехра «ҳим», деб ўрнидан турди, ташқарига чиқиб, ўйғон хивич топиб, уйга кирди.* «Саодат». Аёз, тарайман, дер ўжарлик билан *Тутларнинг тиккайған хивичларини.* А. Шер.

ХИВИЧЛАМОҚ Хивич билан урмоқ, саваламоқ.

ХИЁБОН [ф. خیابان – бульвар, хиёбон] Икки томонига қатор дараҳт, бута ва гуллар ўтқазилган ўйл ёки ўйлка; сайдроҳ. Асфалт қўчаларда юксак бинолар, Икки чет хиёбон, аргувон тип-тиқ. Ф. Фулом. *Хиёбондаги дараҳтларнинг япроқларида ўигилган томчилар тўқилиб тушди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ХИЁЛ [а. خیال] рвш. 1 Билинар-билинмас дараҳжада; озгина, бир оз. Яхшибоевнинг ранги хиёл оқарган эди. М. М. Дўст, Лолазор. Кўчқор келиб кетгандан кейин, *Машрабининг миясида бурғидай айланган оғир ўйлар сал тарқаб, хиёл енгил тортди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Орадан хиёл фурсат ўтиб, қўнғироқ жиринглайди.* С. Нуров, Нарвон.

ХИЁНАТ [а. خیانت – макр, ҳийла; хоинлик, мунофиқлик, вафосизлик] Аҳдни бузиш, бирорвнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини сунистеъмол қилиш. *Макру ҳийла ва хиёнатнинг жойи дўзахдир. «Фан ва турмуш». -Мени хиёнат ўйлига бошлиамоқчимисан? – дедим қалтираб.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Хиёнат қилмоқ 1) аҳдини бузмоқ, бирорвнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини сунистеъмол қилмоқ. *Омонатга хиёнат қилма.* Мақол. — *Оддий пахтакор авал қандай ишлаган бўлса, ҳамон шундай. Пахтага ҳеч қачон хиёнат қилмайди.* «Саодат»; 2) ёри ёки севгилисига нисбатан вафосизлик қилмоқ, бошқага, бегонага кўнгил бермоқ. *[Умиднинг] Баъзан юраги орзиқиб тушарди: кимдандир эрига хиёнат қилиб юрадиган бир аёлни эшиштган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

ХИЁНАТГАР [а. + ф. خیانت‌گر – хиёнат қилувчи] эск. айн. **хиёнатчи.**

ХИЁНАТГАРЛИК Хиёнат қилишлик. Қилиб зотингдаги найрангни охир, *Хиёнатгарлигинг кўрсатдинг охир.* Ҳабибий.

ХИЁНАТКОР [а. + ф. خیانت‌کار – хиёнат қилувчи] айн. **хиёнатчи.** *Танқид кўриб, хиёнаткорнинг димоги кўйди, ўт тушди режасига, кўйған тузоги кўйди.* С. Абдулла. *Хиёнаткорнинг дўсти бўлиб танилган Султоналининг ҳам ҳаёти таҳлика остида турадир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХИЁНАТКОРЛИК Хиёнат қилишлик. *Хиёнаткорлик қилмоқ.*

ХИЁНАТКОРОНА [а. + ф. خیانت‌کارانه – хиёнаткорлик билан, хиёнат қилган ҳолда] рвш. Хиёнатчиларга хос; хиёнаткорларча. *Хиёнаткорона ҳужум.* — *Булутлар орасидан ой хиёнаткорона мўралади, «Хой уятсизлар, ҳаддиларингиздан ошманглар», дегандай илжайиб, атрофни ёритди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ХИЁНАТЧИ 1 Аҳдиди турмайдиган, бирорвнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини сунистеъмол қиладиган киши; алдоқчи, муттаҳам. Унинг [Ҳамзахўжавининг] олдидаги уч ўйл бор. *Биринчиси – хиёнатчиларнинг патини тўзгитадиган ҳамлагага ўтиши.* «Муштум».

2 Сотқин, хоин. Чигатој ўз аскарларидан кўра шаҳар ичидаги хиёнатчиларга кўп умид боғлар эди. М. Осим, Карвон ўйлларида.

ХИЁНАТЧИЛИК кам құлл. айн. хиёнат-корлик. Хиёнатчилик позицияси.

ХИЖИЛ [а. خجل – ор, номус, уят, уялиш; уятчанлик, тортингчоқлик] Хижолатда қолган, күнглиғаш. Бир уятчан ынгитбетоб ётган қайнотасиникіга уялиб бормай юрар ва бундан ўзы ҳам хижил әди. А. Мұқимов, Ҳол сұраш.

Күнгли хижил бўлмоқ (ёки тортмоқ) Бирор нарсадан хижолат бўлмоқ, безовтапланмоқ, нотинч бўлмоқ. Улар [Озод билан Қаҳҳор] тинчиб, ўринларига ётишганда, Озод нимадандир күнгли хижил бўллётганини сезиб қолди. «Ёшлик». Шу онда кўз олдига томоғини боғлаган Ёқут келди-ю, күнгли хижил тортди. А. Абдуллаев, Бизнинг йўлими. Кўнглини хижил қилмоқ Хижолатга солмоқ, нокулай аҳволга солмоқ, ғаш ёки нотинч қилмоқ. Кечадан бери кўнглимни хижил қилаётган ташвишларни бир зумда унутгандек бўлдим. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

ХИЖИЛЛИК Хижил бўлиш, ғашлиқ, нотинчлик. Дала ҳавоси димогига урилиши билан кўнглидаги хижиллик офтоб тафтіда эриган қировдай ҳовурга айланиб кетди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХИЖОЛАТ [а. خجالت – уят, уялиш] Уятдан ўзини нокулай, ўнгайсиз сезиш; уялиш ҳисси. Ошно хижолатдан қизарди. М. М. Дўст, Лолазор. -Вой, мени деб лойга беландингиз, – деди аёл хижолат билан. С. Аҳмад, Уфқ.

Хижолат бўлмоқ (ёки тортмоқ, чекмоқ) Бирор нарсадан уялмоқ, ўнгайсиз, нокулай ҳолга тушмоқ. Faфур аканинг олдидаги бундан бир оз хижолат бўлдим. Шукрулло, Сайланма. Али полвоннинг бу гапидан хижолат тортган Эш полвон унга зардали қараб олди. С. Аҳмад, Уфқ. Норқўзининг бундай мақтавини эшишган Феруза.. хижолат чекди. Ҳ. Фулом, Феруза. Хижолат қилмоқ ёки хижолатга қўймоқ Бирорни уялтироқ, ўнгайсиз, нокулай ҳолга туширмоқ. Баҳодир ножуя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўкинар, лекин иш ўтган әди. М. Жалолиддинова, Кейинроқ. Хижолатда қолмоқ Ўнгайсиз, нокулай ҳолатда қолмоқ, уялиб қолмоқ. Элмурод хижолатда қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХИЖОЛАТЛИ 1 Хижолат ёки уялиш билан; хижолат бўлган ҳолда -Маматвой

иним, – гап бошлади у хижолатли оҳангда.. «Ёшлик». Азизхон хижолатли овоз билан деди: -Мен эдим, ая. Мен эдим. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Кишини уялтирадиган, нокулай аҳволга соладиган. Машина зарур бўлиб қолса, хижолатли иш бўлмасин. С. Аҳмад, Уфқ.

ХИЖОЛАТЛИК 1 Хижолат бўлиш, нокулай аҳволда қолиш. Умматали боласини хижолатликдан чиқариш учун гапни бўлишга уринарди.. С. Аҳмад, Уфқ.

2 айн. хижолат. -Яна кўнгилларига бошқа гап келмасмикан? – деди хижолатлик билан Адолат. С. Зуннунова, Гулхан.

ХИЖОЛАТОМУЗ [хижолат + ф. آموزش – ўхшаш, каби] Хижолат бўлган ҳолда, хижолат бўлиб, хижолат торттиб. Маттапо боядан бери хижолатомуз ўтиради. С. Сиёев, Ёргулик. Нихоят, холи қолишгач, Гулчехра хижолатомуз жилемайиб, секингина деди.. «Саодат».

ХИЖОЛАТПАЗЛИК с. т. Хижолат. У [Салима] бу масалада фақат акасининггина эмас, ўзининг ҳам айборлигини сезиб, хижолатпазликдан терлаб кетди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Турғунов ўзини билмаганга олган бўлса ҳам, Бўрибой хижолатпазлик билан илжайиб, ёлғонлади: -Меҳмон келган экан. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ХИЗМАТ [а. خدمت – хизмат; иш, лавозим; хизмат кўрсатиш; ёрдам] 1 Бирор иш ёки меҳнат билан шуғулланиш; бирор ишни бажариш; иш, меҳнат. Бир кун эшон мени.. чақириб: -Ўғлим, – деди, – мана энди бизга анча хизматинг сингди. Ғ. Фулом, Шум бола. Юрт, ҳукумат асло бу хизматларингни унутмайди. С. Аҳмад, Уфқ. -Агар менинг бу хизматим хон жанобининг марҳаматига лойиқ кўрилар экан, – деди ҳожи, – менга энг манзур бўлган мукофот ўғлимнинг озод қилишиидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хизмат қилмоқ 1) иш, юмуш қилмоқ. Бу эса елиб-югурниб хизмат қилиб юрган Обидовнинг кўнглига гулгула олди. Газетадан; 2) бирор муассаса, корхонада ишламоқ. У институтда хизмат қиласди; 3) муйайян вазифани бажармоқ, керак бўлмок. «Бобурнома» даги маълумотлар ҳозирги замон фани учун ҳам хизмат қиласди. «Фан ва турмуш».

2 Бирорга ёрдам кўрсатиш; холисона қилинган иш; ёрдам; яхшилик. Бу хизматингни сира унумтамайман. Элга хизмат – олий

ҳуммат. Мақол. — Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол. «Маликаи айёр». То ўлгунча, ота, қилай хизматинг, Қилган хизматларим — сенинг иззатинг. «Маликаи айёр».

3 Бирор ташкилот, муассаса ёки корхонада бажариладиган иш, вазифа; лавозим; шундай жойда ишлаш. Биринчи ноябрда бўлса керак, «Муштум» хизматига киришганман. А. Қодирий, Кичик асарлар. Сиз, оғайнilar, илгари хон ёнида қандоқ хизматда бўлган бўлсаларингиз, энди ҳам ўша вазифада қолаберасизлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Аҳрор ҳалфа Фузайилхонов] шу ердаги хизматга кириб, кейинчалик секин-аста биринчи синф ўқитувчиси бўлиб олди. «Муштум».

Хизмат ҳақи Бирор иш ёки топшириқни бажаргани учун бериладиган ҳақ. *Мана, Мутал полвон, ҳозирча оз бўлса ҳам, шуни олиб турасиз, аммо хизмат ҳақингиз ўз ўйлига бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Иш, топшириқ, вазифа. [Хомид:] *Кишининг хизматидан қочган одам эмасман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хизматингизга тайёрман Нима иш буюрсангиз, бажаравераман, буйруғингизга мунтазирман. [Шофёр ўйигит:] *Хизматингизга доим тайёрмиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 Сўроқ оҳанги билан айтилиб, «Менда нима ишингиз бор?» деган маънони билдиради. -Хўш, ўртоқ Дўсматов, хизмат? — деди Давлатёр. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат? — деди у [Акрам] юмоқ креслонинг суняниғига ўзини ташлаб, Нигорага тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.

7 с.т. Армия сафифа бўлиш, ҳарбий мажбуриятни ўташ. *Хизматга чақирилмоқ.* — [Ота-оналар] Бундан бир ёки икки йил илгари аскарликка узатган ва хизматини тугатиш олдида урушга тўғри келиб, ҳозир жанг қилаётган болаларни эсладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

8 Армия таркибидаги айрим ихтисослашган соҳалар ёки тармоқлар. Алоқа хизмати. Тиббиёт хизмати. Разведка хизмати.

Хизмат кўрсатган Меҳнати эътироф этилган кишиларга бериладиган фахрий унвонлар таркибида ишлатилади. *Хизмат кўрсатган ўқитувчи. Хизмат кўрсатган фан арбоби.* Ўзбекистон Республикасида хизмат

кўрсатган артист. *Хизмат кўрсатмоқ* Кишилар эҳтиёжини, талабини қондириш билан боғлиқ бирор иш қилмоқ. *Маданий хизмат кўрсатмоқ. Хизматда (ёки хизматингизда) бўлайлик* Бирор кимсани меҳмондорчиликка таклиф қилганда, илтифот юзасидан айтиладиган ибора. *Мулла Гулом, бугун хизматда бўлайлик, кўл бўшади дегунча тўғри келаверасиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИЗМАТДОШ Бирга хизмат қиладиган кишилар (бир-бирига нисбатан); ҳамкасб. *Кўчада хизматдош дўстларни учратиб қолдим.* — Ишдан кейин доҳо ўзига ўхшаган хизматдошлари билан кўчанинг нариги бетидағи.. қаҳвахонага ўтиб, андак шакаргуфторлик қилади. Э. Аъзамов, Жавоб.

ХИЗМАТКАШ [а. + ф. خدمتکاش — иш, меҳнат қилувчи] 1 айн. **хизматкор.**

2 Ишдан қочмайдиган, ишни яхши бажарадиган; ишчан, меҳнаткаш. *Хизматкаши йигит.*

ХИЗМАТКОР [а. + ф. خدمتکار — хизмат қилувчи] 1 Бирорларнинг шахсий хизматини, уй ишини қилувчи киши. *Бу асар бир пардалик фожиа бўлиб, унда бир золим бойнинг ўйигрма ўйллик мўйсафи бир хизматкорига сўнг вақтда қилган жабр ва зулми тасвир қилингандир.* Ҳамза, Танланган асарлар.

2 Ҳалқ ёки жамият манфаати учун хизмат қилувчи. *-Йўлингга кўз тикар, тикар албатта. Улғайсанг, ўқиб, бўл элга хизматкор!* М. Алавия.

ХИЗМАТКОРЛИК Хизматкор бўлишлик. *Хизматкорликка Йўлчибойни сўрамоқчиман.* У синалган одам, сан нима дейсан? Ойбек, Танланган асарлар.

ХИЗМАТОНА [а. + ф. خدمتانا] кам қўлл. Хизмат учун тўланадиган ҳақ. *-Бизнинг вазифамиз, мана шу шартларга биноан.. хизматона ва ширинкома олишдир, — деди [ноиб].* С. Айний, Судхўрнинг ўлими. [Эшон қози] *Мазкур ҳақи хизматонани астагина ёнларига солдилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ХИЗМАТЧИ 1 Бирор идора ёки корхонада ёзиш-чизиш билан шугулланувчи киши; ходим. *Унинг ижтимоий келиб чиқиши — хизматчи.* — *Идора хизматчилари-нинг бир маъжлисида Сулаймоновни роса сунайтиришиди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Бирлашма хизматчилари таркибига*

стоматологларнинг киритилиши тасодифи чора эмас. Газетадан.

2 Умуман, меҳнаткаш киши; ишчи. Улар темир йўл хизматчилари эди. Ойдин, Суҳбати жонон. Қилинадиган ишнинг бир хиллиги хизматчини толиқтиради, аксар, анчагина куч сарф этишини талаб этади. «Фан ва турмуш».

З айн. хизматкор. Мулладўст – 54 ёшда, шўхтабиат.. кўнгилчан бир киши. Қозининг хизматчи ҳам мулозими. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ХИЗР [а. خضر – «яшилланмоқ, яшил тусга кирмоқ» фл. дан] (Х – катта) дин. Ислом ривоятларида зикр этилган, ҳаёт булоғидан «оби ҳаёт» ичиб, умри боқий бўлган тақводор шахс; оғир аҳволда қолган кишиларга чол, сувори ёки йўловчи кўринишида учраб, уларнинг мушкулини осон қиласди. *Хизр назар қилмаса, эшак бозорга далол ҳам бўлолмайсан.* Мақол. ■ Юрган киши баланд тоғлардан ошар, *Хизр назар қилган ҳам кўп узоқ яшар.* «Эрали ва Шерали».

Хизрни йўқласам (ҳам) бўлар экан Сўзловчи йўқлаб ёки истаб турган одам тасодифан келиб қолганда айтиладиган ибора. *-Хизрни ўйқласанг бўлмасмиди,* – деди Тўлаган кулиб. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ХИЙЛА [а. خیلی – кўп, ортиқ] 1 рвш. Майлум даражада, бирмунча, анча. Беморнинг соглиги хийла яхшиланди. У сендан хийла ёшроқ.

2 Бирмунча фурсат, анча вақт. Биз бекатда хийла кутуб қолдик. ■ Эргаш ота хийладан кейин келди. О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

ХИЙЛИ [а. خیلی] с.т. айн. хийла. Ватан фарзандлари қалбининг кучи Атомлар сиридан хийли буюкдир. Ф. Гулом.

ХИЛ [а. خیل – хусусият, сифат] Бирор нарсанинг нави, тури; зот, жинс. Икки хил фикр. Атласнинг етти хил ранг жилоси. ■ Лекин Карим Тоиров дегани ҳам бўш келмайдиганлар хилидан экан. С. Аҳмад, Юлдуз. Ичимликларнинг қайси хилидан сўрасангиз – тайёр. С. Зуннунова, Олов. Дилдор қошлиарини, елкаларини учирив, минг хил муқом билан қўшиқ айтарди. С. Аҳмад, Уфқ.

Бир хил 1) бир турли; ҳар жиҳатдан тенг. Кунлар бир хил, кунлар зерикарли. С. Сиёев, Ёруғлик. Тош кўзага тушсаям, кўза тошига

тушсаям, оқибат бир хил – тош синмайди, кўза синади. С. Сиёев, Ёруғлик; 2) айрим, баъзи, баъзи бир. Кўп лашкар вагирлаши, Тогларнинг қуши учди. Қўрқоқнинг ҳуши учди, Бир хил отдан тушди. «Юсуф ва Аҳмад». Бир хил бўлиб кетмоқ Тўлқинланмоқ, ҳаяжонланмоқ; ўзини нокулай сезмоқ. У бўйинбогини боғларкан, хотинига разм солиб, кўнгли бир хил бўлиб кетди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Хил тушмоқ** (ёки келмоқ) Бир-бирига мос келмоқ, мос тушмоқ. Кўп ўтмай [Набијон билан раиснинг] ораларидан ола мушук ўтадиган, гаплари гапларига хил келмайдиган бўлиб қолди. Ф. Насридинов, Ота ўғли.

ХИЛВАТ [а. خلوت – ёлғизланиш, ёлғиз қолиш; маҳфий, пана жой; чекка, овлоқ жой] 1 сфт. Одамлардан, кўздан йироқ, ҳеч ким кўрмайдиган, одам кам бўладидиган; пана, овлоқ, чекка. – [Чол] Биз билан хилват уйда гаплаши, – деди Усмон. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. Усмонбек Үратепа қозисига қарашли хилват ва дабдабали уйда ёлғиз, дарича ёнида ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий картасини кўздан кечирмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Имтиҳон ҳафтаси кириши билан факультетда хилват бурчак қолмади. А. Қаҳҳор, Сароб. Кейинги якшанба борилган жой ҳақиқатан салқин, хушҳаво, хилват ер экан. С. Абдулла, Ўртоқ Ҳолназоров.

2 от Тинч, осуда жой. [Ҳусайн:] Дўстим, ёшлигимизни замон олиб кетди.. қолган умримизни хилватда ва фарогатда ўтказайлек. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Хилват қиммоқ Панада суҳбат қурмоқ, гапиришмоқ.

ХИЛВАТГОҲ [а. + ф. خلوتگاه – чекка, пана жой] Хилват жой; овлоқ, чекка жой. Хилватгоҳда яшамоқ. ■ Кимсасиз бу хилватгоҳлар қўйнида турли-туман кемирувчи, емирувчи, ўрмаловчи, думалаб юрувчи жондорларнинг изи жуда кўп. Ж. Абдуллахонов, Тўғон.

ХИЛВАТНИШИН [а. + ф. خلوت‌نشین – хилватда ўтирувчи] эск. кт. Хилватда яшашни севадиган, хилватда якка-ёлғиз яшайдиган одам.

ХИЛВАТХОНА [хилват + хона] Хилват ёки овлоқ жойдаги уй, бино; маҳфий кенгаш хонаси. Кечқурун султон.. Маждиддинни хилватхонага чақиртириди. М. Осим, Карвон йўлларида.

ХИЛЛАМОҚ 1 Хилларга, навларга ажратмоқ. *Қовунларни хилламоқ. Пиллани хилламоқ.*

2 Танлаб олмоқ, сараламоқ. *Гулларни хилламоқ. — Мактаб ташкилотларини құлға олғандан кейин, үқувчи ва муаллимларни хиллаш керак бўлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХИЛЛИ Навли, турли. *Кўн хилли.*

ХИЛМА-ХИЛ Ҳар хил, турли-туман. *Очилмиши хилма-хил гуллар, топиб зийнат хиёбонлар. Ҳабибий. Қампир күёвини ҳамиша шундай кутадими ёки Нусратбек келгани боисми, таом анча кўп ва хилма-хил эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ХИЛМА-ХИЛЛИК Ҳар хиллик, фарқ. *Имлодаги хилма-хиллик. Фикрлар хилмалигиги.*

ХИЛОНДОН эск. Ичига соқолтароқ, қайирма пичоқ, тишковлагич каби буюмлар солиб, белбоққа осиб юриладиган, чармдан ясалган кичик сумка. *Қўлида ўша ўзине кўрган хилондони, оёғига нағмалик этик!* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ХИЛОФ [а. خلوف – қарама-қаршилик; келишмовчилик; зиддият; тафовут] Зид, қарама-қарши, тескари. *Қоидага хилоф ҳаракат. Интизомга хилоф равишда.* — *Бироникини олиш шаршатга хилоф, мусулмонлар! «Шарқ юлдузи».*

Хилфи шаръий Шарнат, дин кўреатмалига зид, қарши. *Мана шундай хилфи шаръий шарарингиzinine қасоғатидан бундай кунларга тушадингиз.* С. Айний, Қуллар.

ХИЛТ [а. خلت – ҷағтаканлик, ноаниқлик; араланима] 1 тиб. эск. Одам организми таркибидаги тўрт модда (қон, балтам, сафро, савдо)нинг бири.

2 Организмдаги турли моддалар.

ХИЛ-ХИЛ айн. *хилма-хил.* Қўзни алдар хил-хил бўёклар.. Миртемир.

ХИЛХОНА [а. خلخانه – хайли хона: бир хона аҳли, одамлари] Қабристоннинг бирор уруғ-авлодга ёки маҳаллага, ўзига қарашли марҳумни дағн этиш учун ажратилган бир бўлаги, бир қисми. *Чигатой кўчасин сўл томонида Ўтсангиз муқаддас хилхона тараф. Саноқсиз қабрлар ғаладонида Ётибди Отелло – у буюк араб.* А. Орипов. *Лекин онам: – Йўқ, мен бу жойни ташлаб кетолмайман. Бу ерда ота-боболарим ўтган. Хилхонамиз шу ерда, – дер эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ХИЛГЪАТ [а. خلعت – тухфа, инъом қилинган уст кийим] 1 эск. кт. Одатда инъом, ҳадя қилинадиган қимматбаҳо тўн. *Дуодан кейин ҳудайи икки тўн келтириб, қимхобини домла Ниёзга ва қора баҳмалдан тикилиган миризабошилик хильятини Анварга кийдириди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 эск. Умуман, тоза кийим, либос. *Ажаб хильяти ярашган қомати зеболаринг бордир.* Муқимий. *Хильяти раъно, бўйи зебо дулистоним мени. Фурқат.*

ХИЛҚАТ [а. خلقت – табиат; ташқи кўринини; тузлини; шакт] кт. Яратилган, бунёдга келган нареа ёки кимса. *Бўнчалар сирлисан, о қаттоғ олам. Бўнчалар бедилсан, бепоён хилқат.* А. Орипов. *Бемор менга узоқ тикилиб турди. Ҳудди мени биринчи кўраётгандай, ажаб хилқатга тикилаётгандай томоша қилиди.* А. Нурмуродов, Уруп бевалари.

ХИМИК қ. *кимёгар.* Химик олим.

ХИМИК қ. *кимёвий.* Химик реакция.

ХИМИКАТ [«химия» с. дан] Кимёвий усулда тайёрланган препаратлар, кимёвий моздиллар. *Учувчи унинг [Қудратнинг] устидан заҳарли химикат – бутифос сепмоқда.* «Ёнелик».

ХИМИЯ [լուտ. chimia < а. *کیمیا* – кимё] қ. *кимё.* Органик химия.

ХИМИЯВИЙ қ. *кимёвий.* Химиявий маҳсулотлар. Химиявий препарат. Химиявий қурорлар. — *Натрийнинг химиявий активигиги калийницидан устунроқ.* «Фан ва турмуш».

ХИНА [а. خینا – хина] 1 Дербендошларга мансуб буталар ёки дараҳтчалар туркуми; шу туркумга оид қизғиши гулли ўсимлик. Ариқ бўйидаги.. кичикроқ супа атрофида райхон, намозшом, хина гуллари барқ уриб ётарди. С. Зуннунова, Олов.

2 Шу ўсимликдан олинадиган, кўл, тирноқ, сочни бўяш учун ишлатиладиган қизғиши-сариқ рангли бўёқ. *Ингичка белларинг тасма, Қўлда хина, қошда ўсма.* «Эрали ва Шерали».

Ҳайитдан кейин хинани кетингга (ёки орқангга) қўй (аввалги пайтда қўл ва оёқ бармоқларига, кафтга хина кўпинча ҳайит арафасида қўйилган) с.т. Ўз вақтида қилинмаган иш, кўрилмаган чора-тадбир ҳақида айтиладиган ибора.

ХИНАГУЛ Манзарали ўсимлик сифатида экиладиган, оқ, пушти, қизил рангда гуллайдиган бир йиллик ўт ўсимлик.

ХИНАЛАМОҚ Хина билан бўямоқ. *Тирноқларни хиналамоқ.*

ХИНАЛИ Хина қўйилган, хина билан бўялган. *Келинг, икков кўришайлик Ноз хинали қўл билан.* «Кўшиқлар».

ХИНЗИР [а. خنزیر – чўчқа] эск. кт. Чўчқа, тўнғиз.

ХИНИН [ингл. quinine < кечуа тилида: kina – пўстлоқ, пўст, қобиқ] Тиббиётда безгакка қарши препарат сифатида қўлланувчи, хин дарахти пўстлоғидан олинадиган алкалоид.

ХИНО кт. поэт. айн. **хина 1, 2.** Бодайи гулгун ичиб, рангим хино қилмоқчиман. Ҳабибий. Мен жум ётарману қирда ё жарда *Ва ўиғлаб ўпарман қўлинг хиносин.* М. Юсуф.

ХИППА рвш. 1 Батамом, узил-кесил. *Мақсуд қори ортиқ гапиролмади, ўғи келиб, томогини хиппа бўғиб қўйғанди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Жон-жаҳди билан, бирдан. *Икки ёндан келган икки киши уни хиппа ушлади.* «Шарқ юлдузи».

ХИПЧА Ингичка, нозиккина; келишган. *Алёнка қамишдек хипча бел, чироили бир қиз эди.* М. Осим, Элчилар. *Сочинг сунбул, хипча келгандир белинг.* «Нигор ва Замон». У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати ўигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ХИПЧАДАН КЕЛГАН Бели ингичкароқ, нозикроқ; озғирноқ. *Почтальон хипчадан келган, юлдузи иссиққина ўспирин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХИПЧАЛАШМОҚ Хипча бўлмоқ, нозиклашмоқ; ингичкалашмоқ. *Кимсан Султонпошшанинг киртайган қўзларини, ориқлаб, хипчалашиб қолган гавдасини кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХИПЧИН айн. **хивич.** Олимжон нуқул ҳўқизларини хипчин билан савалар эди. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Файзулла учиб келади-ю, душманнинг калласига қўлидаги хипчин билан бир туширади.* С. Сиёев, Ёргулик.

ХИПЧИНЛАМОҚ айн. **хивичламоқ.**

ХИРА [ф. خیره – қоронги, қора; ожиз, қўрқоқ; ҳайрон, саргашта; ботир, жасур; беҳаёй, сурбет, шилқим; хумор, ғамгин (кўз)]

1 Ёруғ, равшан эмас; нурсиз. *Хира ёруғ унинг юзини бир дамгина ёритади.* С. Зуннунова,

Кўк чироқлар. *Шифтга илингган тошчироқ чайла ичини хира ёритиб туради.* «Ёшлик».

2 Тиник, шаффофф эмас. *Хира сув.* — *Трамвайнинг хира ойнасидан бўш вагонда ўтириб кетаётган кондуктор лип этиб бир кўринишдаёт Зайнабнинг бутун хаёлини ўйрлаб кетганини билармикан?* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Ноаниқ радиошда; яққол қўзга ташланмайдиган. *Шундан сўнг улар ҳув олисда қўзга хира ташланиб турувчи сарбаланд тоғлар томон юриб кетишиди.* «Ёшлик».

4 Яҳши кўролмайдиган, кўриш қобилияти паст. *Мана шундай маъноли Бувим айтган сўзлари.* Электрдан нур олар Энди хира қўзлари. 3. Диёр. *Оқсоқолнинг хира қўзлари чақнади, аччиғи келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Жаранглаб чиқмайдиган, хириллаган (овоз ҳақида). *Хира овоз.* — *-Болам, қорнинг тўқ экан, овозинг хира чиқди, – деди дадаси.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма Фашга тегадиган; шилқим, сур. *-Бўлди!* Мунча хира пашишага ўҳшаб ғинғилайсан! – деди у зардаси қайнаб. «Ёшлик». *Хира меҳмон шунда ҳам нари кетмади: – Лекин мен бугун шу ерда тунашим керак.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

7 кўчма Ноаниқ; чигил. *Хира ўйлар юрагини ғаш қилар эди.* «Ёшлик».

8 кўчма Кишини курсанд қилмайдиган, кўнгил тўлмайдиган; камчилиги бор. *Ютуқларимиз кўп.* Бироқ ишишимизнинг айрим хира томонлари ҳам бор. Газетадан.

Кўз(и) хира тортмоқ Кўриш қобилияти пасаймоқ. *Кўзим хира тортганми, билмайман, уни зўрга танидим.* «Ёшлик». **Кўнгли (ёки таъби)** хира Юраги ғаш, нотинч. *Бироқ Саломат опа чойга урингандা, яна бирдан кўнгли хира бўла бошлади.* А. Мухтор, Ҳаётга чақириқ. *Кўнгли ғаш, таъби хира бўлиб ётган Гулхайри ичкари хонага ўтиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хира тортмоқ* Ёруғлиги, нури камаймоқ. *Ой ҳам бутунилай хира тортаб, уфқча ёнбошлади.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Хира қилиб ётмоқ* Бирор жойнинг кўркини бузиб, банд қилиб ётмоқ. [Тўнка] *Ётарди хира қилиб Ҳовлимиз бир бурчини.* Қ. Муҳаммадий.

ХИРАД [ф. خرد – ақл, идроқ, эс, фаҳм] эск. кт. Ақл, заковат; донолик.

ХИРАДМАНД [ф. خردماند – ақлли, эсли; доно] эск. кт. Ақлли, донишманд. *Топиб иму хирадга пайванд, Ҳам олим эди-ю, ҳам хирадманд.* Алишер Навоий.

ХИРАЛАНМОҚ 1 Ўз шаффоғлигини, тиниқлигини, равшанлигини йўқотмоқ; хира бўлиб қолмоқ, хирадашмоқ. *Қуёш ботди, оқшом чўқди далага, Хираданиб келар қўриқ этаги.* Ф. Шоди.

2 Кучизланмоқ, заифлашмоқ, нур сочиш, ёритида даражаси камаймоқ, яхши кўринмайдиган бўлиб қолмоқ. *Туман қуюқлашиб, ой хираданди.* ■ *Юлдузлар хираданиб, жимгина сўнаркан, Шокир ота унинг кўлидан тутиб, куч билан судраб етаклади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сийрак оқ булут орқали хираданиб кўринган қўёш гарбга қараб юмалай бошлаган бир пайтда отлиқлар қишлоққа кириб келиб, ўзларини ўраб олган одамлардан оқсоқолни сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўриш қобилияти пасаймоқ, яхши кўролмайдиган бўлиб қолмоқ; хирадашмоқ. *Эртак эшишишга қизиқкан боладек [Элмурод] иолнинг.. хираданган кўзларига тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 кўчма Биронни зериктирадиган, ғашига тегадиган даражада ҳаракат қилмоқ, хирадлик қилмоқ; шилқим бўлмоқ. *Бола хираданиб, онасига ёпишарди.* Газетадан.

ХИРАЛАШМОҚ айн. **хираданмоқ.** *Бу орада туман тушди. Юлдузлар хирадашди.* ■ *Ёшлик. Онанинг кўзлари ёшдан хирадашиб, ўғлини овутди..* С. Нуров, Нарвон.

ХИРАЛИК 1 Бирор нарса, буюмнинг тиниқ, равшан эмаслиги. *Шишанинг хирадиги. Кўзнинг хирадиги.*

2 кўчма Шилқимлик, ғашга тегиши. *Хирадлик қилмоқ.* ■ *Хайрият, Раҳматов ортиқ хирадлик қилмади, тансуҳатлик тилаб, секин чиқиб кетди.* М. М. Дўст, Лолазор.

3 кўчма Безовталиқ; ноҳуҳслик; ғашлик. *Топиволдининг кўнглидаги хирадлик бир оз тарқалганек бўлди.* Т. Ашурров, Оқ от.

ХИРАХАНДОН [ф. خیره خندان – бекордан-бекор, бежо кулаверадиган] Ўз хурсандчилиги учун бошқаларга озор берадиган; шилқим; безори. *Мушукларни қийнаб, товуқларга тоши отиб ўйнайдиган хирадандон болалар бўлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ХИРГОЙИ Паст овоз билан айтиладиган ашула. *Узоқдан қизларнинг хиргойиси эшишилди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ХИРИЛДОҚ айн. **хириллоқ.** *Анчадан кетиин ичкаридан: -Савдо йўқ, дўкон ишламайди, -деган хирилдоқ овоз эшишилди.* О. Ёкубов, Улуғбек хазинаси.

ХИРИЛЛАМОҚ Хир-хир овоз чиқармоқ, хир-хир қилмоқ. [Алимардон Тўраев] Пул учун дунёнинг нариги чеккасига боришдан ҳам тоймас, тўйларда тонготар ашула айтиб, хириллаб қоларди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Аввало моторнинг овози ўзгарди, хириллади, кейин бутунлай ўчди.* О. Ёкубов, Баҳор кунларидан бирида.

ХИРИЛЛАШ 1 **Хирилламоқ** фл. ҳар. н.

2 тиб. Нафас йўлларининг торайиши ёки уларда патологик ҳолат бўлиши натижасида юзага келадиган нафас шовқинлари.

ХИРИЛЛАШМОҚ 1 **Хирилламоқ** фл. бирг. н. *Итлар бир-бираига хириллашиди.*

2 кўчма с.т. Бирор билан уришмоқ, айтишмоқ; жанжаллашмоқ. [Йўлчи] *Ҳозир унинг назаридаги оламда энг паст ва разил кўринган Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашиш, ёқа бўғишишни ўзига ор билади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХИРИЛЛОҚ Хириллайдиган, «хир-хир» қиладиган (овоз, товуш ҳақида). Зиндоннинг қотқоги очилиб, «Чиқ, сени қўрбоши жаноблари йўқлаяптилар», деган хириллоқ овоз эшишилди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Фақат қандайдир хириллоқ ун чиқади.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшифи.

ХИРМОН [ф. خرمن – дон ёки янчилмаган буғдой уюми; буғдой тўкилган жой]

1 *Йигиб-териб олинган экинлар ҳосилини тўплаш учун ажратилган жой, майдонча.* [Уста амаки] *Жўхори ери ёнидаги буғдои ўриб олинган бир ерни кўрсатиб, у ерни хирмон жойи қилишга маслаҳат берди.* С. Айний, Эсадаликлар. *Вали ака ўғлига хирмон қилинадиган жойини кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжанинг паҳтазорига.. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шундай жойга янчиш, тозалаш ёки куритиш учун келтирилган маҳсулот (ғалла, пахта ва ш.к.). *Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир. Мақол. Ишга қўним – хирмонга унум. Мақол.* ■ *-Сизнинг ўргонгизни ўрган, хирмонингизни янчган.. чексиз хўрланган бир инсонни биламан, – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўп миқдорда тўплаб қўйилган, уйиб ташланган нарсалар. *Шайх Исмоил ҳам ким-*

гадир имо қилди. Бир лаҳзада ҳар томондан китоб хирмонига ўт урилди. К. Яшин, Ҳамза.

Хирмон кўтармоқ Ҳосил етишириб, йиғиб олмоқ. Гектаридан 15 центнердан хирмон кўтарди. Т. Ашурев, Оқ от. **Хирмон қилмоқ** Ҳосилни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ. Пахтани хирмон қилмоқ. Галлани хирмон қилмоқ.

ХИРМОН-ХИРМОН Хирмонлаб; қўп-лаб, жуда кўп. Бугунги хирмон-хирмон нах-талар.. ҳалқимизнинг меҳнати эвазига кел-ган чўл иномидир. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ХИРОЖ [а. خرچ – чиқариш; ер солиғи] Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиёда ўрта асрлар ва янги даврда давлат томонидан ундирилган ер солиғи (7-асрда араблар томонидан жорий қилинган). [Навоий:] Азиз фуқаро! Ҳирот беклари тарафидан ноҳақ солинган хирожекор қилинди. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ҳива хони Муҳаммад Раҳим I хирожни нуғ билан ундиришини жорий қилган. «ЎзМЭ».

ХИРОМ [ф. خرام – латиф, назокатли юриш, виқорли қадам] поэт. Чиройли юриш, ноз-таманно билан қадам босиш. Ҳиром айламоқ (этмоқ, қилмоқ). — Агар ёринг ҳиром этса, Саболардан аён бўлгай. А. Орипов. Ҳар дам ҳиром айлаб кирсанг гулзорга, Гуллар кўксин ўйртиб қилгай юз пора. Ҳабибий.

ХИРОМОН [ф. خرامان – латиф, назокатли юрадиган, виқорли қадам ташловчи] 1 поэт. Чиройли юрадиган, ноз-таманно билан қадам босадиган. Ҳайр, гўзал жононим, Севимли хиромоним. М. Шайхзода. Отмагай тонг боғ аро азминг хиромон бўлмаса, Булбули шайдоларинг гул узра нолон бўлмаса. С. Абдулла. Товус каби айлаб хиромон, Рақсга тушди бир гўзал жонон. Э. Воҳидов, Нидо.

ХИРПА 1 Бир томони тошга ишқаб силлиқланган; сийқаси чиққан, силлиқ (ошиқ ҳақида). [Султон киссанур] Қўлида тўртта хирпа ошиқни ўйнаб келар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 кўчма Кўпни кўрган; қув, туллак. Тул-килиқда бу одам хирпа бўлиб кетган. Мирмуҳсин, Қизил дурралар. [У] Баззи эски хирпа амалдорларнинг кирдикорларини ўрганди. Ойбек, Навоий.

ХИРПАЛАМОҚ 1 Тошга ишқаб, едириб текисламоқ, силлиқламоқ. Ошиқни хирпала-моқ.

2 кўчма Бурнини ерга ишқаламоқ, ада-бини бермоқ. -Биз ўттиз киши Бадиузза-моннинг эллик-олтмиш ўигитини обдан хир-палаадик, — деди Арслонқул Навоийга ир-жайиб. Ойбек, Навоий.

ХИРПИ айн. хирпа.

ХИРС [ф. خرس – айиқ] с.т. Айиқ. Ўзиҳам хирсдан баттар кучли экан, то бошини қайиргунимча, тагин икки тунни эзиз юборди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Камта темир дарвоза остида чўзилиб ётган хирсадай ит бошини кўтариб ириллади. А. Қаҳҳор, Бошиз одам.

Хирсадай тўқ 1) овқатни кўп еган, қорни тўқ; 2) кўчма мўл-кўлчиликда яшовчи бой, бадавлат киши ҳақида.

ХИРУРГ [юн. cheirourgia – қўл иши] қ. жарроҳ. Мурод Раҳимов қўли енгил хиругр эди. Газетадан.

ХИРУРГИК қ. жарроҳлик 2. Хиургик опе-рация.

ХИРУРГИЯ [юн. cheirourgia – қўл иши < cheir – қўл + ergon – ҳаракат, иш] қ. жарроҳлик 1. Хиургия бўлими. — Ҳозирги замон хиургия фани кимё, физика, молекуляр био-логия каби соҳалардаги ютуқлар натижаси-да ривожланиб бормоқда. «Фан ва турмуш».

ХИР-ХИР тақл. с. Хириллаган овоз, товуш ҳақида. Бек сўз давомида негадир хир-хир кулади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Аҳор хир-хир ўйтади. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ХИРҚА [а. خرقه – қуроқ; лахтак; латта-путта] эск. 1 Дағал матолардан қураб ти-килган либос; дарвишлар кийими; жанда. Қаландар дарвишилик хирқасини кийишга ки-йиб, пушаймон чекиб юрган пайтлар эди. О. Ёкубов, Улугбек хазинаси.

2 Эски, жулдур кийим. Камбағалнинг хир-қасидан ор қилмоқ шунчалар. Муқимий.

ХИРҚАПЎШ [а. + ф. خرقپوش – хир-қа кийган; дарвиш, қаландар] эск. 1 Жанда кийган; дарвишилик қилювчи, дарвиш.

2 Енгил-юпун кийинган; фақир, кам-бағал; тиланчи, гадой.

ХИРҚИ айн. хирқароқ. Ҳонага жимлик чўкиб, тўсатдан яна ўиги товуши хавф со-либ қолди. Шу топда ҳаммадан тетикроқ

Оксана эркакча хирқи товуш билан бунинг олдини олди. А. Мухтор, Туғилиш.

ХИРҚИРАМОҚ «Хир-хир» қилиб овоз чиқармоқ. Ёнда Дадақұзы ҳам инқиллаб инграб, пичоқ еғандек хирқирапди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХИРҚИРОҚ Хириллаган, «хир-хир» қиладиган; хирилдоқ. *Ушалмаган орзу аламидан изтироб чекиб, парионхол турганида, кимдир хирқироқ товушда.. деди.* С. Анербоеев, Сайли. *Муаззинларнинг хирқироқ товуши тинган, тонг ёришиб келарди.* С. Сиёев, Еруғлик.

ХИСЛАТ [а. خىلسەت – сифат, хосса, хусусият] Киши ёки нарсанинг муҳим ижобий белгиси; сифати; хусусият, фазилат. Яхши хислат – гүзәл фазилат. Мақол. — *Ҳар фаслнинг ўз хислати бор, Ҳар фаслнинг ўз фазилати, Кумуш қишидан, зумрад баҳордан Қолишимайди кузнинг зийннати.* Уйгун.

ХИСЛАТЛИ Бирор хислатга эга, хислати бор. *Бу ажайиб хислатли аёлнинг құлмиш-құдирмисшларини унинг ўзидан эшиштамиз.* Т. Рустамов, Манту жасорат.

ХИТ Тажанг, асабий; бүғилган. *Мен, дарвозани ёниб, ичкарига кирдим. Негадир хит эдим.* Ш. Холмирзаев, Офир тош күчса.

Күнгли хит Таъби хира, күнгли ғаш. *-Күнгелим хит бўлиб, диванга ёнбошладим, – деди Учқун.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. **Хит бўлмоқ** Асабийлашмоқ. *Рустам бобо ҳалидан буён сүхбатга аралашолмагани учун, баҳона тополмаганидан, хит бўлиб турганди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар **Хит қилмоқ** Юракни сиқмоқ, асабийлаштиromoқ. *Босим ўтириб, ҳатларга жавоб ёзавериш одамни хит қилиб юборади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Шум бола:] *Ҳўжайин, дейман, ўзингиз ҳам жуда хит қилиб юборар экансиз-да!* Ф. Ғулом, Шум бола.

ХИТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. хит бўлмоқ *к. хит.*

ХИТЛИК Қайсаарлик, ўжарлик, асабийлик. *Йўлдошнинг асаби кечгача ёзилмади.* Самоварнинг жўмрагини бурашга ҳам хитлик қилиб, бир-икки марта қўлини куйдидиб олди. Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида.

ХИТОБ [а. خطاب – нутқ; ёзув, ёзувли хабар, ахборот] Кучли ҳис-түйғу, ҳаяжонни, истакни ифодаловчи жумла; ҷақириқ. Оломон яна гув этиб, «*Балли, азамат!*»

«*Умринг узок бўлсин, болам!*» деган хитоблар эшиштиди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Хитоб қилмоқ (ёки этмоқ) Кучли ҳис-ҳаяжон билан қичқирмоқ, бирорга мурожаат қилмоқ. *Ҳурматли жаноблар!* – деди у хитоб қилиб. К. Яшин, Ҳамза.

ХИТОБАН [а. خطاب – хитоб қилган ҳолда, хитоб тарзида] рвш. Мурожаат қилиб, мурожаат тарзида. *-Жанобнинг амрлари билан, – деди Анвар уларга хитобан, – энг оғир ва жавобгарлик бир хизматни ўз устимга олишига мажбур бўлдим.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Навоий] *Шунинг учун лирик бир чекиниши билан соқиғига хитобан айтади..* Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

ХИТОБНОМА [хитоб + нома] Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундан ёзилган мактуб, ёзма ҷақириқ, мурожаатнома. *Тинчлик тарафдорларининг хитобномаси.*

ХИТОЙ 1 қ. хитойлар. *Хитой тили. Хитой аёл.* — *Бу паҳлавон Искандар илтифотига ноил бўлган хитой гўзали бўлиб чиқади.* Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

2 Хитойга, хитойларга хос; Хитойда ишланган. *Хитой маданияти. Хитой вазаси.* — *Эшон ая хитой лагандо қовурма олиб кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. ..безак учун у ерга, бу ерга қўйилган хитой вазаларини латта билан яхшилаб артди. Ойбек, Танланган асарлар.

Хитой девори 1) Хитойни Мўғулистондан ажратиб турган қадимий девор; Садди Чиний. Ана, катта қўргон. Унинг уч томонидаги баланд деворлар Зиёдиллага «Искандарнома»да таърифланган хитой деворига ўхшаб кўринди. Х. Ғулом, Машъял; 2) кўчма ўтиб бўймас тўсиқ, ғов; ажратиб турувчи чегара. Шундан кейин бу икки дўст ўртасида хитой девори пайдо бўлди. «Ёшлиқ». **Хитой ловия** с. т. Соя (ўсимлик). **Хитой қоғоз** с.т. Юпқа шалдироқ қоғоз. Эрталаб кичкина хитой қоғозга ёзилган ҳатни олиб, Серёжка Астахов орқасига қайтди. А. Раҳмат, Соқов бола.

ХИТОЙИ Хитой мамлакати ва хитойларга оид; Хитойда тайёрланган. *Хитойи шоҳи.* — *Отабек шошиб, токчадаги хитойи норин товоқни олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Беклар, вазирлар.. кимхобларга, хитойи шоҳига беланиб [подшоҳ ёнига] киришиди.* Ойбек, Навоий.

ХИТОЙЛАР Хитой Ҳалқ Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этувчи,

хитой тилида сўзлашувчи халқ (ўзларини ханцзу, ханъ деб атайдилар). Улуғбек турк-лар ва хитойлар кечак-кундузни ярим кечадан бошлаганикларини қайд этади. «Фан ва турмуш».

ХИТОЙЧА 1 Хитойга, хитой халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданийатига оид. *Хитойча рақс.*

2 Хитой тили. *Хитойча гаплашмоқ. Сиз хитойчани биласизми?*

ХИТОЙШУНОС [хитой + ф. شناس - ўрганувчи] Хитой тили, адабиёти, иқтисодиёти, сиёсати, фалсафаси, маданийати ва тарихи билан шуғулланувчи мутахассис; синолог. *Хитойшунос олим.*

ХИТОЙШУНОСЛИК Хитой тили, адабиёти, иқтисодиёти, сиёсати, фалсафаси, санъати, маданийати ва тарихини ўрганувчи фан; синология.

ХИХ унд. с. Эшакни тез юргизишга қисташ учун ишлатилади. *У [Ҳасан овчи] эшакни, хих, деб тезлатди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ХИ-ХИ тақл. Секин, босиқ товуш билан кулишни ифодалайди. *-Хи-хи-хи. Бу менга сир эмасди, дўстим, — деди Урфон, оғзининг таноби қочиб.* К. Яшин, Ҳамза.

ХИХИЛАМОҚ Секин, босиқ товуш билан кулмоқ. *-Камтарлиқдан ўргилай, — яна хихилаб кулади банги.* О. Ёқубов, Ларза. Ҳаммалари кулишиб, айниқса, Ҳолмурза аканинг хихилашдан ичаги узилаёзди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ХИХЛАМОҚ «Хих», «хих» деб эшакни юришга ундумоқ. *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тоға мингандан эшакнинг ҳам дикирлаган йўргаси эшишилди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ХИШТ [ф. خشت - ғишт; қўйма (олтин)] эск. айн. ғишт. *Қўлингдан ўтмишдир ҳар битта хишити, Раҳмат, дер ўзбекнинг ўн етти пушти.* Ф. Фулом.

ХИШТАК [ф. خشتک - кичик ғишт; иштон оғига, кўйлак қўлтиғига қўйиладиган мато парчаси] Иштон, шим, шалвар кабиларнинг ҳар икки қисмини бир-бираға улашда чот оралиғига ёки кўйлак қўлтиғига қўшиб тикиладиган туморча шаклидаги бир парча мато; оғ.

ХИШТИН [ф. خشتین - ғиштли, ғиштдан қилингган] эск. айн. ғиштин. *Отабек, қутидор ва Офтоб ойим.. янги хишигин саға-*

на қаршисида тұхтадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЛОР [юн. chloros – яшил-сариқ] Менделеев даврий системасининг VII гурухига мансуб кимёвий элемент; яшил-сариқ тусли, ўтқир ҳидли, заҳарли, бўғувчи газ. *Хлор бирикмалари халқ ҳўжалигининг турли соҳаларида кенг миқёсда ишлатилади.* «Анорганик кимё».

ХЛОРЛАМОҚ Нарсаларни хлор восиатисида зарарсизлантироқ, дезинфекция қилмоқ. *Оқова сувларни сув ҳавзаларига ағдаришдан олдин хлорлаб, ультрабинафаша нурлар.. таъсир эттирилади.* «Фан ва турмуш».

ХЛОРЛИ Таркибида хлори бор, хлор кўшилган. *Хлорли сув бўлган идишининг тиқини очилса, ундан хлорнинг ҳиди келиб туради.* «Анорганик кимё». *Хлорнинг сувдаги эритмаси «хлорли сув» дейилади.* «Анорганик кимё».

ХЛОРОФИЛЛ [юн. chloros – яшил + phylon – барғ] Ўсимликларнинг яшил пигменти: ёргулук энергиясини ўзлаштириб, уни органик моддаларнинг кимёвий энергиясига айлантиришдан иборат биологик вазифани бажаради. *Сувётлар.. ҳужайралирида хлорофилл доналари сақлайдиган ва ёргулук таъсирида органик моддалар ҳосил қиладиган тубан ўсимликлардир.* «Ботаника».

ХЛОРОФОРМ [юн. chloros – яшил + лот. form – тус, кўриниш] Саноатда эритувчи, тиббиётда асосан наркоз сифатида қўлланувчи ўтқир ҳидли, ширин таъмли рангсиз суюқлик. *Хлороформ ҳидлатмоқ.* — *Хлороформни барқарорлаштириш учун унга 1% ли этил спирти қўшилади.* «ЎЗМЭ».

ХОБ [ф. خواب – уйқу, ухлаш; туш, туш кўриш] 1 кт. айн. үйқу. *Ёмғир ҳам тинмади уша куни ҳеч, Уҳам қуволмади кўзда хобингни.* А. Орипов.

2 айн. туш 1. *Қалғинаси зирқирап лўқ-лўқ, Ўнгмас гўё кезар хоб ичра.* М. Али.

ХОБГОҲ [ф. خوبگاه – ухлаш хонаси; кўрпа-ёстиқ] кт. Ётоқхона. *Бу мудҳиши хабар Самарқандга келганда, Бобур қаттиқ бетоб бўлиб.. хобгоҳда иситмалаб ётган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОБХОНА [хоб + хона] айн. хобгоҳ. *Латофат хобхона эшигини очиб, унинг жойини тайёрлаб қўйган экан.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ХОДА [ф. خاده – узун ёғоч, таёқ] Катта дарахтнинг бутоқ ва шох-шаббалари кесиб ташланган пояси, танаси; узун ёғоч. *Сада соя берар, Тол хода берар.* Мақол. — Йўлчи.. чирик таҳталар ўрнига ўйғон-ингичка ходалар ётқизилган кўпrik олдида қовун ортган арава тўхтаганини.. кўрди. Ойбек, Танланган асарлар.

Думини хода қилиб қ. дум 1.

ХОДИМ [а. خادم – хизматчи; хизматкор; югурдак] 1 эск. Ўтмишда сарой ёки ўрдада хон, бек ва ш.к. нинг хизматини қилиб юрувчи киши. Хон, аёйларига руҳсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бирор идора ёки муассасада ишловчи киши, хизматчи. *Савдо ходими. Халқ маорифи ходимлари. Тиббиёт ходими.* — Тергов ўтказмасдан қандай ушлайсиз, — эътиroz билдири прокуратура ходими. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Илмий ходим Илмий текшириш муассасада ишловчи киши. *Кўп ўтмай илмий ходимлардан баъзилари Салимхон Обидийнинг.. нега кетиб қолганини Умиддан сўрашиди.* Мирмуҳсин, Умид. Институтимизда қанча илмий ходим бўлса, ҳаммаси ёпирилиб келаверди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ХОДИМА [а. خادمه – хизматчи аёл; оқсоқ] Аёл ходим. *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Кейин ходима ҳовлининг бир чеккасида қўл қовушириб турган дуркунгина канизакни кўриб, бир имо қилди. М. Осим, Карвон ўйларида

ХОДИМГАР [а. + ф. خادمگار – ходимлик қилувчи] Ходими қилувчи киши. — *Отапаримизнинг кўпчилиги майда косиблар, қоровул, ходимгар, мешкоб.. ва ҳоказо бўлганликлари учун.. уларнинг ёнига кўмакчи бўлиб тушиши бизга тўғри келмас эди.* — деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ХОДИМИ [а. + ф. خادمی – ходимлик, хизмат кўрсатиши]: **ходими қилмоқ** Бирорни ишқалаб, уқалаб ювинтироқ, массаж қилмоқ (асосан ҳаммомда). Ҳасанхонни Хон Далли ходими қилиб ухлатди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ХОДИМЛИК Ходим бўлиб хизмат қилишилик. *Газетада ходимлик қилмоқ.*

ХОДИМЧИ с.т. Ходимгар.

ХОДМИГАР с.т. Ходимгар. У [Мирзо] ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушди-ю, ходимгарлардан бирига ҳалиги сўргуни берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

ХОЖА [ф. خواجہ – ҳурматли, обрўли киши; жаноб, хўжайин; мулкдор] кт. тар. 1 Хўжа, хўжайин. [Беруний:] Гурганж амиридек золим юртимизга хожа бўлса, ҳолимизга воий! М. Осим, Жайхун устида булатлар.

2 Тасаввуфда: тариқат машойихларига бериладиган унвон. Масалан: Хожа Юсуф Ҳамадоний, Хожа Абдухолик Фиждувоний.

ХОИН [а. خائن – аҳдини бузувчи, хиёнаткор] 1 Аҳдини, қасамини бузиб, хиёнаткорона иш тутувчи; фирибгар, муттаҳам. Эндиғина гунчадан чиқаётган бу ёсуман гулни [Кумушбабини] хони қўлларнинг заҳри сўлитаған. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзи мансуб бўлган ижтимоий гурӯҳ ёки ўз халқи, ўз ватани манфаатига зид иш тутувчи, унинг душманлари билан ҳамкорлик қилувчи, душман томонига ўтган киши; сотқин. [Навоий:] Давлатимизни яксон қилимоқчи бўлган хоинга салтанат даргоҳида ўрин йўқ! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХОИНЛАРЧА айн. хоинона. Хоинларча иши тутмоқ.

ХОИНЛИК Сотқинлик. Сизлар учун мардлик, билан хоинликнинг фарқи қолмадими? Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасам-ёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилимоқдасиз?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОИНОНА [а. + ф. خاتنه – хоинларча, хиёнаткорона] ревш. Хоинларча, хиёнаткорона. Аблаҳ Қутим қоранинг хоинона иши билан қанча фалокат содир бўлди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХОК [ф. حاک – тупроқ, ер; юрт, ҳудуд; чанг, тўзон] кт. 1 айн. тупроқ. Боболар юрти бу, чирогим, Қадрлаб кўзга сурт хокини. У. Абдуазимова.

2 Тупроқча ёки кулга айланган инсон жасади. Чунки сенинг сўлим соҳилларинеда Узоқ боболарнинг хоки бор, Аму! Миртемир.

ХОКА [ф. حاک – чанг, тўзон; кукун] Майда, кукун (кўмир ҳақида). Тойир ака ўз олдидағи ёниб ўчган хокаларни кулдан аж-

ратиб, гулханга ташлар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХОКАНДОЗ [ф. Ҳакандар – чанг-тупроқ, ахлат йигиштирадиган (куракча)] Олов, кул, кўмир, супуринди ва ш.к. ни олиш, ташиш учун ишлатиладиган дастали асбоб; олов-курак. *Хосият хола хокандозда писта кўмир келтириб, самоварга ташлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Унинг [капитаннинг] қаршиисига сутурги ва хокандоз кўттарган бир аёл шахт билан келарди. Ў. Умарбеков, Ёз ём-рири.

ХОКИ [ф. Ҳакки – ер рангидаги, чанг босган]: *хоки анжир* Анжир дараҳитининг ёзда пишадиган меваси (иккинчи марта кузда пишадиганидан фарқлаб шундай дейилади). *Хоки анжир тугаб, қовун гарқ пишган Бахтли тонготар чоғ уни кузатдим.* Ф. Фулом.

ХОКИПОЙ [ф. Ҳакқи – оёқнинг чанги, гарди] Оёқ остидаги тупроқ. *Армон бўлди, хокипоин ўтмадим, Дилдоримга кўп зор айладинг, фалак.* «Тоҳир ва Зухра».

ХОКИПОК [ф. Ҳакқи – тоза, муқаддас тупроқ] Муқаддас тупроқ. *Мен ҳам бир ўғлингман, она сайёра, Бағринг мен учун ҳам хокипок бўлсин.* А. Орипов.

ХОКИСОР, *хоксор* [ф. Ҳакисар – чанг, тўзон босган; камтар, содда; итоаткор] 1 Ниҳоят даражада камтар, содда. *Мавлоно Шаҳобиддин гоят камтарин ва хокисордир.* Ойбек, Навоий.

2 Итоат қилувчи, итоаткор, бўйин эгувчи; ожиз. *Улуғ ҳоқон, бу хокисор қулингиззинг бир тортиги бор.* Ойбек, Навоий. *Лекин инсон қул, инсон ожиз, у бамисоли чумлидай хокисор маҳлук, деганлар мутлақо янгишади..* К. Яшин, Ҳамза. *Ўшанда Ақида гаройиб ҳикоялари билан тобора юрагига чуқурроқ кириб келаётган бу боланинг олдида ўзини жуда хокисор ва ҳамто хўрлангандек ҳис қилди.* Н. Отахонов, Оқшом хаёллари.

ХОКИСОРЛИК, хоксорлик Ўта камтарлик; итоаткорлик, мутелик. *Маждиддин хокисорлик билан унга яқин келиб, қуллук қилди.* Ойбек, Навоий. *Қурбон унга хокисорлик билан тикилди.* Ш. Ҳолмирзаев, Қил кўприк.

ХОКИСОРОНА, хоксорона кт. Хокисор ҳолатда. *-Начора, – деди боягидай камтару хокисорона илжайиб, – бошқа чорам йўқ менинг.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХОКИТУРОБ [ф. + а. Ҳако-траб – чанг ва тупроқ] кт. Ер билан яксон; ҳароб. *-Дин-*

дан қайтганлар қўлида наҳотки бизнинг хонумонимиз куйиб, хокитуроб бўлиб кетса, бунга асло чидаб бўлмайди, – деди Содиқжон бойвачча тутақиб. К. Яшин, Ҳамза.

ХОКИТЎЗОН айн. хокитуроб. Қолди хайрлашиб ортида энди *Хокитўзон бўлган кулбаси яна.* Т. Тўла.

ХОККЕЙ [ингл. hockey < эҳтимол эски фр. hoquet – чўпонларнинг учи қайрилма таёғи] Дарвозали муз майдони ёки майса устида клюшка ва тўп (шайба) билан команда бўлиб ўйналадиган спорт ўйини. *Тўпли хоккей.* Чим устида хоккей. *Шайбали хоккей.* ■ *Бир оз танаффусдан сўнг программада.. хоккей ўйини кўрсатила бошланди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳири.

ХОККЕЙЧИ Хоккей ўйновчи спортчи. Мириман Ким, Ойбек Патиддинов, Ринат Маматказин каби маҳоратли мураббийлар етакчи хоккейчиларни тарбиялади. «ЎзМЭ».

ХОЛ [ф. Ҳал – менг, хол] 1 Баданда, тери устида бўладиган түфма доғ ёки бўртма. [Кумуш] *Латиф бурни ёнидаги қора холининг табишилигига ишонмагандек қашиб кўрди ва кўзгу ёнидан жўнади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хол қўймоқ 1) ясама хол ҳосил қилмоқ; бирор жойга нуқта ёки холга ўхшатиб белги қўймоқ. *Икки қош ўртаси қизил хол қўймоқ Ҳиндуда қизларининг қадим кўркидир.* Ф. Фулом. *Лавли шакар, сўзлари бол, Оқ юзига қўйибди хол.* «Баҳром ва Гуландом»; 2) кўчма ишнинг пачавасини чиқармоқ, расво қилмоқ. Энди бўлар иш бўлди. *-Кўн, Холвой, мунча кўйдинг, Мўл ҳосил етқаздинг-у, Йигиб олмай хол қўйдинг.* О. Кўчкорбеков.

2 тиб. Терининг түфма нуқсонларидан бири.

3 Домино, пичноқ дастаси ва ш.к. га ўйилган ёки қадалган белги; безак учун қилинган кўз ва ш.к.

4 кўчма Бирор нарсанинг энг муҳим, чиройли жойи; латофат, гўзаллик, ҳусн. *Фарғона – Ўзбекистоннинг холи, ҳусни.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Хол бўлиб тушмоқ Ҳусн бўлиб турмоқ, ярашмоқ. *-Йўл бўлсин Авазхон ўғлингизга, Хол тушган Чамбил элингизга.. – деди Жортибой оқсоқол Гўрӯлига.* «Зулғизар билан Авазхон».

ХОЛ II Аёлларнинг пешона ва чаккага тақадиган безаги, заргарлик буюми. *Бақтрия*

(2-аср), Далварзинтепа (3-аср) дан топилган, пешонасида холлари бўлган ҳайкаллар холнинг қадимийлигидан дарак беради. «ЎзМЭ».

ХОЛА [а. خاله – хола] 1 Онанинг синглиси ёки опаси. ..Бобур холаси ва қайлиғини бутун одамларни кўч-кўронлари билан бирга қўриқлаб олиб кетмоқда. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кекса аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. Лутфинисо бўгчадан икки дўппи олиб, беш сўм пул билан узатди. Йўл тўсувчилар қувониб бақиришиди: -Тўй устига тўй кўринг, хола! Ойбек, Танланган асарлар. У камтирга яқинроқ бориб: -Икки кило тортворинг [нокдан], хола, – дея унга юзланди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

3 Ҳурмат юзасидан ёши катта аёллар исмига қўшиб ишлатилади. [Raiss:] Қани, Тўхта хола, гапиринг! А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

ХОЛАВАЧЧА [а. + ф. خاله بچه – хола-нинг боласи, фарзанди] Опа-сингилларнинг фарзандлари (бир-бирларига нисбатан). [Холида] Холаваччаси билан қуюқ кўришиди. «Ёшлик».

ХОЛДИНГ [ингл. holding – эгалик қильтувчи, эга бўлган] иқт. 1 Бошқа фирмаларни назорат қилиш ва бошқариш мақсадида уларнинг акция назорат пакетларини сотиб олиб эгалик қилиш.

2 айн. холдинг компания. Ўзининг ташкилий-хуқуқий шаклига кўра, холдинг, одатда, акциядорлик жамияти қаторига киради. «ЎзМЭ».

Холдинг компания [ингл. holding-company] иқт. Асосий фаолияти бошқа корхоналарнинг акцияларини ўз тасарруфига олиш орқали уларнинг ишини назорат қилиш ва бошқаришдан иборат бўлган компания, бош корхона.

ХОЛДОР [ф. خالدار – холга эга бўлган, холли] 1 Юзиди, баданида холи бор; холли. Холдор жувон.

2 Баданида ёки сиртида майда доғи ёки доғлари бўлган. Холдор от. Холдор қанотли капалак. ■ [Ўғил буви] Кутмичани айлантирган эди, унинг ичидаги қалай, кумуш узук.. чиройли холдор қилиб ишланган кўзмунчоқ каби бир қанча майда нарсалар ерга тўйкилдилар. Ҳ. Шамс, Душман.

3 Холдор (эркаклар исми).

ХОЛЕЦИСТИТ [юн. chole – ўт, сафро + kystis – пуфак] тиб. Ўт пуфагининг ўткир ёки сурункали яллигланиши. Ўткир холециститда ўнг қовурға остида – жигар соҳасида, баъзан киндик атрофида тўсатдан қаттиқ оғриқ пайдо бўлади. «ЎзМЭ».

ХОЛИ [а. خالى – бўш, қуруқ; эгалланмаган] 1 Кимсасиз, бўш. Нуринисо эса ичкари ҳовлидаги тўрт уйдан бири – онасининг уйига кирди. Чунки бу уй холи эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Чет, хилват, овлоқ. Йигит ўйлай-ўйлай, Шоқосимнинг хизмат қиласиган жойини, жувозкашникини маъқул кўроғи. Чунки бу жой Мирзакаримбой ўйидан икки-уч маҳалла нарида, ҳам бундан бошқа холи жойини топиш қийин. Ойбек, Танланган асарлар.

3 рвш. Яккама-якка, гувоҳларсиз. Қани, ўтиринг, сиз билан холироқ гаплашайлик-чи бўймаса. П. Турсун, Ўқитувчи. -Сиз билан маслаҳатлашмоқчи эдим, холи кўришганимиз яхши бўлди, – деди Нина Ойнисага. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

4 Бирор нарсадан озод, бўшаган, унга алоқасиз. Бу [ҳижрон] Темиржонни хийла қийнаган, кундалик ташвишлардан холи бўлган пайтларда эса ўйлай-ўйлай ўйига етолмай ҳасрат чекар эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

..дан холи эмас Чиқиши келишигидаги от билан боғланиб, шу от англатган нарса, воқеа-ҳодисанинг мавжудлиги, борлигини билдиради. Одамнинг ўз фаолиятини ўзи таҳдил этиб туриши фойдадан холи эмас. Кечга бориб ёмғир ёғиши эҳтимолдан холи эмас. Мазкур илмий иш камчиликдан холи эмас. **Холи қолдирмоқ** (ёки қўймоқ) Суҳбатга гувоҳ бўймаслик ёки халақит бермаслик учун кимса(лар)ни ёлғиз қолдирмоқ. -Эшон ҳалфа, энди бизни холи қолдиринг, – деди ҳазрат фотиҳа ўқилгач. -Ҳўн, тақсир, – деди-ю, Матқовул ҳалфа.. чиқиб кетди. Қ. Яшин, Ҳамза. Қовоги солиқ соқчи ҳам унчалик инсоғисиз эмас экан, иккевимизни холи қолдирив, ҳовлига чиқиб кетди. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ХОЛИЛАТМОҚ кам қўйл. Бирор жойни кишилардан холи қилмоқ; бўшатмоқ; бирорни ёлғиз қолдирмоқ. Ўзбек ойим уйни холилатиб, Ҳасаналини ўз олдига чақиртириб кирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОЛИС [а. خالص – тоза, соф, қориши мисиз; самимий; бўш, холи] 1 Воқеликка ҳаққоний назар билан қарайдиган, объектив баҳолайдиган. *Таржима танқидчиси холис бўлиши, таҳлилга олдиндан қатъий ҳукмлар билан «чекланиб» киришмаслиги керак.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 Бегараз, самимий; таъмасиз. *Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий.. эди.* А. Қодирий Мехробдан чаён. -У [Тўхтасин Жалилов] билганинг менга миннатсиз, жон-дили билан, холис ўргатар эди, – деди Ҳалима. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 ҳук. Қамоққа олиш, тинтуб ўтказиш каби ҳолларда ҳукумат органлари томонидан объектив гувоҳ сифатида чакирилган шахс. *Холис ўзи иштирок этган тергов ҳаракатини юритиши билан боғлиқ ҳолатлар бўйича гувоҳ тариқасида сўрқ қилинши мумкин.* Газетадан.

4 Бирор кимса ёки нарсадан холи. *Дунё нодонлардан холис бўлганда эди, бу олам яна ҳам мунаварлик кашф этарди.* Газетадан.

5 Холис (хотин-қизлар исми).

Нияти холис Нияти сидқидилдан, бегараз. *Буни қаранг, нияти холис боламан-да, ўзингизга рўпара келиб турибман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Холис гувоҳ* 1) икки томонга ҳам бетараф гувоҳ; 2) айн. **холис 3. Холис хизмат** 1) таъмасиз, ҳалол хизмат. *Бу жой мөҳнат-кашларга холис хизмат қиласиган.. оромгоҳдир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик; 2) кест. (кўштироқ ичига олинади) гаразли нияти билан қилинган иш. *Бу тинтуб Сайфийнинг «холис хизмати» туфайли бўлганлигини у [Аваз] дарҳол англади.* С. Сиёев, Аваз.

ХОЛИСАНЛИЛЛО(Х) [а. خالص‌لیللو] айн. **холисона.** Аммо ёзувчи ҳақида, унинг китоби ҳақида кимки ўйлаб, холисанлилло фикр айтмаса, шарманда бўлиши турган гап экан. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ХОЛИСЛИК Ҳаққонийлик, объективлик; самимийлик, бегаразлик. *Ниятнинг холислиги.* — Менинг холислигимни шундан ҳам биссангиз бўлар эди, ука. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХОЛИСОНА [а. + ф. خالصانه – холислик билан, объектив тарзда] 1 рөш. Ҳаққонийлик билан, объектив ҳолда. «Бобурнома»да эса тарихий ҳақиқат холисона ра-

вишда.. қайд қилинади. «Фан ва турмуш». *Танқид аёвсиз ва холисона бўлиши керак.* Газетадан.

2 Ўз манфаатини кўзламаган ҳолда, таъма қилмасдан; бегараз. *Лекин шунга қарамай, бугунги кунда сиз бизга холисона ёрдам қўлни чўзib турибсиз!* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоги.

ХОЛИК [а. خالق – яратувчи, ижодкор] 1 дин. Яратувчи (Аллоҳнинг сифатларидан бири). *Яхшилик қил, дарёга от, дарё билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур.* Мақол.

2 Холик (эркаклар исми).

ХОЛЛ [ингл. hall] 1 Европада илк ўрта асрда инглиз тураржойларининг жамоатхонаси; жамоат йигиладиган, нисбатан катта хона.

2 Театр, меҳмонхона каби замонавий жамоат биноларида дам олиш ёки бирор шахс билан суҳбатлашиш учун фойдаланиладиган жиҳозланган хона.

ХОЛЛИ Холи бор. *Унинг [Нигоранинг] қопкорга холли лабларига табассум қўнди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХОЛОДИЛЬНИК [р. холодильник – со-вуткич] 1 Тез бузиладиган озиқ-овқат маҳсулотларини совитиш, музлатиш йўли билан сақлайдиган корхона ва унинг биноси.

2 Ичига совитиш аппарати ўрнатилган жавонсимон рўзгор буюми. *Холодильникдан.. егулик қиёдри.* «Ёшлик».

ХОЛОЙИ шв. 1 Қариндош ёки яқин бўлган катта ёшли аёлларга нисбатан мурожаат килиш шакли.

2 Хола.

ХОЛОС [а. خلاص – қутулиш, озод бўлиш] юкл. Бори-йўғи, фақат, фақатгина. *Шоирлар алдайди бизни, жонгинам, Баҳор доим эмас, уч ойдир холос.* А. Оригов. *Икромжон ўз ишлари қолиб, Эш полондан гапиради холос.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжубни, ҳайратланишини ифодалайдиган ибора. *Ана холос!* Чин ошикнинг гапи эмас бу. К. Яшин, Ҳамза.

ХОЛПАРАНГ: холпаранг рўмол Хол-хол паранг рўмол. [Асрар қал].. зангори шоҳи қийиқ боғлаган, елкасига холпаранг рўмол ташлаган хушфевъ ўигит эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ХОЛ-ХОЛ Сирти холлар ёки холсимон нуқталар билан қопланган; холдор. *Хол-хол*

чит. — Кўнгизча хол-хол қора доғли қизғиши қанотларини товлантирганча... учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХОМ [ф. Ҳам — яхши қайнамаган ёки пишмаган; етилмаган, гўра; охиригача ишланмаган; тажрибасиз] 1 Табиий равишида пишиб етилмаган, пишмаган; гўр. *Хом тарвуз. Хом олма.* — Узум гўрасини гарч-гарч чайнардилар, турпнинг сувини ичардилар, хом анорни емасалар, ухломасдилар. С. Аҳмад, Юлдуз. *Талъат.. бир дона хом кўракни юлиб олиб, орасини ёрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Пиширилмаган, қайнатилмаган. *Хом гўшт. Хом сут.* — Ўзингиз ҳам неча бор си наб кўрдингиз: бир дона хом сабзи жигилдон қайнашини тўхтатади. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 Қайта ишланмаган, яхши ишлов берилмаган ёки чала ишланган; хомаки. *Атрофимдаги иморатларнинг кўпи пишиқ гиштдан, баъзилари хом гиштдан бўлса ҳам кўк-ракдор.. Шукрулло, Сайланма. Тезак, хом тери иси аралаши ачимсиқ бадбўй ҳид димогига урилди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Тўтиқиз токчадан дўппи хомини олиб, кўрпачага келиб ўтириди.* М. Исмоилий, Фарона Т. О.

4 кўчма Енгил-елпи, чала, юзаки. *Хом асарларга ўйл қўйиб берсак, бошқалар, меникининг ундан нимаси кам, деб қолмасмикин?* Шукрулло, Сайланма.

5 кўчма Пухта эмас, юзаки. *Биласизми, ишни хом қилдингиз, ёнингизга Баротовдан бошқа одамни торта олмадингиз.* С. Зуннунова, Олов. *У [Маҳкам] гўдаклигига бориб, хом ўйлаган экан.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

6 кўчма с.т. Тажрибаси йўқ, содда, гўр. — Вой овсин-эй, хомсиз-да ҳали. Эрнинг гапига лаққа тушиб юраверасиз, — деди Сабохон Маҳмудага. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Арпангни хом ўрдими қ. арпа. *Хом от Минилмаган, аравага қўшилмаган от. Олтин сувлигин чайнатди, Олти ой боқилган хом отди.* «Эрали ва Шерали». *Хом сут эмган банда қ. эммоқ.* *Хом хаёл, хомхा�ёл Амалга ошмайдиган, пуч хаёл.* *Буюкман деб хом хаёл сурма.* Ш. Раҳмон. Чучварани хом санамоқ қ. чучвара.

ХОМА 1 [ф. Ҳам — қалам; ёзиш усули] эск. айн. қалам 1, 2. *Авазнинг кўнглига шеър*

сигмай, хомаю қоғозни ўигиштириди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХОМАК [ф. Ҳамак — пишмаган, сапча] Пишиб етилмаган, хом қовун ёки тарвуз. *Ҳозир пайкал оралаб боришаркан, Нусратбек ўйла учраган пайкалдан қовундеккина хомак узуб олди..* С. Нуров, Нарвон.

ХОМАКИ [ф. Ҳамаки — охиригача ишлов берилмаган; пухта эмас] 1 Узил-кесил ҳал қилинмаган, аниқданиши, тўлдирилиши лозим бўлган; ҳали хом. *Хомаки режа. Хомаки расм.* — У [Саттор] метронинг хомаки лойиҳасига яна кўп аниқликлар киритилганини сўзлай бошлади. П. Қодиров, Эрк.

2 Тахминий, чамали. *Хомаки ҳисоб.* — Судан фойдаланишининг ўтган ўйлги хомаки ҳисоблари ўзимдаям бор. С. Кароматов, Сўнгри бархан.

Хомаки уруш эск. айн. манёвр 1.

ХОМАКЛАМОҚ Хомак ҳосил қилмок, сапча қилмоқ. Қовун хомаклабди. — Томоррқага, бодрингнинг ёнига икки гектаргина коњяк экиб қўйсанг, марта гуллаб, апрелда хомакласа, — хаёл қилди Ўрин. А. Муқимов, Фалат одамлар.

ХОМАШЁ [хом + ашё] Меҳнат таъсирида ўзгарган ёки ўзгарадиган ва яна ишланиши лозим бўлган дастлабки, хом маҳсулотлар. *Пахта тўқимачилик саноати учун хомашёдир.* *Хомашё манбаи.* *Хомашё ресурслари.* — Сунъий хомашёга синтетик смолалар, пластикалар, синтетик каучук, сунъий тери, синтетик ювши воситалари ва бошқалар киради.

ХОМИҚМОҚ кам қўлл. Жисмоний иш билан шуғулланмай, бўшашиб, хомсемиз бўлиб қолмоқ. — Чарчаб қоласиз, она, — деди Қумри Лолаҳонга ачиниб, ҳамма оғирликка бардош берадигандек, қизларга қараб кулди: — Хомиқиб қолимиз, ҳаммаси ўшаники. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ХОМКАЛЛА [хом + калла] Ҳеч нарса тушунмайдиган; фаҳмисиз; тентак. *Кал тароқни яхши кўргандек, бу хомкалла [Сулаймон] баҳсу мунозараларни яхши кўрарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ХОМЛИГИЧА рвш. Хом ҳолатда, пиширмасдан ёки қайнатмасдан. *Тухумни хомлигича ютмоқ.*

ХОМЛИК 1 Пишмаганлик, етилмаганлик. *Бу олма ейишга хомлик қиласди.*

2 кўчма Тажрибасизлик. Ҳали озгина хомлигинг бор экан, шогирд.. келиб, пича таълим олиб кетсанг бўларкан. «Муштум».

ХОММАПИШ Болаларнинг кўча тупроғини гумбаз қилиб уйиб, устидан сув сепиб қотиргач, тепаси ва ёнларидан тешик очиб, ичига олов ёқиб ўйнайдиган ўйини. Қудратларнинг эшигига, ариқ бўйида Раъно кичкингай болалар билан хоммапиши ўйнаб ўтиради. Ҳ. Назир, Сўнмас ҷақмоқлар. -Хоммапиши ўйнайдиганлар озода қиз бўлмайди, – деди Манзура опа Лолага. Газетадан.

ХОМСЕМИЗ [хом + семиз] Семиз, тўла бўлишига қарамай, кучсиз, заиф, пўк. Намоз Очилов – қирқни қоралаган, хомсемиз, тепакал ўигит. С. Сиёев, Отлик аёл.

ХОМСИМОҚ айн. хомсирамоқ. -Кеча бир оз хомсиган эди, – деди Каримқул понсад. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМСИРАМОҚ шв. Шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ; иккиланмоқ. Мен хомсираб, эшик олдига тўхтадим. «Муштум».

ХОМСУВОҚ [хом + сувоқ] Дастрлабки хомаки сувоқ, қора сувоқ. Чол айвоннинг хомсувоқ деворига сунъб қўйилган қўлтиқтаёғи билан ҳассасига таяниб, қаддини ростлади. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ХОМСУРП [хом + сурп] Гул босилмаган, бўялмаган оқ ип газлама. Филиал бир ўйлда 10,5 миллион метр хомсурп ишлаб чиқаршига мўлжалланган. Газетадан.

ХОМСЎЗ [ф. Ҳамсоз – ичи пишмай усти куйган] Яхши пишмаган, етилмаган; хом. Содиқжон бойвачча.. уни [Пўлат отани] эрмак қилишга ўтди: Бу гапингиз хомсўз ноннинг ўзгинаси. К. Яшин, Ҳамза.

ХОМТАЛАШ [хом + талаш] 1 этн. Бирор жонлиқ сўйиб, гўшт-ёғини текинга худойи сифатида тарқатиш. [Майсара:] Бир эчки билан сигиримизиз дарров хомталаш қиласлил, зора тонггача ўнгарилса. Ҳамза, Майсаранинг иши. Юз сўм-ярим юз сўмнинг бетига қарамай, дуюхон қушночларга қараштилсин, иложи бўлса, бирорта жонлиқни хомталаш қилиш керак. А. Қаҳҳор, Бемор.

2 кўчма Кўлга тушганини олиб кетиш; талон-торож. Ёғ-гўшт хомталаш бўлаверса, қозонга маза киармиди? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Қачонлар хомталаш бўлган еримда Кеза бошлайдилар улуф сиймолар. Газетадан.

ХОМТАМА [ф. Ҳаматум – бехуда, куруқ орзуга берилган; очкўз] Бирор нарсадан

асоссиз равишида умид қилувчи; тамагир. -Тез кунда Ҳолхўжсанинг кунига тушиб, қафансиз ўлиб кетасан, буни тушунсанг-чи, хомтама! – деди онаси [Сафарга]. Ё. Шукурор, Қасос. -Бирорга яхшилик қилдингми – дарров унумт, юрагингда сақлаб юрма, у ҳам яхшилик қилиши керак, деб хомтама бўлма, – деди Расул ака ўғлига. М. Исломий, Бизнинг роман.

ХОМТАМАЛИК Ҳуринсиз умидворлик; тамагирлик Мен сенинг ҳали ҳам ўша уятсиз эрингдан кўнгил узолмаганингни биламан. Сенинг хомтамалигинг кони болалагингдандир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМТАРАШ [ф. Ҳамтараш – чала тарашланган, силлиқланган] Ёғоч ёки тахтани чопиб йўниш, дастлабки, пардозсиз текислаш. Ҳомтараш қилмоқ.

ХОМТОК [ф. Ҳамтак – пишмаган ток (новдаси)] қ.х. 1 Токни парвариш қилиш усулларидан бири, ҳосилсиз, ортиқча новдаларни, янги бачки новдаларни олиб ташлаш. Қарғон Сурхнинг этагидаги боғда хомтот қилаётган эди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Токдан эндингина қирқиб ташланган ҳосилсиз, хом новда.

ХОМУТ [р. хомут < қад. р. хомти – «қисмоқ, сиқмоқ» фл. дан] От бўйнига киритилиб, икки ёнидан арава шотиси учига сириб боғланадиган ёғоч буюм, бўйинча. Аравакашлар хомутни эсдан чиқаршибди. Старшинага элтиб берсам, хурсанд бўлади. И. Рахим, Чин муҳаббат.

ХОМУШ [ф. Ҳамош / Ҳамош – камгап, индамас, шов-шувсиз; ўчган, сўнган] 1 Фамгин, кайфияти йўқ; маъюс. Отабек хомуш ўтирадар, Ҳасанали эса унинг ҳолини таъқиб этмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Аҳмад] Паришон ва хомуш бир кайфиятда зўрбаз ўзиди босиб, ишхонаси томон йўл олди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ўйчан, сўзсиз. У [чол] тажсанг бўлмаган вақтда кўпинча боши ярим қийшайган, хаёлчан, хомуш юради. Мирмуҳсин, Занглашган қилич. Командир жим, командир хомуш. У. Носир.

Ҳомуш тортмоқ Мъююсланмоқ, кайфияти бузилмоқ. -Ҳаммаси жойида дейсанми? – Болта муаллим хомуш тортди. – Қанийди шундай бўлса. Афсуски, бундай эмас. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

З кўчма Авзойи бузук, жимжит (об-ҳаво ҳақида). Шамол босилган.. Табиат хомуш. Ҳ. Гулом, Машъял.

Хомуш булат Қора булат. Зилзиладан чала-ваирон шаҳар устида хомуш булат карвонлари вазмин сургалади. Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари.

ХОМУШЛАНМОҚ Хомуш бўлмоқ, ғамгин, маъюс бўлмоқ. Темур Малик юзига фотиҳа тортиб, хомушланди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

ХОМУШЛИК Ғамгинлик, хафалик; қайфиятсиз ҳолат. Ойшабегим ундаги [Бобурдаги] хомушликни сезиб, сукут сақлаб ўтирибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Зуҳра ўрнидан туриб, хомушлик билан секин-секин юриб чиқиб кетди. С. Зуннунова, Олов.

ХОМ-ХАТАЛА 1 Чала пишган; хом. Хом-хатала ёки ланж бўлиб кетган паловни еган кишилар ошпазга эмас, Давронга минг лаънат айтиб кетишарди. «Ёшлик».

2 кўчма Меъёрига етказилмаган; чала, фўр, хом. Хом-хатала асар. — Ўсарвой ҳар куни ҳеч бир эринмай, Хом-хатала шеърлар келтирад тинмай. С. Абдуқаҳор.

ХОМЧЎТ [ф. حم - чала ишланган, хомаки + р. счёты - пул ҳисоб-китоби; чўт, ҳисоблаш мосламаси] Бирор нарсани хомаки равишда ҳисоблаб чиқиши; тахминий ҳисоб. Хомчўт қилмоқ. — Ўлдош новча, қайчини қўзининг қорнига қўйиб, бармоқларини букиб, алланарсаларни хомчўт қилди. С. Анорбоев, Оқсой. Сўнгра иш режсангни хомчўт қилиб, ўз-ўзингча сўйлана кетдинг. Ўйғун.

ХОМЧЎТЛАМОҚ Бирор нарсани хомаки ёки тахминан ҳисоблаб кўрмоқ, хомчўт қилмоқ. У даромадини хомчўтлаб кўрди.

ХОМҚОЛИП Ҳали узил-кесил тайёр бўлмаган, битмаган; дастлабки, хомаки. Рас-сомлар кўргазмасига ҳайкалтарош Л.Н.Ивановнинг Пушкин, Гоголь ва генерал-майор Рахимовларнинг ҳайкалларига ишланган хомқолин лойиҳалари ҳам қўйилган. Газетадан.

ХОН 1 тар. Туркий ва мўгул халқлари ҳукмдорлари унвони. Қўқон хони. Ҳон сарои. — [Мулла Фазлиддин:] Тошкент хони Маҳмудхон ҳам бизга қарши қўшин тортиб келмоқда эмиш. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳон кўтармоқ Ҳон қилиб белгиламоқ. Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] ҳон кўтариб,

эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шу ернинг ўзида унга «Саид Жалолхони соҳибқирон» деб ном берилди ва хон кўтарилиди. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 тар. Ҳонлик қилган, хон лавозимидағи шахс исмига қўшилиб, унвон ифодалайди. Баҳодирхон - Хивада, Худоёрхон - Қўқонда ҳонлик қилган.

3 Эркак ва аёллар исмига қўшилиб, хурматни ифодалайди, мас., Оқиҳон, Каримахон.

Ўзи хон, кўланкаси майдон ёки ўзига хон, ўзига бек Нима ҳоҳласа, шуни қиласи, кўнгли истаганини қила олади маъносидаги ибора. -Хотинлари ҳам «кимсан - оқсоқолнинг хотинимиз», деб кеккайиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зуғумини ўтказишади-да, - деди Юсвали тога. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХОНА [ф. خان - уй, тураржой, бино] 1 Туаржойнинг алоҳида ажратилган ҳар бир бўлими; бўлма. [Қизнинг] Қўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб, ўз хонасига кирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Овқатдан сўнг бир оз телевизор кўриб ўтиришиди. Кейин ота-болага шу телевизорли хонага жой солиб беришиди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Корхона, ташкилот, муассасаларда муйян мақсад учун ажратилган алоҳида жой; бўлма. У [Азиза] деворига ҳар хил диграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб. эшикни тақиллатди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бош врачанинг хонасида ўтирган икки киши профессорни кўриши билан ўрнидан турди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

3 Айрим буюм ёки организмларнинг ичидаги бирор нарса жойлашадиган (етишадиган ёки сақданадиган) чуқурча, ўйиқ. Ари уя хоналари. Ғўзапуҷоқ хонаси. — Унинг товуши ўйғонлашди, кўзлари хонасидан чиқаётди, юзлари тиришиб, хунук аломатлар пайдо бўлди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қисаси. Бунча сочилган ҳарфни жой-жойига қўйиш, қайси хонада қандай ҳарф тиришини билмаган Саидий учун кўп қийин иш эди. А. Қаҳҳор, Сароб

4 мат. Ўнли саноқ системасида ёзилган натурагул сонда қатнашган рақамлар ўрни.

ХОНАВАЙРОН [хона + вайрон] Үйжойи ёки оиласи бузилган, вайрон бўлгандан.

бор-буудидан айрилган, қашшоқ. *Ахир қа-фанағадо, хонавайрон, бир бурда нон илинжи-да қамиши-құғазорлар ишида зор қақшаган бу бечораларнинг тортуб келаётган алам-кулфатлари озмиди!* К. Яшин, Ҳамза.

Хонавайрон бўлмоқ 1) бузилмоқ, вайрон бўлмоқ; ҳароблашмоқ. *Уруш түфайли хона-вайрон бўлган мамлакат;* 2) уй-жойдан, мол-мулқдан ажралмоқ, ҳамма нарсадан жудо бўлмоқ, қашшоқлашмоқ. *[Қосимбек:] Амир-зодам, ҳаммамиз ҳам хонавайрон бўлдик. Менинг молу мулкимни талатибдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОНАДОН [ф. خاندان – оила, сулола; насл] 1 Оила. *Қобил карвоннинг қамоққа олинини Абдураҳмонбай хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди.* Ҳ. Гулом, Машъял.

2 Оила аъзолари яшаб турган хўжалик, уй, ҳовли. *Шаҳарнинг андазаси чиройли, хо-надонлари чорси-чорси бўлиб тушган.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

3 тар. Қариндошлик ёки валиаҳдлик ҳуқуқига кўра, бири ўрнига иккинчиси таҳтга чиқадиган, ҳокимиятни наслдан наслга ўтказиб, ҳукмронлик қиласидиган ҳо-кими мутлақ ёки монархлар авлоди; сулола. *Маълумки, Темурнинг вафотидан сўнг унинг поёнсиз империясини идора қиласлик бир қўй бу хонадондан чиқмади.* Т. Жалолов, «Ҳамса» талқинлари.

ХОНАЗОД [ф. خانزاد – бир хонадонда туғилган] 1 Бирор хонадонда туғилиб ул-ғайган. *Отам ўлгандан кейин, мен ҳам бой-нинг эшигига хоназод қул бўлиб қолдим.* С. Айний, Дохунда.

2 фольк. Уйда боқиб катта қилинган (уй ҳайвони ҳақида) *Чу деса, бир қирдан ҳатлар Яшин қанот хоназодлар.* Эргаш Жуманбул-бул ўғли.

ХОНАКИ [ф. خانگى – уйга оид, уйда тайёрланган ёки парвариш қилинган] 1 Қўлда тайёрланган; қўлда қилинган. *Хонаки нон. Хонаки туфли.* — *Дастурхонда хонаки пе-ченъелар, атиргул нусха торт ва турли хил мевалар бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 с.т. Махсус тайёрланган; қўлбola. *Хо-наки чой дамламоқ.* Хонаки палов қилмоқ.

3 Уйда, хонадонда боқиладиган; парвариши қилинадиган; қўлга ўргатилган. *Хонаки ит.* Хонаки гул. *Хонаки ўрдаклар.* — *Бу шифобахши ўсимликни [алоэни] истаган ҳар*

бир киши хонаки қилиб ўстириши мумкин. «Саодат».

Хона ёки уй ичидаган, уйда бажариладиган. *Хонаки базм.* Хонаки иш. *Хонаки ҳунар.* — *Сотиболди.. тирикчилик учун хонаки бир касб қилишга мажбур бўлди – ҳар хил саватчалар тўқишини ўрганди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

ХОНАКИЛАШМОҚ Уй шароитида яшашга, қўлдан овқатланишга ўрганмоқ (ёввойи ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида).

ХОНАЛИ 1 Маълум миқдорда хонаси бор. *Бектемир дўстлари Дубов, Асқар полөон ва бошқа бир неча жангчилар билан икки хонали бир уйга жойлашиди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ота-она вафотидан сўнг у исти-қомат қиласидиган уч хонали уй карвонсаройга айланди.* Газетадан. *Бир хонали пакана уйин Еритади ёниб жинчироқ.* Ҳ. Пўлат.

2 Маълум миқдордаги катаги ёки бўл-мачалари бор; катакли (жадвал, дафтар, шахмат таҳтаси, босмахона яшиги ва ш.к. ҳақида). *Шахмат таҳтаси олтмиши тўрт хонали бўлади.* Үн олти хонали яшик.

3 мат. Маълум миқдордаги хонага эга (к. **хона 4**). Уч хонали сон. *Беш хонали сон.* — *100 дан 999 гача бўлган сонлар уч хонали сонлардир.* «Математика».

ХОНАНДА [ф. خواندہ – ўқувчи, ўқи-ётган; қори; ашула айтувчи] Ашула, қўшиқ айтувчи санъаткор; ҳофиз. *Навбат таниқли, севими хонандамиз Алимардан Тўраевга.* Ү. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Ҳөвлиниг бир томонида, баланд сўрида хонанда ва созандалар мақомни янгратмоқда.* Мирмуҳсин, Умид.

ХОНАНИШИН [ф. خانه‌نشین – хонада ўтирувчи] Доимо уйда ўтирадиган; қўчага, бошқа ёқка чиқмайдиган. *Бобонинг хона-нишин бўлиб қолганидан фақат шу қизалоқ хурсанд эди – ахир, у энди ҳеч зерикмайди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя.

ХОНАСАЛЛОТ сўк. *Уйинг куйгур, бад-бахт.* Сенинг даданг зўр, болам. *Даданг урушида эзликта хонасаллот фашистни ўлдирган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХОНАСИ Бирор ишни амалга ошириш учун қулай пайт, қулай фурсат. *Хозир зап саиил қиласидиган хонаси-да, ўртоқ Раҳмон-қулов.* А. Мухтор, Туғилиш. *У [Асрора] хона-си келганда ҳеч кимни аямасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *[Очилов]* Ҳар гал планини дўндириб, «қани,

келаси йилга ким дов?» деб тұраверади. *Хонаси* келса, баъзан кураш ҳам тушади. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ХОНАТЛАС Маҳаллий саккиз тепкили атласнинг энг айло навларидан бири. *Хонатлас* күйлак. — Шанба куни Нуқра станцияга ясаниб келди: хонатлас устида ял-ял ёнарди. Мирмуҳсин, Нуқра.

ХОНАҚОХ [ф. خانقاہ — хилватхона, узлат; дарвишлар макони] 1 дин. Масжиднинг намоз ўқиладиган, одатда кенг ва катта хонаси. *Карвонсаройнинг ёнида катта бир хонақоҳ бор эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Кичик масжид қишлоқнинг «этак маҳалла» деб аталган қисмида бўлиб, сиқиқроқ бир хонақоҳ ва торроқ бир айвондан иборат. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 дин. Суфийлар машғулотларини ўтказиш учун мўлжалланган катта хона ва унинг атрофидаги ҳужралар. *Йилига бир зикру сано бўладиган хонақоҳ ҳувуллаб ётибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Маҳалла, қишлоқ масжидларининг томи гумбазли ёки текис бўлган қишики қисми.

ХОНАҚОҲНИШИН [ф. خونقاوئىشىن — хонақоҳда ўтирувчи] Хонақоҳдан чиқмасдан тоат-ибодат билан шугулланадиган, кўпинча умрини хонақоҳда ўтказадиган; тарки дунё қилган. -Эшонтўра ҳазратлари машҳур хонақоҳнишин шайхлардан бўлмасалар ҳам, қашф-каромат эгаси, «соҳиби ҳол» бир кишиидирлар, — деб Исомиддин жавоб берди. С. Айний, Дохунда.

ХОНЗОДА [ф. خانزاده — хондан туғилган, хоннинг боласи] 1 Хоннинг фарзанди (ўғли ёки қизи), хон авлоди. *Подшозодами, хонзодами, хўжазодами, албатта, бир ерда нишонаси бўлади.* «Равшан».

2 Зодагонлар табақасига мансуб; асилзода; тагли-тугли. *Гўлахдан чиққан таги пастни бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг, деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Фулом, Машъял.

3 Хонзода (хотин-қизлар исми).

ХОНИМ I 1 Аёлларга ҳурмат юзасидан мурожаат қилганда қўлланадиган сўз. *Кудамиз* Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғ-саломатдирмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб айтилади, мас., *Мукаррама хоним, Тамара хоним, Ҳалима хоним.* — Ой юзли рафиқам, қундуз қоши маъшуқам Кумуш хонимга! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Гўзал, барно аёл; хушбичим жувон. *Ҳой-ҳой, хоним, йўл бўлсин, Қаерга ўйргалайсиз!* «Қўшиқлар».

ХОНИМ II Ҳамир орасига қийма солиб, қасқонда пишириладиган овқат.

ХОНИШ [ф. خوانش — ўқиш; куйлаш; нола] 1 Ашула айтиш, куйлаш. *То ярим кечагача умрида ўйин-кулги кўрмаган чўлда ҳофизлар хониши эшишилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. «Волга»нинг радиоси тинимсиз хониши қиласи. «Муштум».

2 Сайраш. Булбуллар хониши сира тинмасди. — Азим балхи тут шохуда саъва хониши қиласи. А. Муҳиддин, Ҳадя.

ХОНЛИК тар. 1 Хон лавозими. Ҳалқ чин хонлик билан уни [Худоёрни] муборакбод қилишидилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Исфандиёрга.. хонлик либоси: зар чакмон, бошига жигали шерозий папаҳ кийгизишиб, белига олтин қилич тақиб, қўлтиқлаб, таҳтга ўтқаздилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Хон бошқарадиган давлат ва шундай давлат тузуми. *Қўқон хонлиги. Ҳива хонлиги.*

ХОНТАХТА [ф. خوان تخته — бе-затилган дастурхон + تخته — тахта] Ўтириб овқатланиш учун хизмат қиладиган, оёқлари калта ёғоч стол. *Хонтахта атрофига кўрпача солмоқ.* — *Хосият хола лагандаги оини келтириб, хонтахтага қўйди.* Р. Файзий.

ХОНУМОН [ф. خانومان / خانماني — оила, оила аъзолари; хонадон ва ундан молмулк] Бирор шахсга тегишил мол-мулк, бор бисот, бойлик. *Хонумонидан айримлоқ.* — *Одамлар севгисини деб, хонумонидан ҳам, жонидан ҳам кечади, — дейди Суннатила.* А. Эшонов, Тошдан қаттиқ, гулдан нозик. [Зуҳра бегим:] *Хон ҳазратлари!..* Фарзандими, хонумонимни — ҳаммасини марҳаматингизга ишониб топширидим! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОНҚИЗИ зоол. Танаси яримшар шаклидаги, устки қисмида холлари бўладиган ярқироқ тусли қўнғиз. *Үргимчак тўйқир оқ толалар, Ҳонқизи боради меҳмонга.* Ш. Раҳмон.

ХОР I [ф. خوار — ҳақир; бечора, бадбахт] 1 Беэътибор; камситилган, таҳқир-

ланган. *Очман! Ялангочман! Хорман!* Сиз у деб сўқасиз, бу деб сўқасиз, бас-да шунча хўрланганим! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ночор аҳволга тушган; ғоят қашшоқ. *Хунар – зар, хунарсиз – хор.* Мақол. *Хунарли эл хор бўлмас.* Мақол.

3 Беқадр, қиммати тушган. *Бозорда мевалар хор.*

Хор бўлмоқ Беқадр, беҳурмат бўлмоқ. [Муқимий:] *Ҳақиқат истаганлар бўлдишар хор, Кимики муттаҳамдур, юртга саркор.* С. Абдулла, Ота ва ўғил. **Хор қилмоқ** (ёки тутмоқ) Беқадр, беҳурмат қилмоқ; аянчли аҳволга солмоқ. Бу уч болани *Нодира хор қилиб қўйишни истамаса ҳам, эрининг фақирилиги бунга моне эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Ўзбек ойим Зайнабга:] *Келинни хор тутар экан, демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОР II [ф. خار – тикан, тиканак] кт. Гул тикани. Гул деб санчиб эдим бошимга, *Куруқ тикан, хор эканин билмадим.* Фозил Йўлдош ўғли.

ХОР III [юн. choros – давра ўйин қўшиғи] 1 Вокал ашуаларни биргаликда ижро этувчи, 12 кишидан ортиқ бўлган ашулачилар жамоаси. *Хор ансамбли. Хор ижрочилари.*

2 Шундай жамоа ижроси учун ёзилган кўп овозли мусиқа асари. ..*Тўхтасин ака уларга [ҳаваскорларга]* янги ёзилган хор ва латарлар ўргатар эди. С. Абдулла, Халқ бастакори.

ХОРВАТ Хорватияда яшовчи халқ, миллат номи.

ХОРВАТЛАР Хорватия давлатининг асосий аҳолиси; хорват-серб тилида сўзлашувчи халқ (Сербия, Босния, Герцеговинада ҳам яшайди). *Хорватларнинг қадимий маросим, эпик, рақс, лирик ва бошқа халқ қўшиклиари ҳозиргача давом этиб келаётир.* «ЎзмЭ».

ХОРГУЛ [ф. خارگل – тиканли гул] Навматакнини сариқ очиладиган бир тури.

ХОРЕОГРАФИК Хореографияга оид. *Хореографик санъат.*

ХОРЕОГРАФИЯ [юн. choreia – давра рақс + grapho – ёзаман] Махсус шартли белгилар ёрдамида ёки сўзлар билан рақс ҳаракатларини ёзиш. «Хореография» атамаси дастлаб Р. Фёйе томонидан «Хореография

ёҳуд рақс ёзуви санъати» китоби (1700)да кўлланган. «ЎзмЭ».

2 Халқ рақс йўналишидаги ва балет спектакларини яратиш санъати; умуман, рақс санъати ёки балет театри.

3 Рақс санъати. Ёш балерина [Бернора Қориева] 1955 йилда Москва хореография билим юртини тутгатди. «Саодат».

ХОР-ЗОР, **хору зор** 1 Оғир, аянчли аҳволга тушган; таҳқирланган. Сув келтирган хор-зору кўзга синдириган азиз. Мақол. — Ҳеч кимга хор-зор бўлмай, деб тиришиб-тирмашиб ётибман. Ойбек. Танланган асарлар.

2 Ўта қашшоқ, муҳтож. Кўрпа-ёстигини орқалаб, хор-зор юрган одамларнинг саноғи ўйк. Ойбек, Танланган асарлар.

ХОР-ЗОРЛИК Оғир, аянчли шароит. Бобур мутелигу хор-зорликдан кўра бир ўлимни бўйнига олиб, Шайбонийхонга йўлбарсдай дадиши ташланишини афзал кўрган, бекларини ҳам шунга кўндириган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОРИЖ [а. خارج – чиқувчи; четга чиқиш; ташқи, ташқаридаги] 1 Бирор нарсадан холи, озод, бўш (одам ҳақида). Ўртоқ Мансур, мени шу ишдан хориж жилиб қўйиш яхши бўлар эдими, дейман. З. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 Хорижий мамлакат; чет эл. Нонуштадан кейин.. хорижда ишлаган, кулранг дипломат кўтарган бир киши кириб келди. Н. Аминов, Қалтиш хато.

ХОРИЖИЙ [а. خارجى – ташқи, ташқаридаги; ўзга, бегона; ажнабий] 1 Мамлакатимиздан ташқаридаги, чет элдаги. Хорижий давлат. Хорижий матбуот. — Бобур хорижийлар сафарига чиққанда, замин ва маъдан ҳақидаги маълумотларни.. ёритишга уринди. «Фан ва турмуш».

2 Чет эл кишиси, чет эллик. У [Мурод мирзо] бу ерга тўпланаидиган хорижийларнинг баҳсларини тинглашни яхши кўради. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ХОРИҚУЛОДДА [а. خارق العاده – гайри-табиий, гайриодатий] эск. кт. айн. **фавқулодда.** Хориқулодда ҳодиса.

ХОРЛАМОҚ Қадр-қимматини туширмоқ, камситмоқ, хор қилмоқ. Нонни хор қилган унга зор бўлади. — Наҳотки ёшлигида бирга катта бўлган бир манқага кўзи тушгани учун шунча хорласа-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОРЛИК Хорланиш; камситилиш. *Бошимизга тушган неки кулфат бўлса, бадбахтлик, зулм, хорлик бўлса, бари шундан, нафсиздан*. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХОРЛИК-ЗОРЛИК айн. **хор-зорлик**. *Сидикжоннинг онаси Ҳадича хола умрни хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма қишилардай тез қариган, лекин ҳамма қишилар қарияларида кексаликка сўз бермайдиган, гайратли, тетик эди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХОРМЕЙСТЕР [юн. choros + нем. Meister – раҳбар, уста] *Хор раҳбари, хор дирижёри (қ. **хор** III). Хормейстер касби 19-аср ўрталаридан дунёвий хор санъати ва концерт ижрочилигининг жадал ривожи туфайли қарор топди*. «ЎзМЭ».

ХОР-ХАС, **хору хас** Ҳар турли хас, хасчўп, хас-хашак. *Хоинлар ўчиққа хор-хас териб келар.. эдилар*. А. Мухтор, Чинор. *Олиб кетгил ботимни буткул, Қолдирмагил ҳатто хору хас. Олиб кетгил боримни, фақат Юрагимни бериб кетсанг бас*. Уйғун.

ХОС [а. **خاچ** – маҳсус, алоҳида; хусусий, шахсий] 1 *Бирор кимса ёки нарсанинг ўзигагина оид, ўзидагина бўладиган. Болаларга хос қилиқ. Раҳбарнинг ўзига хос иш услуби*. — *Клара аёлларга хос чироғли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Чол.. кексаларга хос боқиши билан бир зум тикилди: -*Кел, чирогим, нима хизмат?* Ойбек, Танланган асарлар.

Ўзига хос Ажралиб, фарқланиб турадиган. *Шаҳримиз меъморчилик қиёфаси ўзига хос гўзалликка эга*. Газетадан.

2 *Бирор шахснинг ўзигагина тегишли бўлган, ўзигина фойдаланадиган; шахсий. Оқ отлиқ Бобур мирзо юздан ортиқ беклари ва хос наўкарлари билан.. тоғ этагига яқинлашиб қолган эди*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОСА(КИ) фольк. Наслдор, учкур. *Жонивор узоқдан чопиб келибди, Ҳосаки тулпорда, совиб келибди*. «Равшан».

ХОСИЯТ [а. **خاچیت** – алоҳида белги, хусусият; ўзига хослик] 1 *Ижобий хусусият, яхши фазилат, хислат. Меҳнатда бор кўн хосият, шароғат. Беъ боғласа меҳнатга ким, азиздир. Ҳабибий. -Рост, бу келиннинг хуснидан ҳам бошқа яна тагин бир алоҳида хосияти борга ўхшайдир, – деб кулар эди [Ўзбек ойим].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хосияти йўқ Ижобий натижа бермайдиган; яхшиликка олиб бормайдиган; фазилатсиз. *Бу ишнинг хосияти йўқ. Кўп ўйғлама, кўз ёшининг хосияти йўқ*.

2 **Хосият** (хотин-қизлар исми).

ХОСИЯТЛИ Яхши хусусиятга эга; ижобий натижа берадиган; фазилатли. *Бу ернинг офтоби, шамоли, суви ана шундай хосиятли*. Ойбек, О.в. шабадалар. *Умидвор инсонлар, уни олқишиланг,Faқат хосиятли бўлади баҳор*. А. Орипов. *-Сенинг пойқадаминг хосияти келди, ўғлим, золим Асфандиёр зулми барбод бўлди, – деб эди Қурбон ота*. Н. Сафаров, Севги.

ХОСИЯТСИЗ айн. **бехосият**. [Заргаровнинг] *Кўнглида нимадир қаттиқ дарз кетган хосиятсиз оқшом кўз олдида гавдаланди*. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Вайроналар азалдан хосиятсиз жой ҳисобланган. «Ёшлик»*.

ХОСЛАНМОҚ Махсуслашмоқ, мослашмоқ. *Бироқ бу сўз.. фақат бир муносабатни – зидлов-кучайтирув муносабатини ифодалашга хосланиб қолган*. «ЎТА».

ХОСЛИК Бирор нарсага хос бўлишилик. *Бу гайритабиийликни Зулфиқор билан Заврак қиз феълидаги ўзига хослик деб тушунишарди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХОССА [а. **خاچ** – алоҳида белги, хусусият; ўзига хослик] Муайян нарсанинг бошқа нарсалардан фарқини, ўзига хослигини билдирувчи белгилар. *Биологик мембраналарнинг яна бир ноёб хоссаси – ионларни термодинамик усулда ташишидир*. «Фан ва турмуш».

ХОСХОНА [хос + хона] 1 *Катта мансаб эталари ёки ҳукумат бошлиғи турадиган жой, сарой; резиденция. Гилам устига хонтахта қўйилиб, дастурхон ёзилган, шийлон тўридаги эшикдан кириладиган хосхона эса бутун бир гарнитур, анвойи жиҳозлар билан бешатилган эди*. Ҳ. Гулом, Сенга интиламан.

2 *Бирор шахснинг ўзига тегишли бўлган, ўзигагина фойдаланадиган уй, хона*. [Табибий ва Аваз] *Қанча йиллардан бери дилга туташ ўша қадрдан хосхонага кирдилар*. С. Сиёев, Аваз. *Зубайданинг хосхонаси. Токчаларга мис кўза.. пиёлалар тартиб билан териб қўйилибди*. К. Яшин, Ҳамза.

ХОТАМ [а. **خاتم** – узук; ўзига муҳр ўйиб туширилган узук] эск. кт. Имзо ўрнини

босиш учун мактуб охирига чекиладиган, мактуб эгасининг номи ўйилган тамга, муҳр.

ХОТИМА [а. خاتمه – охир, ниҳоя; нутқ-нинг якунловчи қисми] 1 Бирор нарса, воқеанинг якуни, тамом бўлиши. *Бу якун, бу хотима Толиб акага мутлақо ёқмади.* Ф. Му-сажонов, Ҳиммат.

2 Бадиий ёки илмий асарнинг охирига якунловчи қисми, хулоса қисми; эпилог. *Аваз ҳикоят хотимасида берилган бир байтга кўз югуртириб қизарди.* С. Сиёев, Ёргулик.

Хотима бермоқ Барҳам бермоқ; тутатмоқ. Энди *Марғилон қатнаб юришларга хотима берилгандек ва Марғилон ҳам ундан /Отабекдан/ «Тагин менда нима ишинг бор?» деб сўрагандек бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хотима ясамоқ** Хулоса ясамоқ, якунламоқ, тутатмоқ [Домла] *Гуломжонга ўқра-йиб, гапига хотима ясади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ХОТИН 1 Жинсий жиҳатдан эркак тоифасига зид, фарзанд кўриш, эмизиш қобилиятига эга одам; аёл. *Бозоркўлнинг онаси жуда чиройли хотин эди..* А. Мухтор, Чинор.

Хотин киши айн. хотин. -*Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, – деди онаси, – хотин киши ўттизга кирса, ўтин бўлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор эркак никоҳидаги аёл. *Эр-хотиннинг уриши – дока рўмолнинг қуриши. Мақол.* ■ *У [меъмор] тўғри ўйга қайтиб келди-да, бор гапни қизи Бадиа билан хотини Мавсума бекага айтиб, ўрнига чўзиади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Хотин олмоқ Уйланмоқ. [Рахматиша] *Аста-секин ўзини ўнгарди, ўй-жой қилди, хотин олди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Хотин оши** Тўйда хотинларни маҳсус чақириб ўтказиладиган маросим ва унда бериладиган ош. **Хотин пешин** Хотинларнинг пешин намозини ўқийдиган вақти (кундуз соат 4–5 лар чамаси). **Хотин талоқ қ. талоқ 1** 2. **Хотин қўймоқ** Хотини билан ажрашмоқ.

ХОТИНАК: хотинак супурги қ. супурги 1.

ХОТИНБОЗ [хотин + ф. չւ – ўйновчи; ишқибоз] салб. Тез-тез хотин олиб, хотин қўядиган. [Қиз] *Онасининг.. ўқисиб-ўқисиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур «ўша» хотинбозни қарғаётганини ҳам эшиштади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХОТИНҲЕҲФОҚ Бодомнинг бир тури.

ХОТИНЛИ Хотини бор, уйланган. *Кумушнинг гўзаллик таърифини гойибона эшишиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар.. қутидорникига совчиларни турнақатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОТИНЛИК 1 Хотин, аёл бўлишлик. *Шу ўйсун қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишидилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хотинликка олмоқ Бирор хотинни ўз никоҳига ўтказмоқ, уйланмоқ. *Бой хотинликка олгандан кейин, ўғли ҳам бирдан ўлиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Хотинларга, хотин-қизларга хос хусусият, хислат, фазилат. *Хотин кишини ҳамма вақт ноумид, норози кўриб ўрганган ва буни хотинлик латофати деб билган Сидикжонга бу жувоннинг гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 с. т. Хотинли. [Заргаров:] *Сиздан бир оғиз сўз! Бир оғиз! «Мен Заргаровнинг хотини эмасман, ўйнашиман», десангиз қутулиб кетмаман. Хотинлик эркак ўйнаш тутмасин, деган закон [қонун] ўйқ! Йўқ! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ҳамма кўп хотинлик ошаларда бўлгани каби, Искандар ҳам бир хотинига [Равшанакка] кўпроқ меҳр қўяди.. Т. Жалолов, «Ҳамса» талқинлари.*

ХОТИНПАРАСТ [хотин + ф. پرسن – яхши кўрувчи, таъзим қилувчи] 1 Ўз хотинини ўта даражада севадиган, хотинига берилиб кетган.

2 айн. хотинбоз.

ХОТИНСИЗ Хотини ўйқ, уйланмаган; бўйдоқ. **Хотинсиз эркак.** **Хотинсиз ўтиши – хато,** Боласиз ўтиши – жафо. Мақол.

ХОТИНСИЗЛИК Хотини ўйқ бўлишлик; уйланмаганлик.

ХОТИНФУРУШ [хотин + ф. فروش – сотувчи] тар. Хотинларни олиб сотиш билан шуғулланувчи; эркакларга хотин топиб бериш орқасида тирикчилик қилувчи. [Фо-фир:] *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдидা шунчалик паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХОТИН-ХАЛАЖ с. т. Хотин-қизлар, аёллар. *Остонада.. тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар..* эди. Ў. Ҳошимов, Қал-

бингга қулоқ сол. **Хотин-халаж тагин ўиги кўтари**ди. М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ХОТИНЧА I айн. хотинчасига. Хотинча юриши. Хотинча ўйинга тушмоқ. ■ Ҳамманинг диққати хотинча кийинган ва эшик ёнида ерга қараб турган ўигитга жалб бўлди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ХОТИНЧА II Хотин 2 с. кичр.

ХОТИНЧАЛИШ Қилиги ёки хатти-ҳаракати билан хотинларга ўхшаган, хотинларни эслатадиган (эркак киши ҳақида). Шукуржон билан бирга узун бўйли, ингичка, хотинчалиш бир ўигит ҳам имтиҳон топширган эди. О. Ёқубов, Ота изидан. Кимдир хотинчалиш хунук товуш билан ўйнграб, бурнини артарди.. А. Мухтор, Чинор.

ХОТИНЧАСИГА рвш. Хотинларга ўхшаб; хотинларга хос равиша. -Яхшироқ ишласа, тўпласа бўлади, — деди Кимсан чўнтақ тиккан ипини хотинчасига тиши билан «қирс» этиб узиб. А. Мухтор, Туғилиш.

ХОТИН-ҚИЗЛАР Аёллар ва қизлар; аёллар ва қизларнинг умумлаштириб айтилиши. ■ ..эркаклар билан хотин-қизларнинг ҳаққи-ҳуқуқи тенг бўлгандан кейин бирининг иккинчиси олдидаги масъулияти ҳам тенг бўлиши керак. П. Қодиров, Уч илдиз.

Хотин-қизлар консультацияси Малакали гинекологлар ёрдам кўрсатадиган, маслаҳат берадиган даволаш-профилактика муассасаси.

ХОТИР [а. Ҳатар — ўй, фикр; ғоя; ақл, фаросат; қалб; истак] 1 Эсда сақлаш, эслаб қолиш, эсга тушириш қобилияти; эс, ёд; хаёл. **Хотиримда:** илк бўса бизни Ҳаддан зиёд қўлими эди шод. Ўйгун. Гиёҳларнинг номлари ҳам ёдимдан чиқай деган экан, бир-бир хотирда тиклаб чиқдим. М. М. Дўст, Лолазор.

Хотирга келмоқ Эсга тушмоқ. Жаноби мезмор, бу тошлардан зинапоя тарашилаши хотирларига келмабдир-да. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Хотирда тутмоқ** Эсда сақлашмоқ. **Хотирдан кечмоқ** Эсга тушмоқ. Ёшлик ўйларим хотиримдан кечди. ■ Ҳакимбойвачча ёлгиз қоларкан, унинг маълум ва чала маълум кирдикорларини бир-бир хотирдан кечирди.. Ойбек, Танланган асарлар. **Хотирдан кўтарилимоқ** (ёки чиқмоқ) Эсдан чиқмоқ. Сизга бу гапни айтиши хотиримдан кўтарилибди

2 Ўйлаш, фикрлаш қобилияти; фикр; мия. У ёқимли овоз ва шўх оҳангни бутун

вужуди билан тинглади. Тинглаган саёни хотири равшанлашарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

3 Бирор кимса учун қилинадиган хурмат; юз-хотир, андиша. -Ҳўп, синф раҳбаринг хотири [туфайли].. гуноҳингдан ўтиб турмиз, — деди директор Тӯлага. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Ҳеч бўлмаганда иккита боласининг хотири учун хотинини хурмат қилиши лозим эди. И. Акрам, Адолат.

Хотири жам Ташибишлардан қутулган, беташвиш. -Ҳамиша дадил бўламиз, Зайниддин ака, хотирингиз жам бўлсин, — деди ўзича [Зайниддин]. С. Кароматов, Бир томчи қон. **Хотири паришон** Ҳаёли сочилган; фикри тарқоқ; паришонхотир. [Лутфинисо] Қудалари кўрсатган эъзоз ва эътибордан мамнун бўлса-да, унинг хотири паришон, кўнгли хотинч эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХОТИРА [а. Ҳатар — фикр, тафаккур; ғоя; хаёл] 1 айн. **Хотираси** кучли одам.

■ Зиёда тийрак қора кўзлари билан кулди ва шу қиёфада Заргаровнинг хотирасига ўрнашиб қолди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги ёдда, эсда сақланган таассурот. **Саёҳат хотира-лари.** ■ У [Мансур] Богишамол нафасини, ўтмиш сўқмоқларида қолган бебаҳо болаликнинг азиз хотираларини олиб келган бу ўигитга ҳавас билан қарап эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

3 Эсадалик, ёдгорлик. [Ботир Дилбарга:] Салом! (китобни узатиб) Мендан сизга хотира. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. [Чақалоқнине] Отини Шавкат қўяман! Шавкат! Шавкатли кунларимдан хотира бўлсин! — дерди [Алимардон]. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

Хотира дафтари Хотира, эсадаликлар ёзиладиган маҳсус дафтар. **Хотира дафтарларим орасидан ўйқотиб юрган кўк дафтарчам чиқиб қолди.** Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Хотира (хотин-қизлар исми).

ХОТИРЖАМ [а. Ҳатар жум — тинч, бамайлихотир; мамнун, ўзига ишонган] Беташвиш, осоишишта. Аҳмад хотиржам ва жисдий эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Хотиржам бўлмоқ Бирор ишнинг натижаси яхши бўлганилигига ёки бўлишига ишонч ҳосил қилмоқ; руҳан тинчланмоқ. У врач кабинетидан хотиржам бўлиб чиқди-да,

телефон будкаси томон йўл олди. Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. **Хотиржам қилмоқ** Тинчлантироқ. Мударрисов, қўяверинг, ҳеч қаёқ-қа кетмайди, деган маънода кўз қисиб, уни хотиржам қилди. Д. Нурий, Осмон устуну.

ХОТИРЖАМЛАНМОҚ кам қўлл. Хотиржам бўлмоқ; тинчланмоқ. У хотиржамланиб, ишини давом эттириди.

ХОТИРЖАМЛИК 1 Руҳан тинч бўлишлик, осойишталик. Ўзимдаги бундай ногаҳоний журъат ва хотиржамликдан бир зум ҳайратга тушдим. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Бирор кимса ёки нарса халақит бермайдиган тинч шароит. [Низомжон:] *Бошқа бир келасизлар энди хотиржамликда.* А. Муқимов, Фалати одамлар. [Холмат Рузонгаг:] *Келинг, ойимпошо! Хотиржамликда сўзлашиб, ҳасратлашиб олайлик!* Ҳамза, Ким ўғри?

3 Бегамлик, бепарвонлик. Хотиржамлика берилиш кайфияти. — Навоий «Тарихи мулуки Ажам»да ҳам подшоларнинг турурга, кайф-сафога, хотиржамлика.. берилиши оқибатида мамлакат ва ҳалқни ёмон аҳволга солиб қўйишини кўрсатиб беради. «ЎТА».

ХОТИРЛАМОҚ Бирор кимса, нарса ёки таассуротни эсга олмоқ, эсламоқ. Ўтмишини хотирламоқ. — Узоқ ёшлигини хотирлади у, Яна ҳавас билан ўзлига боқди. А. Мухтор. Қиз бутун вужудини тўсатдан қоплаган оғриқ билан онасини хотирлади.. Ойбек, Танланган асарлар.

ХОТИРОТ [а. خاطرات – «хотира» с. нинг кўпл.] 1 Хотиралар. Қайта тиклаш мумкин барчасин, фақат Қайта тикланмагай ўчган хотирот! А. Орипов.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги таассурот, кишининг кўрган-кечирганлари. Отабек Шамай хотиротини сўзлаб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОЧ [ф. حُجّ < арманча] Вертикаль ўқ ва унга кўндалант қадалган бир ёки ундан ортиқ ходадан иборат предмет, христианликнинг асосий тимсолларидан бири; бут, крест, салиб. [Қабр устига] Кўплашиб ёлғиз бир хоч қўйишидилар ноилож. Ҳ. Олимжон. *Христианлар ривояти бўйича, Исо хочга михлаб ўлдирилган.* «ЎЗМЭ».

ХОҚОН тар. Қадимги туркий халқлар ва мўғуллар ҳукуматида йирик давлат бошлиқларининг энг олий унвони ва шу

унвонни олган шахс. Ҳитой ўйлномаларида хоқонларнинг таҳтга чиқиши маросими ҳақида кенг тафсилотлар берилган. «ЎЗМЭ».

ХОҚОНИЙ Хоқонларга хос. [Ойхола Холисхонга:] Бўлмаса, бундай хоқоний давлатни қўйиб, қайга борасан? Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХОҚОНЛИК тар. 1 Хоқон лавозими. Хоқонликдан воз кечмоқ.

2 Хоқонга қарашиб давлат ёки мамлакат. Ҳазар хоқонлиги. Ўйғур хоқонлиги. — Турк хоқонлиги даврида, жумладан, б-8-асрларда Марказий Осиёнинг бир қанча ўлкаларида.. «хоқон» унвони билан тангалар чиқарилган. «ЎЗМЭ».

ХОХ [ф. خواه – хоҳловчи; гоҳ.. гоҳ..] боғл. Айрим гаплар ёки гап бўлакларини ўзаро боғлаб, «ёки», «ёхуд», «майли», «хоҳласа», «бўлса ҳам» каби маъноларда тақрор ҳолда ишлатилади. Ҳоҳ келсин, ҳоҳ келмасин – менга бари бир. Ҳоҳ ёш, ҳоҳ қарри – ҳамма тўпланди. Ҳоҳ бугун, ҳоҳ эртага. — Ҳар нарсадан азиз бу ер тупроги: Қадамини ҳоҳ кўзим, ҳоҳи ерга қўй! М. Алавия.

ХОҲИШ [ф. خواهش – илтимос; истак, хоҳлаш] Бирор нарсани хоҳлаш, исташ, истак. Сувнинг оқишига қара, Ҳалқнинг хоҳишига қара! Мақол. — Мусобақада ютиб чиқиши учун энг аввал ғалаба қилишига зўр ҳоҳиш ва.. ишонч керак, – деган эди Норжон ака. Ф. Мусажонов, Чиқинди. У [Жайнак мирзо] ҳол-аҳвол сўраб келгандарни Ҳожи отанинг ҳоҳиши билангина ичкарига қўярди. «Ёшлиқ».

ХОҲЛАГАН 1 **Хоҳламоқ** фл. сфдш. Бозорда хоҳлаган нарсангиз топшади.

2 Ҳамма; ҳар бир, ҳар қандай. Бу журналга хоҳлаган одам аъзо бўлиши мумкин. — Пул билан дехқоннинг оёғига кишан ур. Шундай қилисанг, хоҳлаган шартнингга кўнаверади. Ойбек, Танланган асарлар.

ХОҲЛАДИМ 1 с.т. **Хоҳламоқ** фл. 1-ш. ўтг. зам., аниқлик майлидаги шакли. Мен шундай қилишини хоҳладим.

2 кўчма с.т. Никоҳдан расман ўтиш жойи. Йигитали келин-куёвнинг мақсади, борар манзилини билса ҳам.. сўради: -Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин? -Хоҳладимга кета-япмиз. Т. Малик, Ажаб дунё.

ХОҲЛАМОҚ 1 Бирор нарсага ўзида эҳтиёж сезмоқ, унга эришишни истамоқ. Меъморни ўз ҳолига қўйиб берини керак. Ў

шуну хоҳларди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Насибанинг ўзи ўқишини хоҳламаса, ҳеч кимга гап тегмайди.* А. Қаҳдор, Оғриқ тишилар. *Ёши ортиб бораётган ҳар бир қиз, ҳар бир жувон сингари Тўраҳон бола кўришини хоҳлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Худо хоҳласа Гап бошида қўлланиб, муайян ният албатта амалга ошсин, деган мазмунни билдиради. *Худо хоҳласа, ўзингиз ёр-ёр айтиб, гўшангага ўзингиз олиб кирасиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 *Ўз хоҳиши билан танламоқ, рози бўлмоқ* (қиз ёки йигит ҳақида). [Она қизига:] *Унга ўйқ дейсан, бунга ўйқ дейсан, кимни хоҳлайсан ўзи? ..Ё биронта билан гап бериб юрибсанми? «Ёшлик».* «Мен Азимжон акамни хоҳладим, яхши кўраман, тегмасам – ўламан» дегани ёлғон экан-да? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОҲ-НОХОҲ [ф. خواه ناخواه – истар-истамас, хоҳлаб-хоҳламай] Истар-истамас, чин кўнгилдан хоҳламаган ҳолда. *Хоҳ-ноҳоҳ шундай қилишга мажбур бўлдим.*

ХРЕН [р. хрен] қ. ерқалампир.

ХРЕСТОМАТИЯ эск. [юн. chrestos – яхши, фойдали + manthano – ўрганаман, ўқийман] Таникли ёзувчилар ёки олимларнинг танланган асарларидан ёки улардан парчалардан тузилган тўплам шаклидаги ўқув қўлланмаси. *Адабиёт хрестоматияси.*

ХРИЗАНТЕМА [юн. chrysanthemon < chrysos – олтин + anthemion – гул] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, қатма-қат тўпгуллари турли рангда чиройли бўлиб очиладиган манзарали ўсимлик ҳамда шу ўсимликнинг гули. *Японияда баққоллик дўконида хризантема сотилаётганини кўриб қолган киши ажабланмайди.* «Фан ва турмуш».

ХРИСТИАН 1 [юн. Christos – пешонасига мой суртилган (подшо); Иисус Христос (Исо пайғамбар) номидан] Христианлик динига эътиқод қилувчи шахс. *Христианлар ўтар эди Инжилни.* М. Шайхзода.

2 Христианликка оид. *Христиан черкови. Христиан жамоалари.*

ХРИСТИАНЛИК Милоднинг 1-асрида Рим империясида Исо пайғамбарга, яъни Иисус Христосга эътиқод қўйиш асосида вужудга келган, ҳозирги вақтда жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири. *Христианлик таълимоти.* ■ *Ҳозирги кунда Ўзбекистонда*

христианликнинг турли оқимларига мансуб диндорлар яшайди. «ЎзМЭ».

ХРОМ I [юн. chroma – ранг, бўёқ] 1 Менделеев даврий системасининг VI гурӯҳига мансуб кимёвий элемент; зангорикумуш тусяни, қийин эрийдиган қаттиқ металл (кўпгина қотишмаларнинг зарурий компоненти). *Хром кислотаси.* ■ *Хром Ер пўстининг масса жиҳатидан 0,035% ини ташкил этади.* «ЎзМЭ».

ХРОМ II Хром тузлари билан ишлов бериб тайёрланган юмшоқ, юзаси тўрсимон нақшли, ялтироқ юпқа тери. [Баширжон] «*Қизил этик ҳозир мода эмас, – деб ўйлади. – Қора хромдан тиктириш керак.*» Н. Аминов, Қаҳқча.

ХРОМЛАШ ким. Пўлат ва темирдан ясалган буюмларнинг чидамлилигини, коррозиябардошлигини ошириш ёки уларга беzaқ бериш мақсадида уларни юпқа хром қатлами билан қоплаш.

ХРОМО- [юн. chroma – ранг, бўёқ] Байнамилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг рангга ёки кимёвий элемент – хромга алоқадорлигини билдиради, мас., *хромосома*.

ХРОМОСОМАЛАР [хромо.. + юн. soma – тана] Ҳайвон ва ўсимлик ҳужайралари ядроларининг доимий таркибий қисми бўлган ва ҳужайранинг бўлиниш даврида тегишли ранг берилганда яққол кўрина-диган, ўз-ўзидан қўпавчи тузилмалар. *Хромосома касаллуклари.* ■ *Ҳар хил турга мансуб организмлар бир-биридан хромосомалар сони ва уларнинг тузилиши билан фарқ қилади.* «ЎзМЭ».

ХРОМОСФЕРА [хромо.. + сфера] Қуёш атмосферасининг 7–8 минг километр қалинликдаги, қирмизи рангдаги қатлами.

ХРОНИК [юн. chronos – вақт] қ. суринкали. *Хроник касаллик.*

ХРОНИКА [юн. chronikos – вақтга, даврга оид, алоқадор] 1 қ. йилнома.

2 Ижтимоий ёки оиласавий воқеаларнинг изчил баёнини ўз ичига олувчи адабий жанр.

3 Вақтли матбуотда кундалик воқеа-ҳодисаларни ёритишга бағишланган қисқа ахборот; жанр. *Газетанинг хроника бўлими.*

4 Кундалик, жорий воқеа-ҳодисалар ёритилган ҳужжатли фильм.

ХРОНИКАЛ Хроникага оид (қ. хроника 4). Кино соҳасида олиб борган 20 йиллик фа-

лиятим давомида Ўзбекистон тўғрисида 20 га яқин хроникал-хужжатли фильmlарни суратга олдим. Газетадан.

ХРОНО- [юн. chronos – вақт] Байнамилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг вақтга, даврга алоқадорлигини билдиради, мас., хронология, хронобиология.

ХРОНОБИОЛОГИЯ [хроно + биология] Замонавий биологиянинг турли хил биологик жарабёнларнинг муайян вақтда кечишини, уларнинг манбай ва механизмларини ўрганувчи соҳаси.

ХРОНОЛОГИК Хронологияга асосланган. *Бу танга пуллар хронологик жиҳатдан узоқ тарихга эга.*

ХРОНОЛОГИЯ 1 [хроно.. + юн. logos – фан, таълимот] 1 Воқеа ёки ҳодисаларнинг даврий изчилликдаги баёни, рўйхати. Зеро, ўйдирмасиз ҳар қандай асар ялангоч воқеалар хронологиясидан иборат бўлиб қолар.. эди. «ЎТА».

2 Вақт ўлчови ҳақидаги, тарихий воқеалар ва ҳужжатлар санасини аниқловчи қўшимча тарих фани. Астрономик хронология. Тарихий хронология. — Ҳозирги пайтда хронологиянинг тараққиёти бу фаннинг археология, табиий фанлар, статистика ва бошқалар билан ўзаро ҳамкорлигига боғлиқдир. «ЎзМЭ».

ХРОНОМЕТР [хроно.. + метр] Вақтни жуда тўғри, аниқ қўрсатадиган, экспедицияда, кемада сузишда қўлланадиган маҳсус кўчма соат.

ХРОНОМЕТРАЖ [хроно.. + метраж] Ишлаб чиқаришда қўлда ёки машинада бажариладиган (такрорланадиган) муайян меҳнат, ишни амалга ошириш учун сарфланган вақтни аниқ ўлчаш. Хронометраж мақсадида компютердан ҳам фойдаланилади. «ЎзМЭ».

ХРОНОМЕТРАЖЧИ Хронометражчи иши билан шуғулланувчи киши.

ХРОНОМЕТРИК Хронометр воситасида бажариладиган, хронометрда белгиланадиган. Вақтни хронометрик усулда аниқлаш.

ХРУСТАЛЬ [юн. krystallos – муз; шаффоф тош, биллур] қ. биллур. Хрусталь идишлар.

ХУВАРИ Ҳазил аралаш енгил сўкиш шакли: шумтака, шайтон, хумпар, хумса

каби. Ҳа, хувари, қўлга тушдингми! — Вой хувари ҳожи, — деди Ниёз қушбеги, — олди-даги овни кўрмай, узоқдаги ёвни кўрадир! А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Шокир ота:] Йўлчининг айни олов вақти-да, биронта ўзи тенги билан баҳт қидириб кетдими, хувари! Ойбек, Танланган асарлар.

ХУД [ф. خود – ўз, ўзиники] эск. Ўз, ўзи, айнан ўзи. *Бу шаклу шамоийл била худ ҳуру парисен.. Бобур.*

Гоҳ худ, гоҳ бехуд Гоҳ яхши, гоҳ ёмон; гоҳ ундей, гоҳ бундай, гоҳ ўзига келиб, гоҳ хушсиз. *Хотинларнинг кўнглига ҳеч тушуниб бўймайди.. гоҳ худ, гоҳ бехуд.* С. Нуров, Нарвон.

ХУД-БЕХУД [ф. خود-بخود – ўз-ўзидан, ўзидан-ўзи; беихтиёр] айн. гоҳ худ, гоҳ бехуд қ. худ. Эрталаб ишга келсам, хонамда худ-бехуд бўлиб Кўшишаев ўтирибди. Н. Қобил, Унтутилган соҳиллар. *Худ-бехуд бўлиб ётган янгамнинг оғзига сув тутдим.* «Шарқ юлдузи».

ХУДБИН [ф. خودبین – манман, эгоист; ўзинигина кўзловчи] Ўзини ёки ўз манфатини ҳаммадан устун қўювчи. *Худбин ва дилозор кимсанинг ахир Оғзи қон ўиртқичдан қандай фарқи бор?!* А. Орипов. *Исфандиёрнинг инжиқ ва худбин кўнглида ўч олови ёнар, исёнкорларни бирма-бир дорга остираман, деб онт ишиб қўйган эди.* С. Сиёев, Аваз.

ХУДБИНЛИК Ўз манфатини бошқа кишилар манфаатидан устун қўйишдан иборат салбий ахлоқий сифат. *Нодирнинг юрагида номус ўти, ўигитлик лафзи, ориятидан кўра худбинлик, ўжарлик устун туради.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. *Худбинлик манфатпарастлик ва шахсиятпарастликни ўз ичида олади.* «ЎзМЭ».

ХУДБИНЛАШМОҚ Худбинлик одатига берилиб кетмоқ. *Худбинлашиб кетганини ўзи ҳам сезароди.* Газетадан.

ХУДДИ [ф. خودى – ўзиники] 1 Айнан, аниқ. *Инобатнинг худди ўзига ўҳшаган нозиккина, қора қош, қора кўз бир синглиси бор эди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда дангиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Худди шу пайт эшик гийқиллаб очиди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Роппа-роса, тўппа-тўғри, аниқ. *Мен худди соат ўнда келдим.* — Агар ўша кетиши

бўлса, бугун ҳудди Кўқонга бориб етган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

З Гўё, гўёки; бааний. -Келдингизми? – деди Алимардон, ҳудди унинг албатта келишини билгандай. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Ҳойнаҳой; афтидан. [Майсара:] Шошманг, тақсирим! Ҳозир чиқиб бўлмайди! У ҳудди гумонсираб келган, эҳтимол, ҳар томонга одам қўйгандир. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ХУДКОМ [ф. خودکام – ўз манфаатини кўзловчи; ўзбошимча] эск. кт. Фақат ўзини ўйлайдиган, ўзини яхши қўрадиган; ҳудбин. [Навоий:] Э, насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт! [Гули:] Лавли рангин, лафзи ширин, шўхи ҳудкомимга айт. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХУДО, ҳудой [ф. خود – илоҳ, ҳудо; ҳукмдор хўжайин] 1 Диний тушунчага, ҳусусан ислом динига кўра, бутун мавжудотни, бутун оламни яратган ва уни бошқарувчи олий илоҳий куч; ҳар қандай диннинг эътиқод қилиш асоси (мусулмонларда: «Аллоҳ» сўзининг синоними). Ҳудо бутун жониворларни яратиб бўлиб, ҳар қайсисига умр улашадиган бўлибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. -Мирзо Анвар инимга ҳудо мартаба ато қилган эмиш деб эшишдим, – деди Сафар бўзчи.. А. Қодирий, Мехробдан чаён

Аввали ҳудо Аввали Худонинг хоҳиши, қудрати билан. [Ибн Ямин:] Қизимнинг жонини аввали ҳудо, қолаверса, сиз асраб қолдингиз. К. Яшин, Ҳамза. **Азбаройи ҳудо** қ. азбаройи. -Агар эшикни ёпиб ухласанг, азбаройи ҳудо, ҳужрангда бир ҳафтағача тонг отмайди, – деди Мирвали. А. Қодирий, Кичик асралар. **Ҳудо асрасин** (ёки сақласин) Бирор ноҳушлик, фалокат, зарарли кимсага йўлиқмасликни тилаб айтиладиган ибора. Ишқилиб, ўзингга эҳтиёт бўл, болам. Бирор фалокатдан ҳудо асрасин! Ҳ. Фулом, Машъал. [Меъмор:] Мунофиқлардан ҳудо асрасин! Мирмуҳсин, Меъмор. **Ҳудо берди** «Бахтли, давлатли бўлди» ёки «нима истаса, шуни қила олади» каби маъноларни ифодалайди. Кейин Гулнорга ҳудо беради, у эрка, арзанда хотин бўлиб, эрга суялиб, кўнглига нима келса, шуни қиласди. Ойбек, Танланган асралар. **Ҳудо билсин** (ёки билади) Ким билади дейсиз, эҳтимол. Қоронғида яхши ажратолмадим, тусини гира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим.

Тагин уми, бошқами, ҳудо билсин, шатиршутир қилди-да, чиқиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳудо кўрсатмасин** Бирор кўнгилсиз воқеа юз бермаслигини тилаб айтиладиган ибора. Агар бу касаллик маҳаллий ҳалққа ҳам юқса борми, ҳудо кўрсатмасин, ана унда қўрасиз қиёматни.. К. Яшин, Ҳамза. **Ҳудо кўтарсин!** ёки ҳудо олсин! қарғ. Бирор кимсага бўлган нафратни ифодалаб, унга ўлим тилаб айтиладиган ибора. Зулфизар ичиди: «Ҳудо кўтарсан сени» деди-ю, қадамини тезлатди. К. Яшин, Ҳамза. **Ҳудо раҳмати** ёки ҳудо раҳмат қилсин Раҳматли (марҳумни ҳурмат билан тилга олганда айтиладиган ибора). -Китоблар икки жойда ёлғон айтишини маъқул деган эканлар: биттаси – эру хотиннинг орасида, иккинчиси – икки мӯъминни битириши учун. Буни ҳудо раҳмати домлам ўқиб берар эдилар, – деди Сафар бўзчи. А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Олчинбек:] Ҷошингизга тушган ишларнинг ҳаммасидан хабарим бор. Кампирнинг ўлими, ҳудо раҳмат қилсин, янги ёзган асраларинингинг ўйқ қилинши. К. Яшин, Ҳамза. **Ҳудо урган** 1) ёмон, разил, ярамас. Ҳўжайин тонганд жуда ҳудо урган одам. Ўнинг кўйгур, шунчак ишламиб, энди кўчага ташлайдими? Ойбек, Танланган асралар; 2) ночор, расво. Мен сизга: «Қопонгич, жсангари им тошиб келинг!» десам, ҳудо урган имти тошиб келибсиз. «Латифалар». **Ҳудо урди** Расво бўлди; ишнинг пачаваси чиқди. [Одам] Ичкиликка берилдими, ҳудо урди, Обрў кетиб, ўйқолади тамом бурди. Т. Йўлдош. Кеин ерга энгашиб, қўлларига катта бир тошиб олидлар. Юрагим шув этди: «Оббо, ҳудо урди», дедим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳудо урдикетди** Наҳотки шундай бўлса? Қўйинг-эй, Раҳимжон, гапирманг-эй! Ҳудо урди-кетди. Қизим қўлингизга тушгандан бери бир кун рўшнолик кўрмади. А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳудо урпитими** Бўлмаган гап, ўлибманни, наҳотки шундай бўлса? Мени ҳудо урпитими, ундаид деганим ўйқ. **Ҳудо хайрингни берсин** Яхши тилак, миннатдорлик билдирувчи ибора. Жон биродар, ҳудо хайрингни берсин, бу яхшилигингни икки дунёда унумтасман. С. Сиёев, Ёруғлик. **Ҳудо ҳақи** Тўғриси; чиндан ҳам, ҳақиқатда ҳам. Ҳудо ҳақи, одам ҳаддан ташқари қўрқса, қизиқ бўлар экан. А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳудога нима ёздим?** «Нима гуноҳ қилдим, гуноҳим йўқ эди-ку?» маз-

мунидаги ибора. [Матпано:] *Худога нима ёз-дим? Наҳот ўтган-кетганинг қўлига тер-милиб, қариб-чириб адо бўлажакман?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Худога солдим* Жазосини худо берсин. Гулсумбibi қизининг бошини силади, ишглаб гапирди: -Кўй, қизим, Нури тұхмат қилган бўлса, худога солдим. Ўзи бир кун жазосини тортар, бир кун изза бўлар. Ойбек, Танланган асарлар. *Худога топширдим* Хайрлашиш чоғида айтилиб, худо ҳар қандай ёмонликдан асрасин, соғ бўл, омон бўл, деган мазмунни билдиради. *Худога топширдим, Кумуш, қазом етиб кўролмай қолсан, мендан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Худога (минг марта, беадад) шукур!* 1) бирор нарсага эришилганда айтилиб, мамнунлик, шукронани билдиради. *Худога шукур, тўй кўрдим, чимилдиққа кирдим, орзу-ҳавас кўрдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) ўзаро ҳол-аҳвол сўрашилганда, жавоб тарзила айтилади. [Отабек:] *Тузукмисиз, ота? -Худога шукур!* – деди Ҳасанали. А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Худойимдан ўргулай* Худога шукур. -Худойимдан ўргулай, – деди Кумуш энти-киб ва даҳшатланиб, – ёмонларнинг жазосини ўзи берган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўпхудоликда оламнинг қандайдир бир қисмининг олий ҳукмдори. *Севги худоси. Уруш худоси.* — Гўзалликнинг қошида ахир Чўкка тушган ҳатто худолар. А. Орипов.

ХУДОБЕЗОР(И) [ф. خدابېزار – худодан қочувчи; бетавфиқ] Ҳар қандай ёмон ҳар-катдан ҳам қайтмайдиган; ўта дилозор, бетавфиқ. -Бу безбетни қаердан тондингиз, худобезори-ку у? – деди Солиев ўрнидан туриб. «Ёшлик».

ХУДОБЕХАБАР [ф. خدابېخبار – худодан хабарсиз, бетавфиқ] Худодан қўрқмайдиган; динсиз; инсофсиз, диёнатсиз, бетавфиқ. *Шу худобехабар амир эшигига амалдор бўлишдан кўра, ўғирлик қилиб юриш минг марта ало.* С. Айний, Жаллодлар.

ХУДОВАНД [ф. خداؤند – худо; соҳиб, эга; ҳукмдор] Худонинг сифатларидан бири; айн. худо.

Худованди карим Карамли, муруватли худо. [Баҳромбек:] Эй худованди карим, мол-дунё деб, бу йўлларга кирган бандангни кечир.. «Ёшлик».

ХУДОВАНДО [ф. خداؤندا – эй худованд]: худоё худовандо Худога мурожаат шакли; эй худо, худоё. -Е худоё худовандо! Банда-

ларингга ўзинг инсоф бер, – деди аёл. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОГЎЙ [ф. خداؤگوی – худо деювчи, худони тилга олувчи] Худо номини тилдан қўймайдиган, доим тоат-ибодат билан шуғулланадиган. *Худогўй одам.* — Рӯзиқул ўткинчи худогўйларга қўрғон ўқиб бериши билан беш тийин-ўн тийин топиб юрди. Файратий, Тепалик мозор.

ХУДОЁ [ф. خدایا – э худо] Худога мурожаат шакли; э худо. *Худоё худовандо! Худоё тавба!* — Махсум ўзича имон келтириди: -Худоё худовандо, бир ожиз бандангман. Гуноҳим бўлса, ўзинг кечиргайсан! П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОЖЎЙ(И) [ф. خداجوی – худо(ни) изловчи] Худо ва дин йўлидан чиқмайдиган, худога ишоналиган; диндор. [Ҳожи она:] Мен икки ўйл ҳаж қилган художўй, батавфиқ хотинман! Мусулмонларга ёмонликни асло рало кўрмайман. Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Художўйлар камайиб, зиёратгоҳга кўт вақтдан буён назр-ниёз тушмай қолган эди.* Газетадан.

ХУДОЖЎЙЛИК Дин йўлидан чиқмаслик. Уларнинг авом ҳалқ олдидағи художўйларлари ҳам риёкорликдан бошқа нарса эмаслигига гумоним қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУДОЙ [ф. خدای қ. худо.

ХУДОЙИ [ф. خدایی – илохиёт; худога оид, алоқадор] дин. Марҳумлар руҳига бағишилаб ёки бирор иллатдан эсон-омон кутулганлиги учун худо йўлига қилинадиган садақа, қурбонлик, зиёфат. Ҳазрат Баҳовуддин ўйларига етти нон худоийи қилиб-дурлар. А. Қодирий, Кичик асарлар. Бир неча ой ичида юзлаб қўйлар, туюлар сўйилиб, маҳалла-гузарларда худойилар қилинди. С. Сиёев, Аваз.

ХУДОЙИХОНА [худойи + хона] эск. Камбағал, етим-есирларга худойи тариқасида озиқ-овқат бериладиган жой.

ХУДОЙИХЎР [худойи + ф. خور – еювчи] Худойига бориб овқатланишни одат қилиб олган киши. *Мадрасамизнинг.. «жиловхона»сида ҳар якшанба ва пайшанба кунлари худойиҳўлар кўча пойлаб, тикилишиб ўтираси эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХУДОЙИЧИ айн. худойиҳўр.

ХУДОПАРАСТ [ф. خدابېرست – худога ишонувчи, диндор] Динга, худога ишона-диган; диндор. *Худопараст одам.* — Довуд асл *худопараст*, менга содиқ. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ХУДОСИЗ Худони тан олмайдиган, худога ишонмайдиган; даҳрий, атеист. *Доктор бир куни [Курбон отани] маҳаллада ўзи ташкил этган худосизлар тўғарагининг машғулотига олиб борди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ХУДОТАРС [ф. خداترس – худодан кўр-кувчи; тақводор] эск. дин. Худодан кўрқадиган; мўмин, художўй. *Душман эмас, булар устаи Заргар, Анга ҳамроҳ бир худотарс қаландар.* «Маликаи айёр».

ХУДПАРАСТ [ф. خودپرست – ўзига бино қўйган, худбин] Фақат ўз манфаатини кўзлаб иш тутадиган; худбин. *Худпараст одам.*

ХУК [ф. خوگ – тўнғиз]: *хук йили айн. тўнғиз йили қ. тўнғиз 3.*

ХУЛЁ кам қўлл. Фақат хаёлда, тасаввурда зоҳир бўладиган, аслида йўқ нарса. *Дилшод бу мудҳиши хулёни қувши учун бошини бир силтаб, ўрнидан турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима учун ёш бир одамнинг қуруқ сўзи билан бутун ниятларим, қасдларим ва хулёларимдан кечдим.* Чўлпон, Кечка ва кундуз.

ХУЛИГАН [ингл. hooligan < ирландча атоқли от (Houlihan) дан] қ. безори. *Хулиган бола.*

ХУЛЛАС [а. خلص – тугалланиш, якун топиш] мод. с. «Хулоса қилиб айтганда», «шундай қилиб», «қисқаси» каби маъноларни ифодалайди. *Хуллас, инсоннинг инсон бўлиши учун керакли гаплар деярли Шайх Саъдий «Гулистан»ининг ўзидаёт айтиб ўтилган.* Шукрулло, Сайланма. *Иккинчи хонада стол-стуллар, диван, приёмник, хуллас, ўртамиёна оила рўзгорига хос жихозлар.* С. Зуннунова, Олов.

Хуллас(и) калом Гапнинг хулосаси, якуни; гапнинг қисқаси. *Хулласи калом, камина салкам қирқ кун деганда ёруқча чиқиб, офтоб кўрдим..* О. Ёкубов, Излайман.

ХУЛЛАСИ айн. *хуллас.* *Юзбоши [тиллани] еганича епти, ютолмай қолганидан кейин ўғрилар оғзига зўрлаб тиқишибди.. хулласи, им азобида ўлипти.* А. Қаҳҳор, Кўшичинор чироқлари.

ХУЛЛАСКИ айн. *хуллас.* Қамишкападаги икки юз эллик хўжаликнинг ҳаммаси қўлларидағи бор мол-мулкларини, ерларини, бояларини, хулласки, бор бисомларидаги ҳамма молларни колхозга икки қўллаб топшириб, бирварақайига колхоз бўлиши шарт эмиш. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУЛОСА [а. خلاصہ – сараланган нарса; натижа; қисқача баён, мазмун; моҳият] Юритилган фикр ёки мулоҳазанинг мантиқий натижаси, якун. *Бундай тасаввур қадимги инсонларнинг эмтирик хулосаларидан бошқа нарса эмас, албатта. «ЎТА».*

Хулоса қилмоқ (ёки чиқармоқ) ёки хулосага келмоқ Якуний фикрга келмоқ, уни айтмоқ. -Хўп, кўрамиз, – деди раис хулоса қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. [Навоий] Шунинг билан бирга Низомий ва Ҳусравларнинг заиф томонларини топиб, ундан чуқур фалсафий хулосалар чиқаради. Т. Жалолов, «Ҳамса» талқинлари. Чўлпон ҳақида тўғри хулосага келганилардан бири Ойбек бўлди. Газетадан.

2 айн. хуллас. Хулоса, теварагимизни ўраб олган ҳозирги манзара бояги маҳзун кўриниш таъсиридан бизни қутқаради. А. Қодирий, Обид кетмон.

ХУЛОСАВИЙ [а. خلاصہ وی – хулоса тарзидаги, якуний] эск. с.т. Хулоса сифатида тақдим этиладиган; якунловчи. *Хулосавий гап.*

ХУЛОСАЛАМОҚ Фикрнинг мантиқий натижасини ифодаламоқ, хулосасини баён қилмоқ; якунламоқ. -Айтмоқчи бўлганим шуки, болаларим, – деди сўзини хулосалаб Курбон ота, – ҳаммамиз ҳамжихат бўлиб, бир ёқадан бош чиқармасак, ишимиз барор топши қийин. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ХУЛҚ [а. خلق – феъл-атвор, табиат; қайфият; ғазаб] 1 *Кишининг муомала ва руҳий хусусиятлари мажмуми;* феъл, характер. *Хулқи совуқ одам.* Яхши хулқ – кишининг хусни. Мақол. — *Саодатхон буларнинг хулқи ҳақида ўйлаб, чуқур хаёлга чўмган эди.* С. Зуннунова, Олов. Қаҳрамонларнинг сўз ифодалари уларнинг савияларига ва хулқларига мувофиқ танланган. Т. Жалолов, «Ҳамса» талқинлари.

2 *Кишига одат бўлиб қолган, такрорланиб турдиган хатти-ҳаракат;* одат, қилиқ. *Қодир анча юмшарган эди.* Набигул ярамас хулқлари бор эканини бўйнига олиши билан

Қодирни яна ҳам юмшатди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Унинг рақсларида қуш енгиллиги, Шабада шўхлиги, гулнинг нози бор. Унинг одобида, унинг хулқида Инсоний камолот мавжуд, барқарор. Уйғун.

ХУЛҚ-АТВОР [хулқ + автор] Феъл-автор, характер. Ҳамида хулқ-автори шамолга ўшагани билан кўн нарсага ақли етарди. С. Аноरбоев, Мехр. Бола етти ёшига тўлиб, мактабга борган йили унинг хулқ-авторида бирмунча бурилиш пайдо бўлади. «Фан ва турмуш».

ХУМ [ф. خم – катта кўза] Бирор суюқлик, дон ва ш.к. сақлаш учун турли катталлиқда ясаладиган, оғзи торроқ сопол идиш. Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қўймоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Ўрриниби ая] Ҳумдаги мусалласи кўзаларга қўйшига ўзи кўмаклашиб юборди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Ҳа, дарвоҷе, хума-да қўй ёғим, Омборда сур гўштим қолмапти. С. Акбарий.

ХУМБОШ айн. хумкалла.

ХУМДАЙ Жуда катта. Баширжоннинг.. сочи тўкила бошлаган хумдай калласи қип-қизарби кетди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ХУМДОН [ф. خمدان – хум ясаладиган жой, идиш] Кулолчиликда лойдан ясалган идишлар ёки гишт пишириладиган ўчок, печь. Кулол хумдони. ■-Ху, кўрдингизми, – деди чап қўли билан кўрсатиб, – у ерда гишт хумдони қўяримиз. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Султонмурод хумдонга идиш қалашда уста эди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ХУМДОНЧИ Хумдонда гишт ёки кулолчилик маҳсулотларини пишириш билан шуғулланувчи ишчи. – Катта кўчага чиқиб олмоғим учун орада биттагина Ҳамдам хумдончининг чакалаги қолди, – деди Ўсар ака. А. Қодирий, Жинлар базми.

ХУМКАЛЛА [ф. خمکل – хум каби катта бош] 1 Боши хумдай, калласи катта; калладор. Аҳмад бригадир.. хумкалла ўғилчасига киссасидан майиз олиб берди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 кўчма Мияси йўқ, каллаварам, қовоқ-бош. [Олимхон:] Ҳумкалла! Шариат йўлидан тойған қизнинг сўзига ишонасанми? Бари хийла, бари айёрик, макр! Ойбек, Танланган асарлар. Лекин жуда боплади, хумкаллани ўтқазиб қўйди, оғарин! А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХУМЛАБ Ҳум билан; хумда. Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирикчилик қиливчилар ҳам ўйқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУМОР [а. خمار – (ичкиликдан) карахатлик, бош оғриғи] 1 от Одатланиш туфайли бирор нарсага бўлган чанқоқлик; муштоқлик, зўр истак. У бугун уйқудан бир қадар ҳумори босилгандай бўлиб турди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

Хумор қилмоқ Бирор нарсага етишувга бўлган интилишни, истакни кучайтирмоқ; ўта хоҳламоқ; соғинтирмоқ (одатланган нарса ҳақида). –Дуруст, олдинги қасбинг ҳумор қилаётгани ўйқми? – деб ҳазиллашиб. Шукрулло, Сайланма. Ҳумордан чиқмоқ Уйлаб юрган бирор иш ёки ҳаракатни амалга ошириши натижасида таскин топмоқ, тинчланмоқ. [Аҳмад] Улоқ чопиб, кўпкариларни кўриб ҳуморидан чиқиб, уйига қайтмоқчи бўлди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Ҳумори тутмоқ** Одатланган нарсасини қўмсамоқ, соғинмоқ; унга етиша олмай тажанг бўлмоқ. Қисқаси [чолнинг] носи адо бўлса, айниқса, ҳумори тутгандা, ҳеч бир куч уни тўхтатиб қололмайди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ҳуморини тарқатмоқ (ёки ёзмоқ) ўзи қўмсаб, соғиниб юрган кимса ёки нарсага етишиб қаноатланмоқ, таскин топмоқ. Ўнаб, ҳасратлашиб, ҳуморини тарқатиб, уйига қайтади одам. Газетадан. Сизларни кўрсам, уни [набирамни] кўргандай ҳуморим ёзилади. «Саодат».

2 Бирор нарсага эришувга, етишувга иштиёқи баланд, орзуманд; муштоқ. «Хат кутиб жонимда қолмади тоқат, Бир кўрмоққа ҳумор бўлди Адолат!» И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тожибой ҳумор бўлиб, яна нос чекди-да, отига қамчи урди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Хумор кўз ёки кўз(лар)и ҳумор!) сузук, чиройли кўз. Зумраднинг ҳумор кўзларида қандайдир چуқур бир қайғу яширинган. Ҳ. Зиёхонова, Менинг табригим. У [Гулнор] чиройли майин товуш билан сўзларкан, йигитнинг қўлидан чойнак-ниёла оларкан, шўх, ҳумор кўзлари билан йигитга қарайди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) шундай кўзли ёр, дилбар. Кўз тинди кутиб, кўзи ҳуморим, нима бўлди? Ҳабибий. Ўз гапи ўзига ҳумор қилмоқ Ўзининг гапи ўзига қизиқ бўлиб

туюлмоқ. *Муаллим ўз гапи ўзига хумор қилиб хохолади.. «Ёшлик».*

ХУМОРГАРЧИЛИК Одат қилинган, ўрганилган нарса ёки кимсани қўмсаш, унинг йўқлигидан дилгир бўлиш, хумор бўлиш; интизорлик, муштоқлик. *Дилгирлик ҳаддан ошиди, қорадорининг хуморгарчилиги.. ҳуснинга путур етказган эди. Файратий, Сабаби тириклик.*

ХУМОРИ [а. + ф. *Хмарى* – винога, ич-килилка оид; хумор бўлган] Хумор бўлган, иштиёқи баланд, муштоқ. *Баҳс тугар, аския бўлиб ўтади, Баъзилар қўшиқни қиласар хумори.* X. Салоҳ. *Наманганинг анори, Кимни қиласас хумори?* T. Тўла.

ХУМОРЛИК Хумор бўлишлик, муштоқлик, соғиниш. *Кенжасининг ўйлига кўзи тўрт бўлиб, хуморликдан бағри кабоб бўлган Тўхта она.. ўғлиниг бошдан оёғигача синчилаб боқади.* И. Раҳим, Танқчининг отпушкиси.

ХУМПАР Ҳазил аралаш енгил сўкиш шакли («курғур», «шайтон», «шумтака» каби). -*Вої-бўй, тирикмисан, хумпар, Тошкентга қачон келдинг?.. – деди Шум болага Туроббой.* F. Фулом, Шум бола. *Қўшним бу билан: «Нонуштани тезда тугалла ва чиқиб, чала қолган шахматни ўйна, хумпар», демоқчи эди.* Ҳ. Аҳмар, Яккама-якка.

ХУМСА 1 Енгил сўкиш шакли («бемаъни», «ярамас», «аблаҳ» каби). -*Оёғингни боғлаб ол, қалтироқ хумса!* – деб бақирди *Култой.. Дадақўзига.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Подишолик билан ҳазил ўйнайдиёв бу хумсаларинг.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 айн. хунаса 1.

ХУМЧА Унча катта бўлмаган, кичик хум. ЁF хумчаси ташидан билинур. Мақол. ■ *Шу лаҳза Бадиа.. хумчадан ним коса шарбат олиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХУН [ф. *خون* – қон] 1 айн. қон. Минг жафо бирлан эзиб қалбимни, тўқдилар хуним. M. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарё бўлиб оқди дарёда хунлар, Дўзах оловида бамисли дунё.* Э. Воҳидов. *Ҳар ким шаҳид – ўз хунига бўялар, Элу ҳалқга озор берма, Авазжон, – деди Кўлмалойик бобо.* «Зулфизар билан Авазхон».

Жигари (ёки бағри, юраги) хун бўлмоқ Бирор нарсадан қаттиқ таъсиrlаниб изтироб чекмоқ, руҳан қаттиқ эзилмоқ. -*Онамга*

билдириманглар, – деди аёл бағри хун бўлиб. А. Нурмуродов, Уруш бевалари. *Ёлғиз сени, мен ёлғиз кутдим, Кутабериб хун бўлди жигар.* Р. Парфи. [Абдулазиз] *Шу вақт ичида қанча фойдадан қолганини ҳам таҳминан ҳисоблаб кўриб, юраги хун бўлиб кетди.* С. Анибореев, Оқсой. *Хун бўлмоқ* Руҳан қаттиқ эзилмоқ. «*Йиглайвериб, хун бўлиб кетдим*», деб ёзган эди *Мастура.* Ш. Ҳолмирзаев, Бодом қишида гуллади. *Хун йигламоқ* Эзилиб йигламоқ. [Кўнгиз бола] *Ариқдан ўтломай, йигламоқда хун, Кўз ёши юзини ювибди бутун.* С. Абдуқаҳдор.

2 Уруғдошлиқ тузуми даврида вужудга келган одат; ўлдирилган шахс учун олиандиган қонли ўч. *Қўйвор, деяпман сенга.. Бари бир укамнинг хунини оламан.. Қўйвор, қаёққа судраяпсан! «Ёшлик».* Ўликни тобутга солаётганда, хизматкорлардан биттаси: -*Бу одамхўрларни қозига бериб, бечора гўдакнинг хунини олиш керак,* – деди. Ойдин, Ҳазил эмиш.

Хун довламоқ Қонли ўч олишни талаб қилмоқ. *Хун довлайман, нима жавоб берасан, Болаларим нобуд бўлган – биласан.* «Алпомиши».

3 Умуман, ўлдирилган кимса, йўқотилган ёки тортиб олинган нарса учун тўлана-диган ҳақ; товон. -*Том тагида қолиб ўлсак, сан билан манинг хунимни улардан ким давво қиласди? – қайғули товуш билан деди Ўрз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўлган сиғир қози-ники бўлса, нима қилиш керак?* -*Сузган сиғир эгасидан хунини тўлатиб олиш керак,* – деди афанди. «Латифалар».

Отасининг хунини сўрамоқ Бирор нарса учун ҳаддан зиёд пул ёки ҳақ сўрамоқ, бирор нарсага жуда қиммат баҳо қўймоқ. *Хунини тўламоқ тар.* 1) ўлдиргани учун товон тўламоқ. Агар қўлга келса *Бойсуннинг хони, Ўлдирсан, тўланар ўғлимнинг хуни.* «Алпомиши»; 2) бирор нарса қийматини тўламоқ. *Ҳазратнинг номларига доғ тушмасин учун шароат амрига мувофиқ сизга хун тўланади.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ХУНАСА [а. *خنچى* – хунаса] 1 Ҳам эр-как, ҳам аёллик жинсий белгилари бўлган одам ёки ҳайвон. «*Балигингиз эркакми, ур-гочими?*» Афанди вазирнинг макрини тушуниб, жавоб берди: «Хунаса». «Латифалар».

2 сўк. Ярамас, аблаҳ, разил. -*Шу хунаса қимор ўйнамаса, бу ғавғолар ўйқ эди,* – деди

Ислом. «Ёшлик». Оқ подио деган хунаса фармон чиқарып, мардикор сўраб қолди. Урушида қўли баланд эмас шекиши. Ойбек, Танланган асарлар.

ХУНБОР [ф. خوبهار – қон тўкувчи, қотил; қонли] эск. кт. Қонга тўлган, қон оқиб турадиган. Ғунча янглиғ дийдаси хунбордурман согиниб. Муқимий. Кеча тонг отқучча бедор эрди, Ишқдин кўзлари хунбор эрди. М. Солиҳ, Шайбонийнома.

ХУНДОР [ф. خودار – хун эгаси, хунга эга] Хун талаб қиладиган; қасоскор. [Ҳусайн:] Иблис Маждиидин.. Мўмин Мирзони ўлдириш ҳақида фармон ёзиб, менга мастилигимда қўл қўйдирив олибди. Кечадонга у мени ҳам набиралдан, ҳам ўғлимдан жудо қилди. Энди Бадиузвазон менга фарзанд эмас, хундор душман. Ўйгун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХУНИБИЙРОН [ф. خونبريان – қиздирилган, қовурилган қон] Ниҳоятда хўноб, руҳан қаттиқ эзилган, алам-изтироб чеккан. Шавкат қирқ беш минут ҳўрлиги келиб, хунибийрон бўлиб ўйғлаб ўтириди. Қ. Кенжад, Тоғ йўлида бир оқшом. Мустафо хунибийрон бўлиб ўйғлаганча, қишилоққа қайтди. Н. Қобил, Унтилмас соҳиллар.

ХУНОБ [ф. خوتاب – қонли кўз ёши] 1 Тоқати тоқ; дикқат, бўғилган, тажанг. Иккита ҳафтадан бери сув ололмай [мўйсафи] хуноб экан. Ойбек, Танланган асарлар. [Анвар:] Майли. Мен ҳам тезроқ қайтишим керак. Алимардан ҳам хуноб бўлиб ўтиргандир. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

Хуноб қилмоқ Асабийлаштироқ. [Зеби Акромхонга:] Жонингизга тегиб, хуноб қилдим. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. **Хуноби ошмоқ** (ёки чиқмоқ) Ўта дикқат бўлмоқ. -Юринг, кетдик! – деди наст овоз билан хуноби ошган Кўчқорвой ака. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. Кўчқор хуноби чиқиб, қўлини сильтади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 кўчма Қийин, оғир, мушкул, сермашаққат, сердиққат. **Хуноб вазифа.** — Оламда заргарликдек хуноб иш бўлмас дердим, булатничи яна сермашаққат экан. Ойбек, Навоий.

ХУНОБА [ф. خوبه – қонли кўз ёши] 1 айн. **хуноб.** Хуноба қилмоқ. — Ўзаро низо-нинг дарду марази Тинкамиз қуритди, хуноба қилди, Талашган хонларнинг кеку гарази Етди юрт бошига, хароба қилди. М. Шайхзода.

2 от Диққатни оширадиган, сердиққат иш. -Албатта, асли хунобаси мана шунда, – деди бош қимирлатиб ўқтам. Ойбек, О.в. шабадалар.

Хуноба ютмоқ фольк. Азоб тортмоқ, қийналмоқ. **Фариблиқ** кўйида хуноба ютдим. «Муродхон».

ХУНОБАГАРЧИЛИК айн. хунобарчилик.

ХУНОБАГАРЧИЛИК Ҳафагарчилик, дикқатбозликни ифодалайдиган ҳолат; хунобарлик. Эгат очишнинг турган-битгани хунобарчилик-ку! Р. Раҳмонов, Чангальзордаги шарпа.

ХУНОБЛИК Асабийлик, тоқати тоқлик. Зумрад кўзларининг нурини тўка-тўка, кўп хуноблик билан иш тикарди. Ойбек, Улуғ йўл.

ХУНОЛУД [ф. خونلود – қонга беланган] эск. кт. Қонга беланган, қонга тўлган. **Хунолуд либос.** — Хунолуд қуюқ қошлари остидаги ярим очиқ кўзлари кимнидир излагандек қарайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУНРЕЗ [ф. خونریز – қон тўкувчи] 1 Қон тўкувчи; жаллод.

2 Қонхўр, бераҳм. [Низомиддин:] Аммо, бари бир, ёш мирзолар катта бўлгач, ўз отабоболари каби хунрез, золим бўладилар. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХУНРЕЗЛИК Қонли тўқнашув; қирғинлик, қирғин. Ўтрод шаҳри бунёд бўлгандан бери бундай қирғин, бундай хунрезлик, зўравонликни кўрмаган эди. М. Осим, Ўтрод. Хунрезлик қил, демаган-ку *На Ведаю на Қуръон!* Э. Воҳидов.

ХУНУК [ф. خنك – салқин, совуқ; ёқимсиз, жозибасиз; мунгли] 1 Кўриниши ёқимсиз; кўримсиз, чиройли эмас. Француздар дунёда хунук аёллар йўқ, фақат ўзига оро бермаган, парваришиз аёлларгина бор, деб ҳисоблашади. «Саодат». Вой-вуй, қишилоғимиз шунақа хароб, шунақа хунукми! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Ёқимсиз; нохуш, жирканч. Хунук воқеа. — Ҳар қалай, кечада хунук иш бўлди. С. Аҳмад, Уфқ. Бечора хотининг инсонлик қадру қийматини ерга урадиган ниҳоятда хунук йўл бу. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Қўрқинчли. Унинг [Анварнинг] кўзлари қоронгида чарақлар, важоҳати хунук эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 кўчма Қулоққа ёқмайдиган, ёқимсиз эшитиладиган. Ҳунук товуш. — Туни билан бўлган ғазабли бўкиришлар, ҳунук алаҳлашлар, йиртқичдай увлаб ийғлашлар тинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Жимжит қабристон тенасидаги чинорда бойқуш ҳунук сайдади. С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳунук қўринмоқ Ёқимсиз таассурот қолдирмоқ. Вой, илм увол эмасми, нега ишилмайсиз? Ҳозирги замонда сичқон тутаман деган мушук ҳамма одамнинг кўзига ҳунук қўринади-я! А. Қаҳҳор, Огриқ тишлар.

ХУНУКЛАШМОҚ Қўриниши ёқимсиз, кўримсиз бўлиб қолмоқ; чиройини йўқтотмоқ. Дастрабки пайтларда Муборак унга дурустгинадай қўринган эди. Бироқ уни яқиндан билиб боргани сайин, назарида ҳунуклаша борди. «Ёшлик».

ХУНУКЛИК Қўримсизлик; чиройли эмаслик. Биласизми, ҳунукликда ягона қиз ҳам етилган вақтда йигитнинг дикқатини жалб қиласидиган бўлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ХУНХОР [ф. خونخوار — қонхўр, қон ичувчи; золим] айн ҳунхўр. Вақти замон, кампир, ажалинг етди, Яна ҳунхор, билгин, Авазинг кетди. «Маликаи айёр».

ХУНХЎР [ф. خونخور — қонхўр, қон ичувчи; золим] кт. Қонхўр, қотил; золим. Ўзбекнинг одати: ҳунхўр душмани келса ҳам, бўсағадан қайтармайди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ХУНХЎРЛИК Қон тўкишилик. Үйингиз орқасида қилган адабсизликларим, ҳунхўрликларим учун мени кечирингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРАЛ [мўф. хурал — мажлис, йиғилиш] Мўгулистон Республикасида олий ҳокимият органларининг номи. Улуғ ҳалқ хурали.

ХУРЖУН [ф. خورجىن — қўшалоқ бўлмали ҳалта] 1 Эгар устига ёки елкага ошириб ташланадиган, юқ солинадиган икки кўзли қоп, қўш ҳалта. Жун ҳуржун. Ит ҳуржун. — Қоп орқалаган оқ як-такли эрқак билан икки кўзи тўла ҳуржун елкалаган аёл тошдан тошга ҳатлаб, нариги томонга ўтиб боряти. Т. Ашурев, Марварид тут.

2 эск. кўчма Қониқарсиз, ёмон. [Сайд-аҳмадхон:] Пул масаласи ҳуржун. Қўқон бойлари, патир учидан, деб жиндай пул беришиди. Ойбек, Улуг йўл.

ИШНИ ҲУРЖУН ҚИЛМОҚ Ишни ёмон ахволда қолдирмоқ, ўлда-жўлда, чала қилмоқ; на у ёқли, на бу ёқли қилмоқ. -Гап деганда қоп-қоп, иш деганда бетоб ҳушёқмаслар бор, шулар ишни ҳуржун қиласди, — деди раис. Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУРЖУНЛАШМОҚ эск. Ора йўлда қолмоқ; ёмонлашмоқ, чатоқлашмоқ. Цехлардаги бригадалараро ижтимоий мусобақа ишлари ҳуржунлашиб.. қолди. «Муштум».

ХУРИЛЛАМОҚ «Хур-хур» этган овоз чиқармоқ. Ҳуриллаб ухламоқ. — Қўрпачада ҳурпайиб ётган мушук унинг [хотиннинг] қатим тортатётган қўлларига қараб ҳуриллайди, ғалтак ипни олиб қочишига пайт пойлайди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХУРМА Қатик ивитиш, сут солиб қўйиш учун ишлатидиган сопол идиш; қўшкулоқ. Фотиҳадан кейин Офтоб ойим товоқни ҳурмага, ҳурмани товоққа уришириб, куёвга қатиқ олиб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРМАЧА 1 Кичик ҳурма. Кечқурун аям бир ҳурмача қатиқ.. кўтариб келди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма с. т. Қорин, ошқозон. -Тўхта, тўхта, эй нонкўр. Ҳурмачангга лойигини ичда, ўз обрўсини билмаган гўл, — деди Эргаш Олимга. Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмисш.

Ҳурмачаси оқармаган айн. косаси оқармаган қ. оқармоқ. Ҳурмача қилиқ Ёмон, бемаъни, совуқ қилиқ; ҳунук одат. Дадамнинг пули кўтайиб, бир ўйдан буён ҳурмача қилиқ чиқариб қолдилар. «Муштум». Ҳурмачанинг тагини ялаганмидинг? Тўйи куни кор ёки ёмғир ёққан йигит ёки қизга нисбатан ҳазил тариқасида айтиладиган гап. Чурук паранжи ётинган бир хотин узоқдан шанғиллаб келаверди: -Қор ҳам қурсин, кафшим ҳам қурсин, Нуриой, ҳурмачанинг тагини хўт ялаган экансиз-да! Ойбек, Танланган асарлар.

ХУРМАҚОВОҚ шв. Ойимқовоқ.

ХУРМО [ф. Ҳурмо — ҳурмо] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, ҳурмодошларга мансуб дараҳт ва унинг меваси. Унинг [Нил дарёсининг] икки томонида фалакка бўй чўзган миноралар, кўп қаватли бинолар, ҳурмолар. Мирмуҳсин, Ал Маҳдий. Арабларда ҳурмо энг муҳим озуқалардан бири ҳисобланади. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

ХУРМОЗОР [ф. خرمزار – хурмо майдони] Хурмо дарахтлари экилган ер, боғ.

ХУРМОЙИ [ф. خرمائى – хурмога оид; түк сариқ, оч жигарранг] 1 Ранги хурмо меваси рангига ўхшаган; қизиши-түк сариқ. *Тұрда соқоли хурмойи-қызилча бұлған.. бир ынгит ўтиради.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Ўзбекистондаги ўрик навларидан бири. [Ўрикнинг] ..хурмойи, мирсанжали.. навлари яхши түршак беради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ХУРОФИЙ [а. خرافى] Хурофотга оид, хурофотга асосланган. *Хурофий урф-одатлар.*

2 әск. айн. диний. *Китоб гоят диний, хурофий – Ҳазрат Али жанс қылиб, коғирларни қыриб, мусулмонарни уларнинг жабр-зулмидан құтқарди, деб ҳикоя қиларди бу китоб.* Ойбек, Болалик.

ХУРОФОТ [а. خرافات – билдіят, таас-суб, ирим-чириимлар] Диний эътиқод, урф-одатлар, иримларни сохталаشتывчи ижтимоий-психологик ҳодиса. Ҳақиқат ўз күшини ўйқотған жойда хурофот ишіши шубҳасиз. «Саодат». *Нодон кишиларнинг күнгли хурофотга яқын бұлади.* Газетадан.

ХУРОФОТФУРУШ [а. + ф. خروفوش – хурофот сотовучи, тарқатувчи] кам құлл. Хурофотни тарғиб қыладын, хурофотни восита қылиб күн күрадын. *Инқілобдан кейин хурофотфуруш бу хонадон тезда қуриб, тұзғиб кетади.* Ойбек, О.В. шабадалар.

ХУРОФОТЧИ Хурофотга берилған адам. *Аввалига Абдужаббор ўлгудай хурофотчи, ўлгудай күнгли тор бўлиб кўринди.* М. М. Дўст, Полазор.

ХУРРАК Ўйкуда нафас олганда чиқадыған хириллаган товуш. Ҳасанали ундан [Отабекдан] жавоб кутар экан, бир оздан сұнг жавоб ўрнига хуррак товушини эшитди. А. Қодирий, Ўттан күнлар. *Кампир күчсиз хуррак торта бошлади.* Ойбек, Таңланған асарлар. *Тұрт ошшұр идорани бошларига күтариб, хуррак тортишаарди.* С. Ахмад, Сайланма.

ХУРРАКЧИ Хуррак отиб ухлайдыған киши. *Хурракни әмас, хурракчыни отаман.* Шундок әқасидан ушлайман-у, деразадан отвараман. А. Мұхтор, Туғилиш.

ХУРРАМ [ф. خزم – шод, қувноқ, хуш-чақчақ; мамнун] 1 Шод, хурсанд, хушчақчақ. Чавандоз Гулсум опанинг ёш қызлардай «дүв» қызарғанини құриб, хуррам жилмайды. О. Ёқубов, Эр бошига иш түшса. *Боринг*

бизнинг Андижонга ҳам, Богларида саир этинг хуррам. Х. Салоҳ.

2 Хуррам (эрқаклар исми).

ХУРРАМЛИК Шодлик, масрурлик. *Хофиз Шерозий – әхтиросли мұхаббат, гүзәл табиат.. шодлик ва хуррамлик таронала-рининг ижодчиси.* «ЎТА». Лекин ерда ва күк-да мен томошага чиққан вактимдаги латофат, хуррамлиқдан асар қолмаган әди. С. Айний, Эсдаликлар.

ХУРСАНД [ф. خرسند – мамнун, қаноатланған; шод, қувноқ] 1 Ҳаётдан жуда мамнун, кайфияти жуда яхши; шод, хуррам; хушчақчақ. *Озод ёшларнинг руҳлари тетик ва ўзлари хурсанд әдилар.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ойим азбаройи хурсанд бұлғанидан: -Баракалла, ўғлым! – деб елкамга қоқиб құйди.* Х. Назир, Ёнар дарё.

2 Бирор кимсадан ёки нарсадан қаноат ҳосил қылған; мамнун, рози, миннатдор. *Шу ўйсун Нодира, Моҳлар ойимдан жуда хурсанд бұлғани ҳолда, уйига қайтди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Элмурод уни [Давлатәрни] шундай шароитда учратганидан хурсанд бұлды. П. Турсун, Үқитувчи.

3 Хурсанд (эрқаклар ва хотин-қызлар исми).

ХУРСАНДЛИК Мамнунлик, вақтичоғлиқ. *Хурсандлығимни айтсанғиз, гүё дарәману, қырғоққа сиғмай, тұлқын ураётгандекман.* Х. Тұхтабоев, Ширин қовуналар мамлакати.

ХУРСАНДЧИЛИК 1 Вақтни хурсанд, шод, ўйин-кулғи билан ўтказиши; вақтичоғлиқ. *Бу – бошларига түшгән фожиадан кейинги биринчи хурсандчилек әди.* Мирмухсин, Мезьмор. ..шу күнларнинг бирида *Хайри ача уйда кичкина хурсандчилек бўлди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 Хурсандлик, шодлик. -Мен сенга айтсам, дүстим, – деди Элмурод, – хурсандчилігим ишімга сиғмайди. П. Турсун, Үқитувчи.

ХУРУЖ [а. خروج – олға чиқиши, отла-ниш; сұзға чиқиши] 1 Тұсатдан ҳужум қи-лиши; ҳужум. *Танк орқасидан келаётганд душман пулемётчилари хуруж қылиб қолди.* Назармат, Жүрлар баланд сайрайди. *Хуруж қи-лаётганд оломон турған жойда қотиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 күчма Иссик, совуқ, шамол, ёмғир, ўт, сув каби табиат күчларининг ҳамласи; авжига чиқиши, кучайиши. *Хуруж қылмоқ.*

■ Шамол яна хуруж қылади, дарахтларнинг

кўксини тилка-пора қилиб шовуллайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ногаҳон хуруж қилган бў ёмғир уни анча шошириб қўйган эди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

3 Касалликнинг кучайиши. Иситма хуруж қилиб, [Башорат ҳоланинг] ҳамма ёғи қақшаб оғриди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

4 с. т. Бирор салбий нарсага берилиб кетиш, ружу қилиш. Ашир, хотини Ҳўжабековга тегиб кетгандан кейин, ичкисинка хуруж қилди. С. Анорбоеv, Оқсой;

ХУРУШ 1 [ф. خورش – қайла; зиравор, дориворлар] 1 Бирор иш ёки жараённинг юзага келиши, тезлашуви учун ёрдам берадиган восита. Терини пардозлашда ишлатиладиган хуруши. Пайвандлаш хуруши.

2 Овқат, чойга маза, таъм бериш учун унга қўшиладиган ошкўк, зиравор, доривор каби воситалар. Агар чойнак узоқ вақт оловда турса, чой айнииди, айниқса, маркибидаги хурушлари куйиб, бемаза бўлиб қолади. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.

ХУРУШЛАМОҚ тех. Қаттиқ материаллар сиртига кимёвий усул билан ишлов бермоқ, пардозламоқ. Металларни хурушламоқ.

ХҮР-ХҮР тақл. с. Хуррак товушини билдиради. Соқи бобо пўстинининг бир енгига бошини тиқиб, бир енгига икки оёғини сукиб, хур-хур этиб, хуррак тортуб ухлаб ётибди. «Хушкелди».

ХУРШИД [ф. خرشید – қуёш] 1 Ёритиб турувчи нарса; қуёш, ёруғлик, машъал. Оламнинг хуришиди кундир, одамнинг хуришиди – илм. Ҳамза. Тепаликка илк нурин сочди хуришиди жаҳон. Э. Воҳидов.

Хуршили тобон поэт. Ёрқин нур сочувчи, порлоқ қуёш; ёрнинг гўзал юзига ишора.

2 Хуршид (эркаклар исми).

ХУСУМАТ [а. خسومت – жанжал, низо; душманлик, адоват] Бирорга нисбатан бўлган кек, адоват; қасд; душманлик. Собир яна ўша ёқимтой ўйгитга айланган ва Аҳмаднинг юрагида унга нисбатан ҳеч қандай хусумат қолмаганди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Тўтихоннинг юраги эзилиб, рашик ва хусуматдан юз терилари тортшиди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ХУСУМАТЛИ Хусумат белгиси ифодаланган; адоватли. У [Маждиддин] ўғлининг елкасидан қўлини секин тушира туриб, чо-

дир томон хусуматли назар ташлайди-да, отга минмоқчи бўлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ХУСУС [а. خسوس – хусусият, ўзига хослик, алоҳидалик; айримлик] 1 Муҳокамага сабаб бўлган ёки кўзда тутилган масала, мавзу. Майли, ҳар ким айтсан ўз фалсафасин. Уни мот қиласман мен бу хусусда! О. Ҳакимов. Юсуфбек ҳожининг қандай одам экани айниқса Акрам ҳожига англашилиб, бу тўғрида ортиқ баҳс қилинмади ва сўз бошига хусусларга ўтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шарт шу: Бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз.. дурустми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 З-ш. егалик ва ў.-п.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **хусусида**). Интизом хусусида гапирмоқ.

ХУСУСАН [а. خسوساً – асосан; айниқса, маҳсус] рев. Бошқаларидан кўра; айниқса. .. Самарқандда, хусусан, Фарғона водийисида одам шаклини чизиш ҳали ҳам Куръон номидан қаттиқ тақиқланаб келмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХУСУСИДА кўм. взф. Тўғрисида, ҳақида. - Пилла хусусида тил қисиқлик жойим ўйқ. Планни бир юз ўн бир процент қилиб қўйганман, – деди раис. С. Аҳмад, Ҳодивой.

ХУСУСИЙ [а. خصوصی – алоҳида, маҳсус; шахсий] 1 Бирор шахснинг ёлғиз ўзига қарашли, тегишли бўлган; шахсий; алоҳида. Хусусий дўкон. ■ Анвар хусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Кундузлари ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Муайян бир нарса ёки мавзуга бағишиланган; айрим бир нарса ёки мавзуни ўз ичига оладиган. Хусусий ва умумий масалалар.

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ иқт. Фуқароларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган юридик шахсларнинг давлат мулки обьектларини ёки давлат акциядорлик жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олиши; давлат мулкига эгалик хуқуқининг давлатдан хусусий субъектларга ўтиши

жараёни. Давлат уй-жой фондини хусусий-лаштириш Ўзбекистон Республикасининг маҳсус қонунларига мувофиқ амалга оширилади. Газетадан.

ХУСУСИЙЛИК 1 Айримлик, ўзига хослик.

2 флс. Фалсафа фани категорияларидан бири. Демак, тил билан нутқ умумиётлик билан хусусийликнинг диалектик муносабатида бўлиб, улар бири иккинчисига ўтиб турадиган ҳодисалардир. «ЎТА».

ХУСУСИЯТ [а. خصوصیت – ўзига хослик; алоҳидалик, айримлик] Бирор нарса ёки кимсанинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган томони, ўзига хос белгиси. *Характерли хусусият. Ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари.*

ХУТБА [а. خطبہ – ваъз, нутқ; панднасиҳат] 1 дин. Жума ва ҳайит кунларидан имом хатибнинг суннатдан кейинги (фарздан олдинги) ваъзхонлиги; диний панднасиҳат. *Намоздан кейин семиз ва тақаббур Бўриҳон ҳазрат эшон минбарга чиқиб, хутба бошлиди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ўрта асрларда хутбанинг муҳим сиёсий аҳамияти бўлган. «ЎзМЭ».*

Номига хутба ўқитмоқ ёки номини хутбага кўшиб ўқитмоқ тар. Тахтга чиққан ҳукмдорнинг номини намоздан кейинги дуода тилга олиб, унинг ҳақиқий ҳукмдор эканлигини тан олмоқ. Бир куни Абу Ўбайд Қобуснинг ўғли Манучехр Маҳмуд номига хутба ўқитиб, расман унинг ҳокимлар қаторига ўтгани тўғрисида хабар олиб келди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Никоҳаш вақтида ўқиладиган дуо. Қози никоҳ хутбасини ўқишига кириши.. С. Айний, Эсадаликлар. -Афанди, шайтоннинг хотинининг оти нима? – деб сўради имом. -Никоҳ куни сиз хутба ўқиган экансиз-ку, билмайсизми? «Латифалар».

ХУТОР [р. хугор < қад. nem. hūntarī – вилоят, ҳудуднинг бир қисми] 1 Россияда кўргони, уйлари билан алоҳида ажратиб, ўраб олинган, муайян шахсга қарашли ер майдони.

2 тар. Кубань, Украина ва Ўрта Осиёда икки-уч хўжаликдан иборат қишлоқча.

ХУФИЁНА [а. + ф. خفیانه – яширинча, билдирилмай, зимдан] Бошқаларга билдирилмасдан; яширин равишида; яширинча. Кечакоқшом Аматжон масжиднинг имоми ю бир

муллани чақиритириб, хуфёна никоҳ ўқиттириб қўйган эди. С. Сиёев, Аваз.

ХУФИЯ [а. خفیه – яширинлик, махфийлик; сирини бошқаларга айтмаслик] 1 Бошқаларга билдирилмайдиган, сир тутиладиган; яширин, махфий. *Иброҳим султон Қоралион қулогига шивирлаб, хуфия топшириқни маълум қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. -Амаки, ташқарида гаплашсак бўлмайдими? – деди қиз.. -Йўқ, – деди Жўра қоровул, – хуфия гап бор. Ю. Шомансур, Қора марварид.*

2 Билдирилмасдан бузуқилик қилувчи; яширин равишида фоҳишилик қилувчи. [Мастура:] Менинг қўлимдан беш юзга етиб хуфияси, сатанги, акабаччалари чиқди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХУФИЯКИ айн. хуфиёна. *Рӯза ойи келиши билан Саид Бурҳон маҳзум кундуз кунлари қоронги ҳужрага кириб.. хуфияки майхўрлик қилиб, дам олиб ётар.. эди. Файратий, Маҳзум қочди.*

ХУФТОН [ф. خفتون – ухламоқ, ухлаш] 1 Кўёш ботгандан бир-икки соат кейинги вақт; тахминан кеч соат еттидан ўнгача давом этувчи вақт. Кеч кирди, хуфтон бўлди, баъзи ўтвларда чироқлар ўчди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 дин. Кўёш ботгандан бир ярим соат ўтгач ўқиладиган кечки намоз. [Тиллабой] Овқатларни хўп еб олгандан кейин, хуфтонни намозшомдаёт чала-чулла ўқиб олиб, дарров ухлаш қолар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Дили (ёки қўнгли, таъби) хуфтон Кўнгли фаш; хафа. Бўрининг дили хуфтон бўлди. Т. Мурод, Қўшиқ. Кўнглим бирдан хуфтон бўлиб, ўзимни ҳақоратлангандек сездим. М. Қориев, Ойдин кечалар. Етти (ёки икки, уч) хуфтон Алламаҳал, аллавақт. Ҳайри ачанинг чоли азонлаб тегирмонга чиқиб кетади, шу билан икки хуфтонда қайтади. Д. Нурий, Осмон устуни. Қўли кишиланли Авазни сарбозлар етти хуфтонда.. мозористонга олиб келишиди. С. Сиёев, Аваз. **Хуфтон намози** айн. хуфтон 2. Чол хуфтон намозини ўқиши учун тахмондан жойнамозни олиб, намат устига тўшамоқда эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ХУФЯ [а. خفیا – сир; айгоқчи, изқувар] тар. Айгоқчи, изқувар. Уларнинг бу музокараларини четда эшишиб турган хуфялардан бири бу сўзни Азизбекнинг қулогига етказур. А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қосим-

бек:] Қулингиз Самарқанддаги хуфялардан келган бир хабарни амирзодамга кўрсатишдан тортинган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХУШ [ф. خوش – ёқимли, яхши, ажо-йиб; шод, қувноқ] 1 Яхши, ёқимли. Яхши күй ва қўшиқ инсонга хуш кайфият бағишлиайди. Газетадан. Димоққа бир хуш ҳид уради Бөглар ошиб келган шаббода. Х. Салоҳ.

Вақти (ёки кўнгли) хуш Кайфи чоғ, хурсанд. Вақти хуш бўп, карнай-сурнай қўяди, Ўйинчи, созанд бари келади. «Баҳром ва Гуландом». Фарҳоднинг кўнгли хуш бўлиб, Отаси ҳам бирга кетди. «Баҳром ва Гуландом». Хуш ёқмоқ Жуда ёқмоқ, мъяқул тушмоқ. Бунақа шарт элликбошига албатта хуш ёқади-да! Дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиққа олибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Хуш келибсиз! ёки хуш келдингиз! Мехмон келганда, ҳурмат юзасидан айтиладиган ибора. -Хуш келибсиз, сафо келибсиз, жуда хурсандман, – деди ўй эгаси. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Хуш келмоқ Ёқмоқ, яхши кўрмоқ. Унинг ўзига сариқ атлас хуш келса-да, бироқ ҳозир ўз хоҳишини бир ёққа қўя туриб, Отабек кўнглича кийинишига қарор қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хуш кўрдик айн. хуш келибсиз. [Бобур:] -Хуш кўрдик, бегим, – деди-да, унга ўнг елкасини тутди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Хуш кўрмоқ Ёқтиримоқ, яхши кўрмоқ. Аммо Анварнинг айниқса хуш кўрган кишиларидан биринчиси Раъно ва иккинчиси.. Насим исмли бола эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Хуш энди! Хайрлашиш вақтида айтилади; хайр. Менинг билан бирга келган Мехрибонлар, хуш энди! «Баҳром ва Гуландом». Хуш қолинг Хайрлашиш вақтида кетувчининг қолувчига яхшилик тилаб айтадиган ибораси. Азаматлар, наъра шерлар.. Бегу хонлар, хуш қол энди! «Эрали ва Шерали». Хуши йўқ Хоҳласмаслик, ёқтиримаслик; хоҳиши йўқ. Дастурхонда ҳолга, новвот, мураббо.. Заргаронинг буларга хуши йўқ.. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Хуши келмоқ Кайфияти яхши бўлмоқ. Бундайлар ҳақида ҳалқда кўча хандон, ўй зиндан, деган нақл бор. Чунки хуши келганда, ундан қувноқ одам йўқ. Ж. Абдуллахонов, Орият. Хушига келса Хоҳласа, ёқтираса. Хушингга келса – шу, бўлмаса, билганингни қил.

ХУШ- [ф. خوش – ёқимли, яхши; шод, қувноқ, хурсанд] Бир қанча қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «яхши, ажо-йиб; ёқимли, дилкаш, қувноқ, қувончли» каби маъноларни билдиради.

ХУШАТВОР [хуш + атвор] эск. кт. Хушфөъл, яхши ахлоқли, яхши хулқли. Бердиллар таълим менга мен билмаган ҳар кордин, Илму одобу хунар, фахм этмаган асрордин, Хушсуханлик, хушкаломлик ҳамда хушатвордин, Ҳеч бири баҳтимга ёри бермади, нолон бошим. Мутриб.

ХУШАХЛОҚ [хуш + ахлоқ] кт. Ахлоқи яхши, одобли. Ҳушхулқ, хушахлоқ.. тўғрисуэз Маҳаммадкарим чинакам ботир, шиъжоатли, душманларга нисбатан раҳмсиз, шафқатсиз киши эди. М. Ўринхўжаев, Унугилмас кунлар.

ХУШБАХТ [хуш + баҳт] кт. Баҳтли, саодатли. Ҳушбахт йигит. ■ -Не Фарғона, эл тўй қилар, Қувнар, ўйнар ҳушбахт диёр. Миртемир. Биз ўшанда сўлум соҳилда ҳушбахт кезиб, анчагача қолиб кетдик. Газетадан.

ХУШБАХТЛИК Баҳтлилик; мамнунлик. Шунга қарамай, ҳамма хурсанд, юзларда ҳушбахтлик жилваланарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ХУШБАХРА [хуш + баҳра] кт. Кишининг баҳридилини очадиган; ҳушҳаво. Бўлибсан ўзгача ҳушбахра, ҳушҳаво, чаманим. Ҳабибий.

ХУШБАХРАЛИК Одамнинг баҳридилини очишилик. Ўрикзорга қараб турган, дид билан бино қилинган.. эски айвон озодалиги, ҳушбахралиги билан меҳмонлар дикқатини жалб қилди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ХУШБИЧИМ [хуш + бичим] 1 Яхши тикилган; кийганда ярашадиган, бичими яхши (кийимлар ҳақида). Ҳушбичим дўлти. Ҳушбичим костюм. ■ Ўғилой чўлқуварлар фарзандларига чиройли ва ҳушбичим кийимлар тикиб берди. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Бўйи-басти келишган, қадди-қомати чиройли. Ҳушбичим йигит. ■ Бир байрам кечасида унинг [Назокатнинг] сермароқ рақси ва ҳушбичим қадди-қоматини кўрган қандайдир меҳмон уни балет мактабига тақлиф қилди. Шуҳрат, Умр погоналари.

3 Ташки қиёфаси, тузилиши, кўриниши чиройли, келишган. Ҳушбичим иморат. ■ Улардан бири [Алиев] барваста қомат, қуюқ

қора қошли, хушбичим чехрали йигит эди. X. Шайхов, Рене жумбоги.

ХУШБИЧИМЛИК Келишганлик.

ХУШБҮЙ [хуш + бүй II] Ёқимли ҳид таратадиган; яхши ҳидли, мұаттар. Ҳамма ёқни димогни құтиқловчи хушбүй бүгдой ҳи-ди тутыб кетди. Н. Фозилов, Дийдор. Ди-могига аллақандай хушбүй аттар иси гүпиллаб урилди. Ү. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ХУШВАҚТ [хуш + вакт] Вакти чөг, хур-санд, шод. Очил кечагидан анча бошқача – шұх, хушвақт. П. Қодиров, Үч илдиз. Давра-да унинг [Бүрінинг] дастидан рүшнолик күр-ролмай юрганлар хушвақт бўлди. Т. Мурод, Юлдузлар манту ёнади.

Хушвақт бўлинг! Мехмон келганда айти-ладиган «Хуш келибсиз!» иборасига жаво-бан айтилади. [Рұхси хола:] Ҳуш кептилар! [Саодатхон:] Хушвақт бўлинг! С. Зуннунова, Янги директор.

ХУШВАҚТЛИК Хурсандчиллик, шодлик. [Шариф:] Ҳуш келибсиз, азиз меҳмонлар. [Ҳам-ма:] Хушвақтлик бўлсин. Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза.

ХУШГАП [хуш + гап] Шириңсўз; хуш-муомала. Ҳушган одам. ━ [Меҳмонларнинг] Баъзилари адабиётдан хабарсиз бўлсалар ҳам, ҳушган, хушчақчақ ва асқиячи эдилар. С. Ай-ний, Эсдаликлар. Очик чехра, диловар, марду ҳушган, Қўзи ўйнаб турар кулганда сўзлаб. Ҳабибий.

ХУШДИЛ [хуш + дил] кам қўлл. Очик қўнгил, ёқимли. Вагонда қолаётган солдат-лар оққўнгил, хушчақчақ ва ҳушдил улфати-дан ажралиб қолаётганларига ачинардилар. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХУШЁҚМАС Ишга бўйни ёр бермайди-ган; дангаса, ишёқмас. Ҳушёқмасни эл ҳуш-ламас. Мақол.

ХУШЁҚМАСЛИК Дангасалик, ишёқ-маслик. Ҳушёқмаслик билан ишламоқ. ━ Амалдорлар ўзаро гап сотиб, вазифаларини ҳушёқмаслик билан бажаардилар. Ойбек, Навоий.

ХУШИЧИМ Яхши ичиладиган, ютуми яхши, ичишли. - [Мусаллас] Жуда хушичим, кайфи ҳам нозик.. – деди камтирип Зумрадга. Ойбек, Танланган асарлар.

ХУШКАЙФ [хуш + кайф] 1 Кайфияти яхши, хурсанд, ўйнаган-кулган, хушчақчақ. У жуда хушкайф эди. ━ Хушкайф бир гурух

тор кўчадан чиқиб, мадраса орқасида гойиб бўлди. Ойбек, Навоий.

2 айн. ширакайф. Ҳушкайф одам.

ХУШЛАМОҚ Ёқтироқ, сўймоқ, Са-миғжон ҳам бошқа қишлоқ қизлари ораси-дан ёлғиз Матлубани хушласа керак, уни кўпроқ суратга олишга тиришарди. О. Ёку-бов, Излайман. Семиз, бети очиқ қора хо-тин менга хушламай боқди. С. Сиёев, Ёру-лик.

Кўнглини (ёки вақтини) хушламоқ Бир-орни хурсанд қилмоқ, унга шодлик, вақ-тичоғлик баҳш этмоқ. Ҳеч кимса бийларнинг кўнглини хушламайди.. «Алпомиши». Үч кани-зи бувисининг вақтини хушлаб.. рўмолини бошига елвагай ташлаб, чопшишиб.. бора со-либ, занжирни ушлади. «Эрали ва Шерали».

ХУШЛАШМОҚ 1 Ҳушламоқ фл. бирг. н.

2 фольк. Ёқимли сўз ва ҳаракатлар би-лан бир-бирларини хурсанд қилишга урин-моқ. Мени кўриб, кўшқдан у пастга туш-ди, Парвона бўб, атрофимда хушлаши. «Нигор ва Замон». Раъно барғига қўниб, шўхлик бошлишиб, Мен билан хушлашидилар бўлбул, савваси. Файратий.

З Бир-бирига «хуш келибсиз», «хуш қо-линг» дейишмоқ; хайр-хўшлашмоқ; хайр-лашмоқ. Ҷаққон дарвозадан буларни чиқа-риб, хушлашиб, Соқи билан Авазни жўнат-ди. «Бўтакўз».

ХУШЛУҚУМ [хуш + a. لق – «луқма I» с. нинг кўпл.] кам қўлл. Ютуми яхши; хуш-ичим; лаззатли. -Во-ей, муздаккина-я, ажаб хушлукум, ютган сари роҳат қиляпман, – деди Унсин морожнийни ялаб. Ойбек, Улуг йўл.

ХУШМАНЗАРА [хуш + манзара] Кў-риниши кишининг баҳридилини очадиган; чиройли манзарага эга; кўркам. Ўзининг қисқа умрини шу хушманзара водийда тинч-гина ўтказсин, эркинликдан маҳрум бўлма-син. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Янги Ўр-да, юқорида ёзғанимиздек, ҳақиқатан шу-куҳлик, хушманзара бино қилинган эдики, унинг ҳозирги ҳаробасидан ҳам кўрса бўлур. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХУШМАНЗАРАЛИК Кўркамлик. Бу шийлон ўзининг хушкайф ва хушманзарали-ги билан қишлоқда.. «Обид кетмоннинг ший-лони», деб машҳур бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон.

ХУШМУЛОЗИМ [хуш + мулозим] Кишини хурсанд қилишга тиришадиган; хушмумала, хушфеъл, сермулозамат, сертавозе. *Хушмулозим йигит.* — *Бу ерда, хушмулозим мезбонларимизнинг қабул маросимида кўп мамлакатларнинг вакиллари тўпланган.* Газетадан.

ХУШМУЛОЗИМАТ [хуш + мулозимат] айн. *хушмулозим.* *Хушмулозимат мезбон.*

ХУШМУЛОЗИМАТЛИК Хушмумалалик, сертавозелик. — *Мен дарвозага етареттас, мингбошининг ўзи чиқди: болани сўкиб, мени эса яна ҳам хушмулозиматлик билан қарши олди, — деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ХУШМУОМАЛА [хуш + мумала] 1 Мумаласи, гап-сўзлари, хатти-ҳаракати ёқимли; хушфеъл. *Ҳақиқатдан ҳам Лавлининг бунчалик хушмумала йигитни биринчи бор кўриши, гап билан элитиб кўяди-я!* Д. Нурий, Осмон устуни. *Бошлиқнинг хушмумала, маданиятили бўлгани яхши..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 от взф. Одоб билан ёқимли мумала қилиш; хушфеъллик. *Анвар ҳар ким учун севимли ва хушмумаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХУШМУОМАЛАЛИК Бирорга яхши мумалада бўлиш. *Рихсивой аканинг хушмумалалик одати ҳамсузҳатига қаттиқ гапиришга имкон бермади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХУШМЎЙЛОВ [хуш + мўйлов] Мўйлови чиройли, мўйлови ўзига ярашган. *Йигитлар куулумсираб, ўртадаги думалоқ юзли, хушмўйлов йигитга ишора қилишиди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ўртадаги сўрида ўтирган баланд бўйли.. хушмўйлов йигит сўрини қасир-қусур қилиб, ўзини пастга отди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ХУШНАВО [ф. خوشنو – хушоҳанг, ёқимли овозли] Ёқимли куйладиган; куйлари, қўшиқлари кишига завқ-шавқ бағишладиган. *Минг фарёдким, ўзбек поэзия гуллистонида хандон урган хушнаво булбул сайрашдан тўхтади.* Н. Сафаров, Мардлар. *Ҳофизу созанда – жамъи хушнаволарга салом.* Муқимий.

ХУШНУД [ф. خوشنود – мамнун, қониқкан; шод, хурсанд] кт. 1 Хурсанд, шод; мамнун. *Миробидов.. уйга жуда хушнуд кайфиятда кириб келди.* О. Ёкубов, Диёнат.

Барча хушнуд, диллар чоғ эди. Э. Воҳидов. Нидо.

2 Кишини хурсанд қиладиган; кайфиятини кўтарадиган. *Шерзоднинг кўкрагига фонендоисконнинг муздек ҳалқаси тегиши билан вужудида хушнуд бир енгиллик сезди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

3 Хушнуд (эркаклар исми).

ХУШНУДЛИК Мамнунлик, хурсандчилик. — *Терим жуда хушнудлик билан бошланди, болам, — деди.. ота ҳаяжонланиб.* Ойбек. О. в. шабадалар. *Рўзгорнинг барча оғир-енгили Ҳабиба опанинг елкасида. Ҳамма ёқ саранжом-саришта. Болалари, эрининг чехрасида ҳам хушнудлик.* Э. Охунова, Элга содик аёл.

ХУШОВОЗ [хуш + овоз] Овози ёқимли, тиник. *Хушовоз ашулачи.* — *Булоқ бўйларида гул, раийон, ялтиз, Кушлар хушовоздир, баланд парвоздир.* Миртемир.

ХУШОМАД [ф. خوشآمد – (л.м. яхши келди, хуш ёқди) – саломлашиш, салом бериш; ёқимли сўз; тилёғлама мақтov] Бирор кишига тамагирлик билан хизмат қилиш, сермулозамат бўлиш, мақташ ва ш.к.; хушомадгўйлик, лаганбардорлик. *Ҳомкишини хушомад ҳароб этар.* Мақол. — *Айрим раҳбарлардек Баширжонга ҳам хушомас ёқарди.* «Ёшлик».

ХУШОМАД ҚИЛМОҚ 1) хушомадгўйлик билан мумала қилмоқ, лаганбардорлик қилмоқ. — *Хотин киши эрига хушомад қила бошлидими, билингки, у гуноҳ қилган бўлади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл; 2) мамнуният ифодаси сифатида «дўст», «барака топ», «қурбонингиз бўлай» каби иборалар билан кимсага қаратса хитоб қилмоқ. *Шўх йигитлар ўйинчига хушомад қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДГЎЙ [ф. خوشآمدگوی – хушомад айтувчи] Бирорга хушомад қилувчи; лаганбардор. *Илмисиз бош қашир, Хушомадгўй гап ташир.* Мақол. — *Сизга бошқа одамлар тўқсунлик қилди, бўлмаса, бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб, патини тўзитиб юборар эдингиз.* А. Қаҳдор, Мунофик.

ХУШОМАДГЎЙЛИК к. лаганбардорлик. *Хушомадгўйлик қилмоқ.* *Хушомадгўйлик билан гапирмоқ.* — *Олаҳўжга Элмуородни кўрган жойидаги хушомадгўйлик билан гаплашишига тиришарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДОМУЗ [хушомад + ф. امدا - ўхшаш, каби] рвш. Хушомад тариқасида, хушомад қилғандай; лаганбардорлик билан. *Унинг [раиснинг] ранги оқариб, хушомадомуз жишимайди.* С. Анербоев, Мехр.

ХУШОҲАНГ [хуш + оҳанг] Оҳангги кулоққа ёқадиган, ёқимли. *Бу ҳазин ва хушоҳанг куйлар, дам қувноқ, дам мунгли лапарлар тонг отгунча давом этишини истайди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ХУШРЎЙ [ф. خوشروی - чиройли юзли] 1 Чиройли; гўзал. *Хушрўй қиз. Хушрўй йигит.* ■ Уруш вақти. Декабрь оқшомларидан бирида хушрўйгина жувон Тошкентнинг собиқ эски шаҳари кўчаларидан шошиб борарди. Ф. Хўжаев, Онадек меҳрибон. -Ёвонимизда Жумагул отли бир қиз бор. *Ундай хушрўйи йўқ.. - деди тўра Ашир маҳрамга.* Ж. Шарипов, Хоразм,

2 рвш. Очик чехра билан, самимий. *Хушрўй қаршилаган ёшгина, қорачадан келган, истараси иссиқ бир хотин [Искандарога] челакда сув тутди.* Ойбек, Нур қидириб. *Саодат уларга одатдагидек кулиб, хушрўй жавоб қилиб ўтиради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Хушрўй (хотин-қизлар исми).

ХУШРЎЙЛИК Чиройлилик; кўркамлик. *Хушрўйлик, кўзларидаги нур, юракдаги эзгулик, шўхлик, кўхлилик - ҳаммаси тутувликдан экан.* Э. Охунова, Бахти кулганлар.

ХУШСУРАТ [хуш + сурат] Кўриниши чиройли, кўркам, гўзал. *Хушсурат одам.* ■ *Унинг ёши ўтиб қолган, аммо қош-кўзидан ёшиликда хушсурат бўлгани аниқ кўриниб турарди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Эридан анча ёш бўлган қора қош, қуралай кўзли хушсурат Ситорабону «дадаси уришиб бермасайди», деб ҳайиқиб турар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХУШСУХАН [хуш + сухан] Ёқимли сўзлайдиган, шириңсўз, сухбати ширин. *Хушсухан одам.*

ХУШСУҲБАТ [хуш + сухбат] Яхши сухбат қурадиган, сухбатни қизитадиган; гапи-сўзи ёқимли. *Хушсухбат одам.* ■ [Инженер] *Ўттиз беш яшар, хушсухбат, қадди-қомати келишган.. қурилишга келган.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХУШТАБАССУМ [хуш + табассум] Юзидан ёқимли табассум аримайдиган; хушфеъл. *Хуштабассум аёл.*

ХУШТАБИАТ [хуш + табиат] Хатти-ҳаракати ёқимли, хушфеъл; очик. *Оддийгина кийинган хуштабиат аёл Дадашевни кутувчилар столига тақлиф қилди.* И. Раҳим, Тақдир. *Руқия она ўрта ёшлардаги хуштабиат аёл экан.* Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

ХУШТАБИАТЛИ айн. хуштабиат. *Неъматжон хуштабиатли, уятчан бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ХУШТАБИАТЛИК Хатти-ҳаракати ёқимли, хушфеъл бўлишлик. *У қиз хуштабиатлиги билан ажралиб турарди.*

ХУШТАВОЗЕ [хуш + тавозе] Тавозе билан мумомала қиласидиган; хушмумомала, илтифотли. *Хуштавозе одам.* ■ *Қўни-қўшнилар билан саломлашиб юрадиган хуштавозе бу йигитдан қишилоқ кампирлари қочишмас.. эдилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ХУШТАКАЛЛУФ [хуш + тақаллуф] Иззат-хурматни ниҳоятда ўрнига қўядиган; хуштавозе. *Хуштакаллуп одам.*

ХУШТАКАЛЛУФЛИК Хуштавозелик, сертакаллуплик. *Хуштакаллуплик билан мумомала қилмоқ.*

ХУШТАКАЛЛУФЛИЛИК айн. хуштакаллуп. *Бу ерда ҳаридорларга хуштакаллуплилик кўрсатилади.* Газетадан.

ХУШТАБЪ [хуш + таъб] эск. айн. хуштабиат. *Рустамжон хуштабъ йигит.* Унинг одоби, сиполиги Шокир акага кўп маъқул келарди. М. Хайруллаев, Кўнгил.

ХУШТАБЪМ [хуш + таъм] Суйиб истеъмол қилинадиган; таъми яхши, ёқимли; хушхўр. *Хуштабъм овқат.* ■ *Махсум бу хуштабъм таомни шошиб-пишиб тановул қилгунича, кампир тенасида қараб турди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ХУШТАБЪМИК Хуштабъм бўлишлик. Сутга ёки қатиқ зардобига қориган хамирдан тайёрланган нон хуштабъмлик хоссасига эга бўлади. Ғ. Маҳкамов, Даствурхонимиз файзи.

ХУШТОР [ф. خوشدار - яхшиликка, ёқимлиликка эга] 1 Бирор кимсани севган, унга кўнгил қўйиган киши; ошиқ. *Шу гўзал қизининг хуштори бўлдим, Санъатин кўриб, завқларга тўлдим.* А. Пўлат. *Қамархонга хуштор бўлганинг сон-саноги йўқ экан.* «Эртаклар».

2 Бирор нарса билан жуда қизиқадиган, унга меҳр қўйган; иштиёқманд, орзуманд. Эҳтимол, булоқдан чиқаётган бу тиник сув-нинг хуштори, кушандаси кўпидир: бу сув тогу тошни тўлдириб юрган қушлар, кавак-кан-дикларда истиқомат қиласиган жониворлардан ортмас. И. Раҳим, Чин муҳаббат. - Идорада ўтириб қиласиган иш районимизда ҳам топилади, — деди [Мўмина] гапни шарт кесиб, — унақа ишга хуштор бўлганимда, бу ерга [Мирзачўлга] келиб нима қиласардим. Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

ХУШТОРЛИК Ошиқлик. Барча шодлик сенга бўлсин, Бор ситам, зорлик менга, Барча дилдорлик сенга-ю, Барча хушторлик менга. Э. Воҳидов.

ХУШФЕЪЛ [хуш + феъл] Феъл-автори яхши, кишига муомаласи ёқадиган. Хушфеъл одам. — Тўладан келган, хушфеъл Шукур Каримовиҳ ҳам дастлабки кундан бошлаб унга ёқиб қолган эди. Мирмуҳсин, Умид.

ХУШФЕЪЛЛИК Яхши муомала. У [Дадамат ака] ажойиб хушфеъллик билан ийитларни чорпояга тақиғ этди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ХУШХАБАР [хуш + хабар] Кишини хурсанд қиласиган хабар; яхши хабар; мужда. Кечқурун Гулчехра билан гаплашгани кетган Муяссар ҳам хушхабар билан қайтди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Ҳар гал бирор сизга қўнгироқ қиласа, юрагингизда бирор хушхабар эшишшининг заифгина умиди пайдо бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ХУШХАНДОН [хуш + хандон] Хушчақчақ, хурсанд, шод. Йўлда таниш-билишлар учраса, хушхандон кўришаман, яраса-ярасамаса ҳазил қиласман. С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ХУШХАТ [хуш + хат] 1 от Чиройли ёзилган хат; чиройли ёзув, ҳусниҳат. Чокарнинг хушхатини Аваз дарров таниди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 сфт. Чиройли ёзиш санъатига эга бўлган, хатни чиройли ёза оладиган, хати чиройли. Мавлоно Абдусамад жуда хушхат котиб ва мөҳир наққош эди. М. Осим, Сехрли сўз.

3 сфт. Чиройли, тартибли (ёзув ҳақида). Хушхат ёзув.

ХУШХОН [ф. ҳошхован — яхши, ёқимли ўқийдиган, хушваз] Овози ёқимли, оҳангдор. Боғи шинам, ариқ бўйида Гуркирайди

райҳон, ялпизлар. Тўқсон ёшли ота тўйида Хизматдадир хушхон ҳофизлар. Ҳ. Фулом. Бутун борлиқ хушхон қушларнинг Шод ялласи билан тўлғуси. З. Диёр.

ХУШХОНЛИК Ёқимли овоз соҳиби бўлишлик. Бу йигит хушхонлиги билан шуҳрат қозонди.

ХУШХУЛҚ [хуш + хулқ] айн. хушфеъл. Қиз боланинг хушхулқ, эпчил, уқувли бўлиб тарбияланishi.. кўпинча унга онадан ўтади. «Саодат».

ХУШХУЛҚЛИК Яхши, ёқимли феъл-авторга эга бўлишлик. Мажнун ўзининг хушхулқлиги ва ахлоқи билан ўқувчининг ҳар қанча маҳсун ва оғаринига лойиқ. Т. Жалолов, «Ҳамса» талқинлари.

ХУШХЎР [ф. ҳошхур — яхши ейила-диган, мазали] Тотли, мазали. Козим хушхўр айрондан мириқиб сипқарди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ХУШЧАҚЧАҚ 1 Ҳаётдан мамнун; доимо курсанд бўлиб юрадиган. Раис.. қирқ беш-элликлар чамасидаги тўлагина, хушчақчақ киши эди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Қувноқ, шод-хуррам. Телефондаги хушчақчақ гап тугагандан кейин, бу ерда ҳалидан бери давом этётган сұхбат бирдан маъносиз бўлиб туқолди.. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХУШЧАҚЧАҚЛИК Қувноқлик, хурсандчилик, яхши кайфият. -Ислом Норович, — деди у хушчақчалик билан, — ҳамма соҳага бир кўз билан қараладиган бўлди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ХУШҚАД [хуш + қад] кт. айн. хушқомат. Шийлонда енгил куй янграмоқда, хушқад, хушсурат бир жувон рақс тушмоқда. О. Ёқубов, Диёнат.

ХУШҚОМАТ [хуш + қомат] 1 Қаддиқомати келишган; хушбичим. Юпқа оқ кигиздан қалтоқ кийган хушқомат қизни аввал танимабман. П. Қодиров, Қадрим.

2 кўчма Ҳашаматли, савлатли; адил. Машина ойнасидан баланд, хушқомат иморатлар лип-лип ўтиб туритти. С. Аҳмад, Мехрибон. Темир ўйл ёқасидаги йирик япроқли хушқомат терақлар кумуш тангалардек нур сочиб жилваланарди. О. Ёқубов, Ота изидан.

ХУШҲАВО [хуш + ҳаво] Иқлими, ҳавоси жуда ёқимли; ҳавоси тоза. Муҳиддинларнинг боғи ҳақиқатан хушҳаво, гўзал жойда экан. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ХУШХИД [хуш + ҳид] кам қўлл. айн. хушбўй. Ҳушҳид гул.

ХУШХОЛ [хуш + ҳол] кт. Бирор нарсадан мамнун, шод, хурсанд. Ҳушҳол қилмоқ. ■ [Эркин] *Фикрининг аниқ айтмолаганидан ҳушҳол бўлиб, Салимжонга мулојим тикилди. П. Қодиров, Эркин. -Ассалому алайкум, Алихон ака, — деди Аҳмад ҳушҳол бўлишга тиришиб. Ф. Мусажонов, Нозик масала.*

ХЎБ [ф. خوب — чиройли, яхши; сифатли; мос, яроқли] 1 айн. яхши 1. *У савдогарни ўз ҳузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилингиз хўброқдир. «Бўтакўз».*

2 эск. поэт. (кўпл. шаклда) Чиройли, гўзал киши. Ҳўблар била келгандагу, мендан қиласиз ор, Энди ўзингиз яккаю танҳо, қарамайсиз. Фурқат. Гўзалардан гўзалдир, ҳўбларнинг хўби, мумтози, Қилур мафтун агар бир кўрса ҳар ким ишваю нози. Ҳабибий.

3 айн. хўп 1 2. *Faфур ака шеърларимни ўқиган бўлса, хўб мени мақтаса керак, деган хаёл билан уйига бордим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. -Жонивор хўб етилибди-да, — деди Мадаминхўжа қовунни коса қилаётib. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ХЎЖА [ф. خواجه — ҳурматли, обрў-эътиборли киши; ҳўжайин, соҳиб; савдогар; мураббий] 1 эск. Бирор кимсанинг ёки нарсанинг эгаси; ҳўжайин. Сўнг [мулозим] ялтоқланиб, ҳўжасига ўғириди. С. Сиёев, Ёрғулик. ..Ҳўжаси унинг [отнинг] ёлларини силаётгандан, Лаъли унга ғамза қилиб: -Отингизга намунча ҳушторсиз? — деди. Ҳ. Фулом, Машъал. *Мардон Йўлчиевичга қарагандага уй ҳўжаси Саримсоқ аканинг ёши улуғроқ эди. Ж. Абдуллаҳонов, Орият.*

2 тар. Үзларини чорёларнинг авлодлари деб ҳисобловчи мусулмонларнинг фаҳрий номи. Ҳўжалар муайян имтиёзларга эга бўлганлар. «ЎзМЭ».

3 этн. Ўрта Осиёда илгари маълум имтиёзга эга бўлган оқсусяклар ва уларнинг авлодлари; зид. фуқаро. *Абдурасул, мен сизга айтсан, бизнинг Қамишкана эскидан уруққа ажраб келади: фуқаро ва ҳўжса. П. Турсун. Ўқитувчи.*

4 Ҳўжазода эркаклар исмига қўшилади. *Мадаминхўжа тол соясида ўтирган экан, буларни кўриб, дарров ўрнидан турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ҳўжа қўрсинга (ёки қўрсинг учун) Бирорни алдаш, ҷалғитиш учун; номига; наридан-бери, шунчаки, юзаки. Ҳўжса қўрсинга ишлаб турмоқ. ■ *Баъзилар фақат ҳўжса қўрсинг учун [ишига] чиқади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҲЎЖАБЕКА Ҳўжайин аёл; ҳўжайнинг хотини. Ҳасанали ҳўжабекасининг ички сирига унча ошна эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЎЖАЗОДА [ф. خواجهزاده — ҳўжанинг фарзанди, авлоди] 1 Ҳўжайнинг ўғли (к. ҳўжайин). Ҳўжазодасидаги бу ҳолат уни [Ҳасаналини] ҳар турли мулоҳазаларга олиб кета бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳўжа (к. ҳўжа 3) авлодидан келиб чиқкан киши. Келинг, ўзбеклар сараси.. Савдогар ҳўжазодалар, Сизми ўзбекнинг тўраси? «Тоҳир ва Зухра».

ҲЎЖАЙИН [р. хозяин (хозяин+ин) < ф. خواجه — ҳўжа, эга, соҳиб] Бирор нарсага, мас., ер-сув, мол-мулк, уй-жойга эгалик қилувчи шахс; хусусий мулк эгаси; мулкдор, бой. [Мирзакаримбой:] Ваъда.. Нодон. Ҳўжайин деган хизматкорларини қизиқтириш учун ваъда қилаверади-да.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсанинг тўла ҳуқуқли эгаси. Ӯзимиз ҳўжайин ўз еримизга, Эркинмиз, номимиз, ҳуқуқимиз бир. Р. Бобоҷон.

3 с.т. Раҳбар ҳодимга мурожаат шакли. -Ҳўжайин, машина тайёр, — деди шоғёри. Газетадан.

4 с.т. Аёл кишининг турмуш ўртоғига мурожаат шакли. -Ҳўжайин, овқат тайёр бўлди. Келтирайми? — Мастура ошхонадан туриб сўради эридан. «Ёшлик».

ҲЎЖАЙИНЛИК Ҳўжайин бўлишлик; ҳўжайин мақоми. [Адолатхон:] Ёввойи ўтни ўйқотишга кўз ёши керак эмас-ку. -Воъ, Адолатхон, бизга нега ҳўжайинлик қиласиз? [деди қизлар]. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲЎЖАЛИК 1 иқт. Жамият ишлаб чиқариш кучларининг тегишили тараққиёт босқичига мувофиқ келувчи ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи; ижтимоий ишлаб чиқариш усули.

2 Ишлаб чиқаришни ташкил этадиган, уни юзага келтирадиган омиллар; ишлаб чиқариш мажмуи; ишлаб чиқариш. *Мамлакат ҳалқ ҳўжалиги. Қишлоқ ҳўжалиги.* ■ *Оқсоқол чойдан яна ҳўплади-да, ҳар ким ўз*

мол-жонини ҳисобдан ўтказиши лозимлиги-ни, район хўжалик ташкилотларининг бу ишни шошилтираётганини гапирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳаси, тармоғи. Сув хўжалиги. Ўрмон хўжалиги. ■■■

Шундай қилиб, бинокорлик бригадаси колхознинг бошқа хўжалик тармоқларидағи энг сара ва муҳим бригадалар қаторига кириб олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Бирор кимса, ташкилот ёки ҳалқ ихтиёридаги барча моддий бойлик, мулк-ашё, ер-сув, уй-жой, асбоб-ускуна ва жиҳозлар. Сал кунда колхоз хўжалиги бир қадар тартибга тушгандаи бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Хўжалик мудири Бирор ташкилот, муасаса ёки корхона ихтиёридаги мулк-ашёни бошқарувчи киши. Колхоз хўжалик мудири бир арава лом келтириб ташлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Қишлоқ хўжалигидаги ва умуман ўз ерсувига, мулкига, ишлаб чиқариш восита-ларига эга бўлган ҳар бир алоҳида ишлаб чиқариш бирлиги, корхона. Тангиқул ҳожи бақувват хўжалик эди. Ғулом ака ел келса йиқиладиган бекувват хўжалик эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кейинги ўшларда мен раҳбар бўлган хўжалик негадир оқсаб қолди. «Муштум».

6 Алоҳида уй-жойга эга бўлган ҳар бир оила, хонадон. Ёйишига жойи бўлмаган хўжаликларига молларини оғилхонага қамаб бўқади. С. Анорбоев, Оқсой. -Бугун биз колхозда олтмиш хўжалик бўлсак, эрта-индин тўқсон, юз хўжалик бўламиз, - деди Абдурасул. П. Турсун, Ўқитувчи.

Хўжалик II 1 эск. Бирор кимса ёки нарсага эгалик, хўжайнлик.

2 Хўжа авлодига мансублик (қ. хўжа 3).

Хўжасавдоғар [ф. خواجہ‌سون‌دگار] Ўрмон тўргайининг бир тури.

Хўжасизларча рвш. Тежаб-тергамасдан, аямасдан, пала-партиш. Ерлардан хўжасизларча фойдаланишига хотима бериш пайти келди. Газетадан.

Хўжасизлик Хўжаликнинг ихтиёридаги моддий бойликни, мулк-ашёни аямасдан, тежаб-тергамасдан иш тутиш; исрофгарчилик, ўзбўларчилик. Хўжасизлик - эгасизлик хавфли ижтимоий ишлатдир. Газетадан.

Хўжат Мевали бута ўсимлиги ва ўсимликнинг майдага, тўқ қизгиш рангда бўладиган меваси; малина. *Маълумки, хўжат, қорагат, саримсоқ, зирк* сингари ботаник атамалар ўзбек тилида қадимдан ишлатилиб келади. «ЎТА».

Хўмраймоқ Қовоғини солиб тикилмоқ, ёмон кўз билан қарамоқ. -Гавҳар менга хўмрайиб қаради-ю, турс ӯгирildi. С. Сиёев, Ёргулик.

Хўп I [ф. خوب - яхши, майли] 1 тасдиқ юкл. Бирор ишга розилик маъносини ифодалайди; майли, майлига. [Отабек:] Раҳмат, ота, бўлмаса, бизга чой қайнатиб беринг-чи! [Ҳасанали:] Хўп, бегим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хўп, розиман бу даргоҳдан кетмоқга.. Х. Олимжон.

Хўп бўлади Жуда соз, маъқул. -Хўп бўлади, - дедим-у ўрнимдан турдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Хўп демоқ Унамоқ, кўнмоқ, рози бўлмоқ. [Ҳайитжон Тўлахонга:] Сенганима бўлди, қизим! Боя хўп деганингда, шунчалик беюзчиликлар бўлмас эди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 рвш. Ниҳоят даражада; роса; жуда. Болалар хўп ўйнашиди. Хўп яхши иш бўлди-да. ■■■ -Невараларингизга қараб хўп қувонасизда, ойи, - деди Комилжон кулиб. С. Зуннунова, Ҳикоялла.

3 Диққат, эътибор билан, яхшилаб; жуда яхши. [Жоной:] Ундай бўлса, менга бир оз мухлат бер. Мен Мадаминнинг гапларига хўп қулоқ солиб, мақсадини билай. П. Турсун, Ўқитувчи. Сўзни танлаб сўзлаганлар - хўп бишур сўз қадрини. С. Абдулла.

Хўп бўпти кест Ажаб бўлибди, жазосини тортсинг.

Хўп II айн. хўптирип. Хўп ҳайда-ё, хўп ҳайдада. «Кўшиқлар». -Хўпга қўшилган ҳўқисдан фарқимиз иўқ эмиш, - деди ғазабини базур жиловлаган ҳолда. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Хўппа: хўппа семиз с. т. Ниҳоятда семиз, дум-думалоқ. Шундай нозик, мурчамиён нарсани ўша хўппа семиз давангирга берасизми? Ш. Саъдулла, Икки билагузук. Мўгуллар бало-қазодек қўргончага бостириб киргач, кампир, боши тенасида турган сочлари ўсиқ, хўппа семиз башараларни кўрди. М. Осим, Ўтрор.

Хўптирип Фалла янчиш учун от, ҳўқиз каби ишчи ҳайвонлар қўшиб юргизилади-

ган, шох-шаббадан ясалган, устига одатда оғир юқ бостириб қўйиладиган моласимон маҳаллий қурол. *Ҳўттири ҳайдамоқ.*

ҲЎП-ҲЎП *тасдиқ юкл.* Тасдиқни таъкидлайди, кучайтиради. *Ҳўп-ҳўп, шошманг.* ■ *Мирҳомидхўжаса таъзим қилди: -Ҳўп-ҳўп, жоним билан. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҲЎР [ф. خوار – пасткаш, жирканч, разил; эътибори йўқ, ҳақиқ] *айн. ҳор* I. *Ҳўр бўлмоқ.* *Ҳўр қилмоқ*

ҲЎРА [ф. خوره – бирор нарсага ўта берилган] Овқатни танламай кўп ейдиган, серовқат. *-Хотининг ҳўра бўлса – урди худо, молинг ҳўра бўлса – берди худо, деб шуни айтар экан-да!* – луқма ташлади *Шерали.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *-Оббо, мени сиз ҳам ҳўра деб атайсиз. Аслида ўлгудек чимхўрман!* – деди *Гўппонбой.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҲЎРАК [ф. خوراک – овқат, озиқ, емиш; иштаҳа] I *Ейиш мумкин бўлган нарса; емиш, овқат. Ақлли одам қишиғамини ёз ер, Кечга бўлса, ҳўрагини оз ер.* Мақол. ■ *Дастурхонда турфа ноз-неъматлар – ҳўраклар: палов, нишолда, ҳолва..* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Яқинларда табибларга кўрсатган эдим, қонингиз оз, қимиз ичинг, ҳўрак олдидан майиз истеъмол қилинг, деб кенгаш бердилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳўрак қилмоқ Овқат емоқ, овқатланмоқ. ■ *Ҳўрак қилдингизми?* – деди *[Кумуш Отабек-ка].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Мол, ҳайвон, парранда овқати (ем, дон ва ш.к.). *Қўйга ҳўрак бермоқ.* ■ *-Нега ҳўракка териб ташлаган беззек бўзрайиб турибсан?* – деди *Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

З с.т. Ҳўра.

ҲЎРАКИ [ф. خوراکى – ейимли, емишли; озиқ-овқат] Ҳосили истеъмол қилинадиган, ейиладиган; истеъмол учун махсус экиладиган. Экиладиган ҳўраки навларнинг узуми ширин ва мазали. Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиширишдаги тажрибаларим.

ҲЎРАКХОНА [ҳўрак + хона] с.т. Овқатланадиган жой; ошхона. *Шу серҳашам меҳмонхонанинг биринчи қаватида ундан ҳам ҳашаматлироқ ҳўракхона бор.* Газетадан.

ҲЎРАМ-НОҲЎРАМ [ф. خورم-ناخورم – ейман-емайман] *рвш. шв.* Истар-истамас;

зўраки, аранг. *Ноилож, ҳўрам-ноҳўрам судоралиб, бориб-келиб ўқимоқдаман.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҲЎРАНДА [ф. خورنده – (овқат) еювчи] Овқат сотиб олувчи киши; овқатланувчи. *Аммо танноз официанткалар..* мунча хира ҳўранда экан, дейётгандек туюлаверди ишгитнинг назарида. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲЎРДА I [ф. خورда – ейилган, ичилган], ҳўрда ош Гуручли суюқ овқат; мастава. *Ниҳоят, тушга яқин ойиси қилиб берган ачичк ҳўрданни ичиб, бир оз ўзига келди..* П. Қодирий, Уч илдиз. *Шоқосим қаердадир пишириб берган серқатик ҳўрда ошдан у [Гулнор] ярим коса ичди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бироннинг ҳўрда-бурдасида бўлмоқ дағл. Кимса қарамогида бўлмоқ. *Ҳам ҳўрданни, ҳам бурданни урмоқ* Икки тарафлама манфаатдор бўлмоқ.

ҲЎРДА II [ф. خرда – ушоқ, парча; бўлак, майдада] Фадир-будур жойлари ейилиб, силлиқланган; текис. *Ҳўрда бўлмоқ.* Араванинг ўқи ҳали ҳўрда бўлмапти.

ҲЎРИЛЛАМОҚ *айн. ҳурилламоқ.*

ҲЎРИЛЛАТМОҚ I *Ҳурилламоқ* фл. орт. н. *Чилимни ҳўриллатмоқ.*

2 *«Ҳўр-ҳўр»* овоз, шовқин чиқарган ҳолда. *[Ҳожиқудук:] Каравотга чиқдим-у, ёнбошлиб олиб, аччиқкина кўкчойни ҳўриллатиб ича бошлидим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҲЎРЛАМОҚ Бироннинг иззат-нафсини таҳқирламоқ, поймол қилмоқ. *Боқмасанг, молинг кетар;* *Ҳўрласанг, хотининг кетар.* Мақол. ■ *Шу ўтиришда Муаззамнинг мени ҳўрлаганлари кўзимга кўринаверди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Рахмат, азизларим, бироннинг боласини мунчалик ҳўрлаш яхши эмас.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Одамлар [Зиёдулланинг] сагирлигини билиб ҳўрлайти, дейман ўзимга ўзим.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҲЎРЛИК Иззат-нафси поймол бўлиш, таҳқирланиш. *Кет десанг, Қашқар кетай, ўйларда ёғизлик ёмон, Ёғизликдан ким ўлибди, ҳаммадан ҳўрлик ёмон.* «Қўшиқлар». *Киши очликка чидаса ҳам, ҳўрликка чидолмайди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳўрлиги келмоқ Камситилганликдан руҳан қаттиқ эзилмоқ, ўта ўксинмоқ. *-Қасам ичаман, – дедим негадир ҳўрлигим келиб.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ҲЎРОЗ [ф. خروز – ҳўроз] I *Хонаки товуқларнинг ва баъзи товуқсимонларнинг*

эркаги. *Бабақ хўроз. Урушқоқ хўроз.* ■ *Кўноқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

2 кўчма с. т. Танти; мард. *Хўроз йигит.* ■ *Тантибойваччаникига борамиз эртага.. Жуда хўроз одам. Кўрсангиз, ўзингиз ҳам ҳайрон қоласиз.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Ғанивой жуда бопта иш қипти, бунақа ишини йигитнинг хўрози қиласди, – деди Бургут. С. Аҳмад, Чўл бургуги.*

Хўроз гап ёки гапнинг хўрози с. т. Гапнинг асоси, хуласи. [Юсуфсон:] Ҳамзакон, нуқул ҳақиқатни дангал ёзисиз.. *Бойлардан қўрқмай, хўроз гап қилибсиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Хўроз қичқирмасдан Ниҳоятда барвақт, эрта тонгда. Врач қабулига биринчи бўйиб ёзилай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум». *Келин хўроз қичқирмасдан туриб, нонга хамир қорди.* Газетадан.

ХЎРОЗБОЗ [ф. خروزباز – хўроз ўйновчи] *Хўроз уриштириши яхши кўрадиган одам. Чунончи, машҳур Алимжонбойининг ўғли Тўрахон бойвачча қўчкорбоз, хўрэзбоз ва хотинбоз эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХЎРОЗЛАНМОҚ *Хўроз сингари ҳужумга ташланмоқ, хезланмоқ. Нусратбек хўрозданиб ўрнидан турди, қорнини ичига тортшиб, кўкрагини кериб, намоишшкорона чиқиб кетди.* С. Нуров, Нарвон.

ХЎРОЗҚАНД [хўроз + қанд] *Болалар учун хўроз шаклида тайёрланадиган ширинлик, қанд.* *Ўғлича билан қиззаси, дадам хўрэзқанд олиб келадилар, деб кўз тутуб ўтирибдими?* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ХЎРСИНИҚ *Бирор фам, ташвиш ва ш.к. туфайли чиқариладиган оғир нафас; уфуриш; хўрлиги келиб, кескин нафас олиш.* [Оқиланинг] *Кейин яна юрагидан чуқур хўрсинақ келиб, томогига пичоқдай қадалиб ўтиб кетди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ХЎРСИНМОҚ *Бирор фам, ташвиш ва ш.к. туфайли оғир нафас чиқармоқ; уфурмоқ. Чуқур хўрсингмоқ.* ■ *Гулсум она кўкрагида мавж урган түғённи ичига ютиб, се-*

кин хўрсинди.

О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Навоий яширин, ичдан хўрсинди.* Ойбек, Навоий.

ХЎР-ХЎР тақл. с.: *хўр-хўр ичмоқ* Шовқин чиқарип, қаттиқ хўпламоқ, хўриллатиб ичмоқ. *Қодир дераза олдида тик турганча, шиша банкадан хўр-хўр қатиқ ичарди.* Э. Усмонов, Ҷўқин.

ХЎТИК *Эшакнинг боласи; ёш эшак. Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлмаслар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХЎШ I [ф. خوش] *юкл.* 1 *Сўроқ гап олдида келиб, «айтинг-чи», «жавоб беринг-чи», «тушунтириб беринг-чи» каби маъноларни ифодалайди.* [Ҳомид:] *Хўш, Содиқ полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *Қисташ маъносини ифодалайди.* Ҳеч ким бошламади. -*Хўш, гапиринглар, – деди Бўтабой.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 *Нутқ жараёнида топилмай қолган сўз ўрнида ёки пауза ўрнида қўлланади.* *Хўш, бир нима демоқчи эдим.* ■ *Хўш десангиз, Бағдод шаҳрида Абутанбал деган бир ялқов йигит ўз онаси билан яшар экан.* Ф. Ғулом, Тирилган мурда.

ХЎШ II [ф. خوش] *айн. хайр II.* «Хайр, худонинг паноҳига, Анвар!» – «Хўш, Султонали ака!» – иккиси ажралишилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХЎШ III унд с. *Молни ҳайдаш ёки қайтариш учун айтилади.* [Болалар] *Хўш, хўши, жонивор, деб унинг [буқачанинг] орқасини силаб қўйишиади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ХЎШЛАШМОҚ *айн. хайрлашмоқ.* *Намозгардан кейин Содиқ ўрнидан туриб, хўшилашиб чиқиб кетди.* Ойбек, Болалик. -*Шошима, кazzоб!* – деди Аваз. – *Мен болалар билан хўшилашиб чиқай.* С. Сиёев, Аваз.

ХЎҚАЧА *Кичик кўза; кўзача.* [Ойимтила] *Хўқачадаги зигир ёғидан қозонга озгинна солиб, пиёздор қилди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Чўпон хўқачага сув тўлдирди.* Н. Ёкубов, Жон.